

aurkibidea

<i>Zenbaki honetan</i>	3
------------------------------	---

Literatura eta inguru soziala

MENDIGUREN, X.: Literaturaren irakaskuntza Unibertsitatean	7
ELKOROBEREZIBAR, M.A.: Literaturgintzarako plataformak	21
IZAGIRRE, K.: Literaturgintzarako politika: Literatur sariketak	43
LANDA, J.: Literaturgintzarako politika: Argitaratzaileen jokabidea	65
LOPEZ, M.: Kritika eta kritikoak azken euskal literaturan	73
ARISTI, P.: Goiz osoan egiten nuen lan.....	87
TAPIA, I.: Literaturgintzaren bide luzea: argitaratzailea	93

Gaiak

ZUAZO, K.: Euskararen batasunaz gogoeta zenbait	99
ARZAMENDI, A.: Gerraurreko <i>Argia</i> asterokoaren azterketa.....	123
AIZPURU MURUA, M.X.: Bilboko eguneroko bizitza gerra zehar: "Euzkadi" eta "El Liberal" egunkarien azterketa.....	133

Liburuak

Jaso ditugu	145
-------------------	-----

© **JAKIN**

JAKINeko idazlanez
inon baliatzerakoan
aipatzen bedi, mesedez, iturria.

JAKIN

aldizkari irekia da eta
ez dator nahitaez
idazleen eritziekin bat.

Zuzendaria

joan mari torrealdei

Idazkaritza eta administrazioa

Ategorrieta hiribidea, 23, 1. esk.
20013 Donostia. Tel. (943) 27 17 13

1988ko prezioak

barruan		kanpoan	
harpideduna	ez-harpideduna	harpideduna	ez-harpideduna
harpidetza ...2.500 pta.	—	2.700 pta. (130 FF)	—
ale arrunta .....625 pta.	.....750 pta.	675 pta. (32 FF)	.... 800 pta. (40 FF)

Eskuetan duzun hau, bigarren aldiko 49. zenbakia da eta 1988ko azkena.

Gaien azalpenean hasi aurretik, hitzerdi bat harpidedunari: Zuzendaritzatik kanpoko zenbait arazo tarteko, guk nahi eta uste baino beranduago kaleratzen du zenbaki hau. Barka.

Azken urteotan izan dugun ohituraren ildotik, urteko azken zenbaki hau ere literaturari eskainia da. Bada laugarren urtea. Gai nagusia, oraingoan, "Literatura eta inguru soziala" da. Gai nagusiko atal hauek Maiatzaren 2tik 6ra hitzaldi gisa eman ziren Donostian, aldizkari honek antolatu eta Donostiako Aurrezki Kutxa Munizipalak babesturiko "Euskal Literaturaren IV. Astea"n.

Xabier Mendiguren Elizegik ematen du hasiera, euskal literaturaren irakaskuntza nola dagoen Unibertsitatean azalduz: garbi ikusten da baitetik bestera alde handiak daudela eta, kasurik onenean ere, sakontzeko aukera gutxi dagoela Unibertsitatean.

Migel Angel Elkoroberezibar-ek literaturgintzarako plataformak aztertzen ditu, literatura sortzeko zein plazaratzeko plataformak. Horietan denetan, hasieran edo bukaeran, aldizkaria dago ia beti. Aldizkari horien gorabeherak kontatzen dizkigu artikuluak.

Hirugarren egunean, literaturgintzarako politika izan zuten mintzagai Koldo Izagirrek eta Josu Landak. Erakundeen jokabidea, lehenak; eta argitaratzaileena, Josuk. Koldo Izagirrek literatur sarien fenomenoa aztertzen du, Abadiaren garaitik gaurdaino, aldi eta funtzio desberdinak bereiziz. Eta Josu Landak, berean, argitaratzaileen politika.

Manu Lopezen lanak azken euskal literaturako kritika eta kritikoak ditu aztergai. Literatur kritikaren kontzeptua definitu ondoren, hemen egin ohi den kritika-motak bereizi, arakatu eta kritikatu egiten ditu.

Eta, azkenik, mahaingurua: idazle bat, literatur zuzendari bat eta kritiko bat. Pako Aristik, idazle bezala, bere hastapenak, eginbideak eta helburuak kontatzen ditu, idazlearen profesionaltasunaren aldazgoran. Imanol Tapiak, Elkar-eko literatur bildumaren zuzendari izan den aldetik, bere lanean izandako pena eta pozekin batera, funtzio horren zeregina azaltzen du. Eta hirugarren lana, Jon Kortazar-ena, argitaratzeko moduan egin gabe gelditu da.

Gaiak sailean hiru artikulu ematen ditugu argitara.

Hogei urte da aurten Euskaltzaindiaren bilera Arantzazun ospatu zenetik euskara batuaz. Hori gogoratuz, Koldo Zuazok gogoeta zenbait egiten du euskararen batasunaren istoria luzeagoaz.

Arantxa Arzamendik gerraurreko Argia astekariaren (1921-1936) berri ematen digu: testuingurua, historia, barne-egitura eta edukinak.

Eta Mikel Xabier Aizpuruk, Euzkadi eta El Liberal egunkariaren azterketan oinarriturik, Bilbo hiriko gerra-garaiko giroa eta bizitza azaltzen dizkigu.

Liburuak sailean, azkenik, jaso ditugun liburuen berri zehatz eta laburra eskaintzen dizugu.

Eta zenbaki honekin burutzen dugu aurtengoa.

Xabier Mendiguren
M. A. Elkoroberezibar
Koldo Izagirre
Josu Landa
Manu Lopez
Pako Aristi
Imanol Tapia

LITERATURA eta INGURU SOZIALA

Literaturaren irakaskuntza Unibertsitatean

Kontzeptuak argitzen. Irakaslego-eskolak. Filologi Fakultateak. Testu-azterketa eta literatura. Literatura zaharra, literatura berria.

Literaturgintzarako plataformak

Literaturgintzaren alderdiak eta promoziorako plataformak. Euskal literaturako plataformen historia: 1975etik 1980ra ("Ustela", "Pott", "Oh! Euzkadi", etab.), eta 1980tik 1988ra ("Susa", "Idatz & Mintz", "Maiatz", "Kandela", "Pamiela", etab.).

Literaturgintzarako politika: Literatur sariketak

Abadia jaunagandik gaurko sariketetara: epaimahaiak, epaitzeko erizpideak, literaturaz kanpoko faktoreen eragina. Era-kundeak eta literaturen sustapena.

Literaturgintzarako politika: Argitaratzaileen jokabidea

Argitaletxea, egitura ekonomiko eta enpresarial? Argitaletxeen ugalketa (1968-1975), eta ilunaldia (1974-1977). Profesionalismoaren bila (1977-1982). Argitaletxe txikiak.

Kritika eta kritikoak azken euskal literaturan

Literatur kritikaren historia. Euskal kritika literarioak: deskriptiboa, linguistikoa, zientifiko-akademikoa. Kritikaren kritika. Euskal kritikoak.

Goiz osoan egiten nuen lan

Idazketaren hasierak. Egindako bidea. Egiteko dagoena.

Literaturgintzaren bide luzea: argitaratzailea

Bilduma literarioa: egin behar diren aukerak, eskaini behar duen garantia, sortzen duen harreman-sarea.

Literaturaren Irakaskuntza Unibertsitatean

Xabier Mendiguren

J.M. Torrealdaik deitu zidanean eta hitzaldi hau egiteko eskatu, askorik pentsatu gabe baietz esan nion. Izan ere, euskal idazle oparoenetako batek halako kritika baten kritikan, elkarren ezagun izan gabe "amigo" egiten gintuen, jakindarrak eta ni, eta adiskide bati, honelako amigo bati, ezin ezetz esan.

Gero hasi ziren kontuak. Gero komeriak. Nola egin pentsatzen hasi, eta ez nekien oso seguru nondik nora jo, zer esan... Topiko bat da, baina nik garbi nekusan ez nintzela egokiena. Nire Unibertsitate-esperientzia laburra eta murrizta da: ikasle besterik ez naiz izan eta gainera eskola bakar batean; eta horrez gain, astean behin edo azaldu izan naiz, eta guztiarekin esan nezake Unibertsitatea ez dudala berezi-bereziki kuttun; eta hori aitortzeak barbaroen artean kokatzen banau, halakoxea naizen seinale. Hala eta guztiz, gaztetxoai aukera eman behar zaigula eta, hementxe nauzue. Beraz, lehenik eta behin barkazioa eskatzen dizuet esan ditzakedan txorakeriak direla eta, batipat aste honetako lehenbizikoa naizenez. Esan beharrik ez dago Etxeparek zioen hura, *Debile principium melior fortuna sequatur*, kasu honetan horrelaxe izango bait da, ziur.

Beste ezer baino lehen, hitzaldiaren izenaz eta mamiaz ohar batzuk egin nahi nituzke. Esan, uste dut esan zidatela titulu osoa, baina nik gogoan hartu ez nonbait, eta «Euskal literatura eta Unibertsitatea» edo antzeko zerbait zelakoan nengoen. Unibertsitateak literaturarekin duen harreman nagusia irakaskuntza da, jakina, eta ni horretaz arituko naiz gehienbat; baina berez harreman-sare konplexuagoa ere badago: irakaskuntzaz landa, bestelako eraginik ere izan dezake Unibertsitateak literaturan edo alderantziz, eta, zeharka bada ere, azalduko da horiei buruzko aipamenik.

Bestalde “literaturaren irakaskuntza” dio gaurko izenburuak; eta hor ez du zehazten nongo edo zer-nolako literaturaren irakaskuntzaz ari garen; hala ere, hitzaldi-sorta hauek “*euskal* literaturaren astea” izena eraman ohi dutenez, *euskal* literaturaz hitz egin behar nuela ulertu nuen; eta zuek ere horixe ulertuko zenutela espero dut, euskaraz idatzitakoa alegia, bestelakorik ere erakusten den arren gure Unibertsitatean. Gero horrelakorik aipatuko ez dudanez, hasiera honetan esan nahi nuke euskal literatura ikasteko, nire ustez biziki inportantea dela, “literatura” orohar, nongotasunik gabe, ikastea. Euskal literaturaz aparte, espainierazkoa asko irakasten da gure artean, frantsesa ere bai bestaldeen, eta ingelesa ere dextente, egunez egun gehiago. Halako ikuspegi nazional edo monolinguiak normalak dira, noski, baina eskertzekoa litzateke “literatura konparatua” edo halako zerbait ere erakustea, mugak gaudituz hizkuntzak eta kulturak elkarren ondoan ikustea, herrien kateak apurtzarekin batera. Tamalez, adibide bakarra eza gutzen dut, Informazio-Zientzien Fakultatekoa, baina baliteke besteren bat ere izatea.

Hasteko, zegoen materiala bildu nahi nuen. Gure gaitzetako bat izan liteke herri txikia izanik, maiz aski ez dugula elkarren berri izaten. Leku ugarian irakasten da euskal literatura. Iparraldean, Baionan; Frantziako Unibertsitatean: Pabe eta Bordelen; Nafarroan, Irakaslego-Eskolan; beste irakaslego-eskola batzuk: Donostiako publikoa eta elizbarrutikoa, Eskoriatzakoa, Bilboko publikoa eta Deriokoa eta Gasteizkoa. Fakultateak, berriz, UPV-EHUko Gasteizkoa eta Deustuko Unibertsitatearen Deustuko eta Donostiako Letra-Fakultateak. Guztiei deitu nien eta beren programak bidaltzeko eskatu, nahi adina ohar erantsiz. Bakarren bat salbu, denek erantzun zidaten, eta hemendik eskerrak eman nahi nizkieke guztiei.

Bildu ditut, beraz, programak eta hurrengo pausoa batzuen eta besteen arteko konparaketa izan liteke. Horretan has gitezke, baina ez dut egingo; eta badira horretarako arrazoiak:

— Batzuek orrialde bakarreko argibidea bidali didate, eta beste batzuek berrogeikoa, eta, hortaz, ez dira erkagarri.

— Gure artean ia denak gara ezagunak, eta halako tokitan hau eta hau gaizki egiten dute esatea norbaiten kontra ihardutea bezalatsu da, eta nik ez dut inoren deskalifikazio merkerik egiteko asmorik.

— Aurrekoa txikikeria bazen ere, arrazoi hau pisuzkoagoa da: ezin dira egoera desberdinak neurri bakar batez konparatu. Kasuan kasuko helburu eta bitartekoak hartu behar dira kontutan.

Kasuan kasuko hori egingo bagenu, ordea, luzeegi joko luke. Hala ere, kasurik nabarmenenak aipatuko ditugu, zer-nolako aldeak dauden kontura zaitetzten. Nafarroan, "Universitas Navarrensis" delakoan, Opus-ekoan, badago Euskal hizkuntza- eta kultura-katedra bat, filologia hispanikoko ikasketen barne; baina literatura barik, filologia, dialektologia, eta halako kontuak irakasten dira bertan. Antzeko zerbait gertatzen zaie Nafarroako Irakaslego-Eskolan: badute euskal literaturako ikasgairik (*Lengua y literatura vasca*, zehatzago esanda) baina etortzen zaizkien ikasleak erdaldunak direnez, nahikoa lan badute horiei euskara nola edo hala irakasten. Zenbaterainoko literatura irakasten duten antzeman dezazuen, hauxe dute bibliografia oinarritzkoena: *Jalgi Hadi I* eta *II*, *Hitz egin III*, *Jo ta ke II* eta *III*.

Frantziako Unibertsitatean esan dugu badela zerbait. Hau berez ez genuke euskal Unibertsitatezat hartu behar, Salamancako Manuel Larramendi katedra ere kontutan hartzen ez dugun bezala. Alabaina, Iparraldean bertan falta da Ikasketa Nagusiak emango lituzkeen Zentrurik, eta euskal literatura zerbait ikasi nahi dutenak hara joaten direnez, giro arrotz samarrean hainbeste saiatzen diren ikasle eta irakasleek merezi dutenez, aipa ditzagun: Paben Txomin Peillen, eta Bordelen Jean Baptiste Orpustan eta Patri Urkizu. Filologia hispanikoko ikasketen barne egon ohi dira hauen irakaspenak. Bestalde, ikasgai bana dutenez, ezin pentsa liteke euskal literaturaren ezagutza zabal-sakonik erdiesten ahal denik. Baina errua, bistan da, ez da irakasleena, ezpada administrazio frantsesarena. Administrazio frantsesa aipatu eta salatu behar dut berriro Baionako ikastegiaz mintzatzeko. Urteak dira euskal hizkuntza, kultur eta literatur ikasketei diploma, ezagutza ofiziala eman diezaietela eska eta eska ari direla, gutxienez korsikarrei eta britainiarrei aitortu zaizkien mailakoa; baina orain artean, kasurik ez. Itxura denez, aski indarrrik egiten ez euskaldunek. Korsikarren bo-

rroka-moldeekin has daitezen nahi ote dute frantsesek? Hala eta guztiz ere, Baionan euskal literaturazko hiru ikasgai badira, Orpustan, Xarritton eta Arkotxa irakasleek emanak.

Errepaso labur honetan zer geratzen zaigu? Autonomi Elkarte honetako Irakaslego-Eskolak eta Fakultateak. Has gaitezen irakaslego-eskolekin. Haurrei euskara irakatsiko dieten maisu-maistarak behar, eta guztietan dago euskal filologiako adarra. Iritsi omen den saturazio hau dela eta, ez dakit zertan geldituko diren; ikasle guxtiagorekin aurrerantzean orain arte bezala segituko duten, ala birmoldaketaren bat izango duten. Dena den, ez da hori nire gaia. Esaten ari ginen, badirela euskal adarrak, eta horietan, batekoz beste, bi ikasturtetan irakatsi ohi da euskal literatura. Hala ere, zenbaki hutsak baino adierazgarriago izango da irakaslego-ikaske-ten zenbait ezaugarri nabarmentzea: Magisteritza-ikasketetan ikasgai asko egon ohi da; eta hiru hilabetetako praktikak ere izaten dira. Guzti horren ondorio zuzena: gauzak gehiegi sakontzeko modurik ez, eta axaletik tratatu beharra.

Bestetik, hemengo ikasleak irakasle izango dira gero, eta ematen zaien prestaerak horretara begiratu beharko luke. Funtzionalista izan, alegia. Hori kontutan izanik, magisteritzako programez zer esan dezakegu? Ezer askorik ez, zenbait arrazoi direla eta. Bat: programek, sarritan, ez dute gero burutzen denarekin zerikusi zuzenik. Bi: garrantzi handia du beti, programa zainnahi delarik ere, nork eta nola emana den. Hiru: ni ez naiz nor epaitzeko; ez naiz bertan aritu, eta horkoek hobeki ezagutzen bide dute.

Dena dela, oharren batzuk egin daitezke:

— Denek egiten dute historia bat, Euskal Literaturaren Historia. Beharrezkoa ziurrenik, nahiz hori bakarrik ez den nahikoa. Ezagupen orokor batzuetatik abiatuta, aukera desberdinak egin litezke: garai batzuk bereziki aztertu edo denetik pixka bat. Kasu batean kronologia atzekoz aurrera ematen da, eta zergatik ez? Hori ere posible iruditzen zait.

— Dударik ez dago, eskoletako maisu-maistrek, irakasten dutena baino gehiago jakin behar dutela. Oso komenigarri iruditzen zait alde horretatik literatur obra nagusi batzuen irakurketa derri-gorrezkoa.

— Horrez gain, ahal balitz, inportantea da irakurzaletasuna piztea. Denon ahalegina izaten da, baina, tamalez, ez beti posible.

— Testuak komentatzea ohizko lana izan ohi da. Testu horiek ulertezazteko nahitaezkoa, gainera. Helburu funtzionalago batez egitea agian hobe litzateke, alegia gero hurrekin zein testu eta nola ikus litekeen; kasuren batean agertzen da hori programetan. Dena den, bada “Dinamika” izeneko ikasgai bat ere, juxtu kontu haue-tarako.

— Beste kasuren batean, kritika-modu desberdinei garrantzi berezia ematen zaiela ikusi dut. Hori ere inportantea da heziketa humanistiko eta intelektualerako. Hala ere, magisteritzan falta ohi den literaturaren ezagutza zabala gabe, ahalegin antzua gerta lite-ke, edo dogma batzuen transmisio hutsa.

— Nik ez dakit zenbat eta zelako lanak egin erazten zaizkien ikasleci, edota bibliografiarik erabil erazten zaien. Lehen aipatuta-ko ordu-kopuru txikia dela eta, ezin askorik espero.

Magisteritza-eskolak utzita, Euskal Filologia izeneko lizen-tziaturarako bost ikasturtetako ikasketak egiten diren Unibertsita-teetara goaz. Bi dira, edo hiru; nola kontatzen ditugun kontuak. Batetik, Euskal Herriko unibertsitateak (UPV-EHU) Arabako campus-ean duen Filologia eta Geografia-Historia Fakultatea du-gu, eta bestetik Deustuko Unibertsitatea, Deustuko Letra-Fakul-tatearekin eta Donostiakoarekin, EUTG deitu ohi duguna azken hau. Banaketa geografiko hirukoitz hori, Mitxelena zenak behin baino gehiagotan gogorarazten zuen legez, ez da inondik ere ka-sualitatezkoa.

Kontu horiek utzita, ikus dezagun, lehenik eta behin, zer den filologia. Filologia, berez, testu zaharren argitarapen, irakurketa eta azterketa da, horretarako zientzia lagungarriez baliatzen dela-rik, hala nola historia, paleografia, numismatika edota literatura. Berez, *stricto sensu*, horixe da filologia. Gero, benetan eta prakti-kan, euskararekin zerikusia duketen jakintzagai guztiak sartu ohi dira barnean, eta egia osoa esatera, ikasle gehienak filologia zer demontre ote den ideia handirik gabe eta euskaltzaletasun lauso batek bultzaturik joan gara karrera horretara.

Baina zer ikasten da filologian? Euskararekin zerikusia duten gaiak, esan dugu. Horiek, eta horiez kanpoko beste asko. Nik, adibidez, literatura espainoleko 4 kurtso eta latineko 3 ikasi ditut; eta latinaren ezagutza egokia derrigorrezkoa bada ere filologia menderatuko bada (nik ez nuen oso ondo ikasi horratio), bestiaz ezin liteke gauza bera esan (garaiaik eragindako arrazoiak izango

ditu, noski: Espainiako gobernuak erraz onartuko zituen programak behar, etab.; oraindik horrela egotea, ordea, zabarkeria lotsagarria da.

Euskararekin zerikusia duten horietan, hiru talde nagusi egingo nituzke: literatura, filologia eta linguistika. Ikerlariak, nork bere gaia hautatu behar du, eta horren ondorioz hortxe ari dira irakasleak, nork bere alorrera erakarri nahian ikasleak, bekak, orduak. Lehia bat da, eta bidezkoa gainera, bakoitzak bere ikuspegia duela, eta denek dute arrazoi arreta gutxi eskaintzen zaiela esatean. Okerrago daude beste jakintzagai batzuk, hala nola, psikolinguistika, soziolinguistika, glotodidaktika, lexikologia, lexikografia... Guzti horiek, linguistika aplikatuan koka ditzakegunak, agertu ere ez dira egiten ia, eta, noski, badute garrantzia, eta ez txikia, nahiz ez den hau horretaz luzatzeko leku aproposena.

Egoera horrek badu konponbiderik? Bai, baina ez. Edo bai, baina ez, baina bai; ez dakit. Munduko hainbat lekutan ikasketa bereziak dituzte gai horiek: linguistikazkoak direla, literatura konparatuzkoak direla, etab. Hemen ere agian gauza bera egin genezake; baina, noski, dagoen ikasle-kopuru mugatu horrek ia ezinezko bihurtzen du; hobeki esanda, garesti bihurtuko luke, eta badakigu denok herri honetan "garesti" —non eta norbaitek interes bereziren bat ez duen— "ezinezko"ren sinonimo dela ia. Jakina, hiru fakultate izan beharrean bakarra balitz, abantailak begi-bistakoak lirateke, baina eliza zela eta, badakizue zer esan zion behin Don Kixotek Santxo morroiari.

Unibertsitatean egin behar omen duten egituraketa berrian, hiru ziklo izango lituzke filologiak, bigarrenean eta, batipat, hirugarrenean (doktoradutzan) espezializaziorako abagune eta bitartekoak eskainiz. Horretara omen goaz, baina gaur gaurkoz eta nik ezagutzen dudanez, ez 2. eta ez 3.ean ez dago ezpezializatzeo aukera handirik, zeure kasa egiten ez baduzu.

Ohar orokor horiek utzi, eta sar gaitezen mamian. Beste hainbat gairekiko lehia zuzen eta ekidinezin edo konpongaitz horretan, ze leku betetzen du literaturak? Ze tarte eskaintzen zaio?

Oraintxe hasi nahi nuke erantzuten, baina beti izaten dut oztopo bat bidean. Lehen oztopo edo zalantza, ea euskal literaturarik erakusten den, izen horretako ikasgairik ez bait da agertzen, ezpada "Euskal Testuak"; bigarrena, ea euskal testu horiek literatura ote diren. Arazo hau dela eta, eztabaida aski garratz eta desbidera-

tu samarra izan zen iaz, baina zalantza nonbait sakona da, programagileak ez bait dira "literatura" izena erabiltzera ausartu, horren ordez "testu" berba neutroa hautatuz.

Hautapen horrek, jakina, badu arrazoirik; esate baterako, horren barruan filologiako eta literaturazko hurbilketak, biak sartu ahal izatea. Bestalde, gure zera hori literatura ote den erabakitzean, eritzi eta arrazoiekin batera, usteak eta nahiak nahasten dira eta ez da erraz argudio intraliterario eta estraliterarioak bereizten. Dena den, Barandiaran zaharrak erakusten zuen bezala, eman dezagun izena duenak izana baduela, eta izenburuan "literatura vasca" hitzak daramatzaten hainbeste liburu idatzi denez, metodologikoki, beterik ez bada ere, askoz errazagoa zaigu literatura hori badela baieztatzea. Eta segi aurrera.

Deustuko eta Donostiako fakultateetan programa beretsua dabilte. Bost urtetan zehar dute "Euskal Testuak" deritzan ikasgaia. Horren aldean, Gasteizkoan "Euskal Testuak" I eta II. Futbol-partidua balitz, "bost eta bi" oihuka lezake norbaitek. Zehaz dezagun zertxobait. Deustuko 5 horietatik bat ahozko literaturakoa da, eta Gasteizen bada 5. ikasturtean izen bereko aukerako ikasgaia. Bestalde, irakasleak ezaguturik, bertan ikasi ez badut ere, sumatzen dut Deustua eta Donostiako "Euskal Testu"etako bi kurtso (XVI, XVII eta XVIII. mendei dagozkienak) filologia ikasi eta irakasteko erabiltzen direla. Nik Gasteizen ikasi nuenean, "Euskal Testu"etako bi horietatik bat filologiako kontuak ikasten eman nuen. Beraz, lehengo bost eta bi hartatik hiru eta bi jutuago batera igaro gara. Gasteizen, oraingoz behintzat (nahikoa bait da irakasle-aldaketa bat eskema hauek zilipurdikatzeko), motz gertzen dena XIX. mendea da. Tamalgarria da, noski, baina okerrago litzateke XX.ean ibiltzea larri.

Hemen beste *excursus* txiki bat egin nahi nuen. Badirudi euskal literatura osoa irakatsi behar dela, eta berez hala da. Baina eskuliburuetan dauden datuak errepikatzen denbora gehiegi galtzen denez, hobe litzateke gauza guzti hauek Unibertsitatean sartzerako ezagunak balira. Ez dut neure iharduna irakaskuntz sistema osora pasa nahi, baina gutxieneko ezagutza orokor horiek irakaskuntza ertainetan jasoz gero, askoz aiseago molda gintezke Unibertsitate-ira iristean.

Eta literaturaren irakaspen horretan, zer irakatsi behar zaio ikasleari? Lehen ikusi dugu filologi ikasketen barnean gogo eta interes kontrajarriak zeudela, eta horietako bat besterik ez zela

literaturarena. Baina arlo hau bere soilean hartuta ere, anitza da edo bakuna? Modu bakar batez ulertzen dugu denok, edo eritzi desberdinak daude? Lehengo era funtzionalista eta materialistegian planteatuz galdera, fakultate hauetako ikasleak zer izatea nahi dugu hortik irtetea: Literatur sortzaileak? Ikerlariak? Kritikoak? Irakasleak?

Ez da azkarregia izan behar, gehienak euskarazko irakasle izango direla asmatzeko, eta euskarazko diot eta ez euskal literaturazko. Gainera, filologi ikasleak, norbaitek kontrakoa pentsa lezakeen arren, ez dira bereziki literaturzale, eta hau ez dut salaketa gisa esaten. Ez litzateke arrakasta kaxkarra guzti horiek gutxienez aldian behingo irakurle irtengo balira; irakaslearen meritu litzateke hori.

Irakaslearen lana aipatu, eta zein konplikatua den aitortu behar. Beste edozein jakintzatan bezalatsu, seguru asko. Erabaki behar du, batetik, edo ezagupenen transmisioan aritu edo baliabideak, hau da, metodologia eskaini ikasleei, nork bere aurrerapen eta ikerketak egin ditzan (metodologiarena oso-oso inportantea da nire ustez. Zorionez, euskal literatura erakustez gainera, literatur kritika ere irakasten da, nahiz banaketa honen ajea zera den: teorian ikasia ezin aplikatu izana). Bestetik, entzundakoa ikasiz gero noizbait errepikatuzera mugatuko diren ikasleei edota adimen kritikoagoa duten bakanei mintzatzen zaien ere erabaki behar du.

Arlo guztietan daude antzeko problemak, eta gehiago dagozkie pedagogiari, irakaskuntzari, ezen ez literaturari. Gainera, gogorarazi behar da, Unibertsitatea ez dela klase batzuk entzutea. Berez gehiago da, edo beharko luke izan: topagune bat, bizikizun eta aurkikuntzetarako leku eta, gehienetan, adin aproposa. Hortxe daude biblioteca, taberna... Honekin ez dut gaztaroari buruzko topiko txotxolorik errepikatu nahi, ez. Transmisioaz gainera, deskubrimendu pertsonalak zenbaterainoko garrantzia duen azpimarratu nahi nuke.

(Gogoan dut, Josu Landa *enfant terrible* samarra zen garaietan, nola idatzi zuen *Gerraosteko poesiaren historia* labor bat, intuizio zorrotz eta zuzen askoak izan arren, eskematikoegia. Eta haren komentarioa egin zuen Joxe Azurmendik *Jakin*-en, esanez, bere belaunaldikoek —Joxerenekoek alegia— aurretiko irakaspen zuzenik ezaz, bere kasa egin behar izan zituztela euskal literaturako deskubrimenduak; eta Josurenak sortzen zion inpresioa zela, berek —Joxek eta— ez zutela jakin eginga zuten ezagupen hori gaz-

teagoei igaro erazten, eta beldur zela, liburu haren hutsak zirela eta, aurrerantzean ere berdintsu segituko ez ote zuen. Baina Joxek berak ere aitortzen du norberak egindako deskubrimenduak xarma berezia duela, altxor ezkutu bat aurkitu bazenu bezalako lilura sortzen dizula. Nik ere horixe nahi nuke errebindikatu: literatur ezagupenek sortzen duten plazer subjektibo hori. Badakit interpretazio bitalista hau antiakademikoa ere badela, badakit literatur kritika zientzia ere badela, baina nik ez nuke irakurketaren atsegin hutsa ahazterik nahi. Konturatzen naiz halere, oso eztabaidagarria dela diodan hau: izan ere, batek egin dituen deskubrimendu horiek besteei jakin erazi nahi izaten bait dizkie).

Haria galdu dut. Irakasleak izan ditzakeen zalantzez ari nintzen, klasea nori zuzendu erabakitzerakoan. Gutxienak izanik ere, ikerlari gerta daitezkeenak interesatzen zaizkigu gehien. Eta honekin ez dut klasea hauentzat eman behar denik esan nahi. Irakasleek ez dute alferrik izaten despatxu bat eta ordu libre ugari. Irakaslearen jakituria eta sentsibilitatearen baitan geratzen da ikerlari-gai hauek nora edo hara bideratzea. Ez dut ezer berririk asmatzen, baina nik ere ikerketa monografikoen beharra aldarrikatu nahi dut. Inoiz gure literaturaren historiaren ikuspegi zabal aski zuzenik izango badugu, atalez atal orain baino askoz hobeto ezagutu behar; eta horretarako, gai jakinen gaineko azterketa partikularrak dira beharrezko, nahiz sarritan aspergarriegi diren. Ez dakit zehatz-mehatz non dauden hutsunerik larrienak, baina horretaz ere hitz egin genezake geroago.

Hutsuneak aipatu ditut. Gehiegi ukitzen ez den gai bat, gaur-gaurko literatura dugu. Irakaslego-eskoletan bai, baina fakultateetan gutxiago, eritzi eta kritika sakonagoak egin behar direnez, agian, bizirik eta inguruan ditugun idazleak mindu-beldurrez. Izan liteke. Dena dela, Unibertsitatean azken garaiko literaturaz ezer gutxi ikertzeak ni ez nau batere kezkatzen; ezta batere. Izan ere, ezeren seinale izatekotan, hori gaurko literaturaren bizitasunaren erakusgarri da. Zergatik? Literaturaren dinamika beti kalean gertatzen delako; bere polemikak, hika-mikak, aurrerakuntzak eta bes-telako gorabeherak.

Unibertsitatea beti dator atzetik. Teorizazioak, amaiturik dauden fenomenoei buruzkoak izaten dira. Ez nuke honegatik inor haserretzerik nahi, baina neri iruditzen zait momentuan momentuko abangoardia ez dela Unibertsitatean agertzen; eta han zerbait, gai bat, aztertzen denerako, gai edo dena delako hori gehienetan jadanik hila dagoen seinale. Hau ez diot kritika moduan. Horixe

iruditzen bait zait normalena. Unibertsitateko lanak sistematizazioa eta bibliografia zabala eskatzen bait du. Unibertsitateko kritika-lana gehienetan autopsia lana izaten da, edo onenean bibisekzioa. Bestela, modu zibilizatuago batez esateko: literatura berria irakurri egin behar da; historia izatera iragaten denean, orduan da aztergai.

Norbaiti irudi lekiok e Unibertsitatearen kontrako gauza gogorak ari naizela esaten; baina ez da hori. Nik uste dut oso garrantzizkoa dela Unibertsitatearen zeregina, baina inoiz ez da sortzen ari den literatura berriaren bideratzaile izango. Ez nik debekatzen dudalako, jakina, ezpada bere izaera eta egitura direla medio. Badi-ra, noski, Unibertsitatean aritzeaz gain, literatura berriaren kritikan iharduten dutenak, baina bi zeregin desberdin bete ohi dituzte kasu batean eta bestean.

Honekin, batzuen Unibertsitatearekiko fetixismoa hautsi nahi nuen, ez Unibertsitateari eraso: honen zeregina, gure tradizioaren ezagutza, ikerketa eta transmisioari dago loturik (tradizio hitza adiera zabalenean ulertu behar da hemen, hastapenetatik oraintsu artekora).

Literaturaz hitz egiterakoan, gaur egun sortzen ari dena aipatzeko joera dut nik. Deformazio profesionala, apika. Izan ere, argitaratzaile naiz ofizioz eta obra berrien irakurle afizioz eta, horrez gainera, aldian aldian gauzatxoren bat idazten dudana. Hala ere, bukatzeko, tradizioaren garrantzi izugarria aipatu nahi dut, eta horretan Unibertsitateak duen eginbeharra azpimarratu. Baina ez pentsa Unibertsitatea antigioaleko armiarma-saretara zokoratu nahi dudarik. Aitzitik, gure orainerako eta gure gerorako da eginbizun hori; guretzat iragana antzua bait da, etorkizunerako ditugun proiektuetan baliagarri ez bazaigu.

Hiru arrazoi emango ditut, beraz, tradizioa berreskuratzea zein inportantea den erakutsi nahiz.

1. Neure hitzez esan beharrean, Xabier Leteren ahotik hartuko dut, laburrago eta dotoreago, zizelkatua dirudien esaldi hone-taz adierazteko: "Izan zirelako gara, garelako izango dira". Jarrai-penaren, soka luzearen kontzepzio hori oso erraza, eztabaida ezina da genetikaz ari bagara; baina kulturen, tamalez, eten gehiegi izan dugu geure historian zehar. Tradizioaren berri izatearen garrantziaz, nire baitan eragin nabarmena izan duten bi izen aipatzeko-tan, bi Koldo aipatu behar, gure bi Koldo: Mitxelena eta Izagirre.

2. Tradizio hori ezagutu eta gero, gure ondorioetako bat izan liteke guzti hori kaka zaharra dela baieztatzea. Ederki. Posible eta litekeena da; baina guztiz bestelako gauzak, egin nahi baditugu ere, erabat aldatu nahi izanik ere, beharrezko zaigu, geure sus-traiak zeharo galdu ez baditugu. Nik ezagutzen dudana aldaketa garrantzizko eta bapatekoena, Errusian boltxeveikeek 1917tik aurrera burututakoa da, eta hantxe, Anatoli Lunatxarski sobietarrak beren ondarea —aldatu eta irauli nahi zuten gizarteari zegokiona— gorde, ezagutu eta errespetatu beharraz teorizatu zuen, kritikotasuna galdu gabe. Ildo beretik, hortxe daude, besteak beste, Lenin zenak Tolstoiri buruz egindako lanak.

3. Beste zerbait ere aipatuko nuke, azken proposamen bat: apalagoa, baina zehatzagoa; neure golkotik aterea eta, beraz, subjektiboagoa. Gure literaturgintza eraikitzeko, beste gauza askotan bezala, aipatuko dudana puntu honetan ere filologo eta hizkuntzalarien lanak probetxugarri izan dakizkiguke. Filologiaren lana hizkuntz arkeologia da askotan, dakigunez; dena dela, horien lanak erakutsi liezaguke zein den gure hizkuntzaren benetako aurpegia, taiua, tankera. Baina ez ote dakigu horrenbeste? Bitxikeria dirudi, eta beste hizkuntza askotan halaxe litzateke; baina ez dezagun ahantz gure herria ezezik, hizkuntza ere kolonizatu dugula, oso-ro, eta uneoro pairatzen ditugula horren ondorioak. Ibon Sarasolak zioenez, denok salatzen dugu diglosiaren alderdi politikoa, baina inor gutxi kezkatzen da diglosiaren ondorio linguistikoez. Guzti honekin zer esan nahi dut? Euskal literaturak errotik izan behar duela euskalduna. Kontuz! Ez naiz herri-ideosinkrasiaz ari, ez dut horretan sekula sinetsi. Baina hizkuntza bakoitzak baditu bere joerak; estilistika maila hutsean esan nahi dut: adjektiboa, adberbioa, aditza, koordinazioa eta subordinazioa... Gure hizkuntzaren sakoneko itxura, berezko joera ezagutu ez, eta besteetatik abiatuta, halako baieztapenak egin izan dira, adjektibazioa landu behar dela, edo subordinazioa, edo atzizki bidezko eratorpena... Ez dut guzti horien garrantzia ukatuko, eta badakit hizkuntzak eitez ere aldatzen direla, ez dutela betirako ezaugarririk; hala eta guztiz ere, euskal perpausak *naturaltasunez*, modu natural batez egitearen inportantzia azpimarratu eta markatu nahi dut. Eta ez horretara makurtzeko: literaturaren eginbeharretako bat ukatzea litzateke. Aitortuko didazuenez, hizkuntzaren naturaltasuna bortxatzeko ere, hura hartu behar dugu abiapuntu, nahitaezko erreferentzia.

Honekin lotuta, zuen baimenarekin, gure artean egin izan den kritikaren kritikaxo bat: literatura epaitzean —elaberriak bati-

pat— berealdiko garrantzia eman zaio testuaren egituratze osoari, narrazioko eraikuntza eta itxuraketa nagusiei, eta ia bat ere ez esaldiaren eraikuntzari, honek narraziogintzan, bizitasunean etab. sekulako eragina izan arren. Nolabait ere, esan liteke arkitektoen lanaz arduratu garela, planoak eta, igeltseroarena ahaztuz: adreiluak bata bestearen gainean jartzea, masa oratu eta pareta zuzen egitea. Hitza litzateke adreilua eta pareta perpausa, baina ez dut analogiaz abusatu nahi. Konparazio xume bat zen eta aholku apal bat, nire ustez gure unibertsitari eta kritiko nagusiek ez bait diote jaramonik egin honi. Horrela segituz gero, andaluzaren paretari bezala gertatuko bait zaigu; eta ez dut uste Txirritaren bertsoa gogorarazi beharrean nagoenik.

X. M.

LA ENSEÑANZA DE LA LITERATURA EN LA UNIVERSIDAD L'ENSEIGNEMENT DE LA LITTÉRATURE A L'UNIVERSITÉ

X. Mendiguren presenta y analiza en este artículo el panorama de la enseñanza de la literatura vasca en la Universidad. En un primer momento nos trae la lista de Universidades y Centros de nivel universitario que abarcan a la población universitaria vasca: desde las dos comunidades autónomas peninsulares hasta los centros homólogos continentales. Tras analizar los contenidos que se imparten en las diversas escuelas de magisterio de una y otra comunidad autónoma, el autor se detiene más pormenorizadamente en los contenidos de las cátedras de filología vasca existentes en los varios campus universitarios. Plantea la finalidad con que se han pensado estas cátedras (¿formar profesores? ¿o investigadores? ¿o críticos?), con los centros de interés contrapuestos que de esto se derivan hacia los contenidos. Para concluir, el autor presenta unas reflexiones sobre el sentido y función de la tradición en la literatura, como instancia que posibilita por una parte un nuevo desarrollo sobre los pasos anteriores y, por otra, la fidelidad o lo más auténtico del pasado.

X. Mendiguren présente et analyse dans cet article le panorama de l'enseignement de la littérature basque à l'Université. Dans un premier temps, il nous rapporte la liste des Universités et des Centres de niveau supérieur qui comprennent la population universitaire basque: depuis les deux communautés autonomes pénninsulaires jusqu'aux centres homologues continentaux. Après avoir analysé les

contenus qui sont remis dans les diverses écoles du corps enseignant des deux communautés autonomes, l'auteur s'arrête pour décrire minutieusement les contenus des programmes de philologie basque existants dans les différents campus universitaires. Il expose le but pour lequel ces chaires ont été pensées (former des professeurs ou des chercheurs ou des critiques?) et les centres d'intérêts opposés qui par conséquent en affectent aussi les contenus. Pour conclure, l'auteur présente quelques réflexions sur le sens et la fonction de la tradition dans la littérature ce qui rend possible d'une part un nouveau développement sur les pas antérieurs et d'autre part la fidélité au plus authentique du passé.

Literaturgintzarako plataformak

Migel Angel Elkoroberezibar Larrañaga

«Leer, como todas las demás ocupaciones propiamente humanas, es una faena utópica» (José Ortega y Gasset ¹).

«Literaturgintzarako plataformak» izenburupean hainbat lerro idazteko eskatu zidatenean, berehala, bi imajina etorri zitzaizkidan burura. Alde batetik petrolio-plataformak, hau da, petrolio atera-tzeko erabiltzen diren horiek; eta bestetik, lantzapenerako plataformak, espaziora koheteak bidaltzeko plataformak, hain zuzen. Eta, nola diren gauzak, okurrentzia honek badu nolabaiteko zeri-kusirik tratatu behar dudanarekin.

«Literaturgintza» eta «plataformak», printzipioz, bi kontzeptu diferente dira, baina bat egin daitezkeenak, elkartu.

Literaturgintzan bi alderdi bereiz ditzakegu:

1. Literatura egin edo sortu aurreko prozesua.
2. Literatura behin egin eta sortua.

Plataformetan beste bi:

1. Literatura sortzeko plataformak. Honelakoak lirateke petrolio-plataformak.

2. Sortutakoa plazaratzeko plataformak. Lantzapenerako plataformak.

Puntu hauek kontutan hartuta, bi batuketa-mota egin dezakegu, ene eritziz, literaturgintza eta plataformen artean: A eta B.

- A. Literatura egin edo sortu aurreko prozesua gehi literatura sortzeko plataformak (1 gehi 1).
- B. Literatura behin egina eta sortua gehi sortutakoa plazaratzeko plataformak (2 gehi 2).
- A. *Literatura egin edo sortu aurreko prozesua gehi literatura sortzeko plataformak*

Sortu aurreko prozesu horretan, literatura sortzeko ideia eta asmoak dira pauso beharrezkoak. Horrela, badugu asmo indibiduala (gehienetan), eta asmo kolektiboa (gutxitan). Bestalde, literatura sortzeko plataforma ezberdinak ditugu: a) Indibiduoaren plataforma eta a') Instituzioen plataforma.

a) *Indibiduoaren plataforma*: Indibiduoak bere asmoak gauzatu dituzten dituzte. Kolektibitate batek produktu edota obra literario bat sortzea ez da ohizkoa; normalean, gure euskal kultura eta gizartean kreazio-lanak bakoitzak bakarka egin izan ohi ditu, eta ez taldeka, nahiz eta «Taller Literario»ak egon izan diren.

Sortze-nahi horren arrazoia edo medioa «Ocio»a izan daiteke, eta baita «Obsesioa» ere zenbait kasutan. Obsesioari buruz, honakoak zioen Francisco Solanok *Reseña* aldizkarian, Héctor Bianciotti-ren *Sin la misericordia de Cristo* obra aztertzerakoan: «Cierta taxonomía literaria propone dos clases de escritores: los que eligen sus temas y aquellos que son frecuentados por sus obsesiones. De los primeros es razonable esperar, en cada nuevo libro, una sorpresa; en cambio, de los segundos, desertizada la expectativa, sólo cabe al decir de Borges, «El manejo consabido de unas destrezas, una que otra ligera variación y hartas repeticiones»².

Hortxe dago gakoa, berrikuntza ala betikoa.

a') *Instituzioen plataforma*: Zenbait instituzio eta entitatek eskatzen dio idazleari bere produktua sor dezatan. Hau izan daiteke: *Diru truke*: «Nec-Ocio»a. *Ezer-ezen truke*: Konpromisoagatik, laguntzagatik, kolaborazio gisa, ... *Interes «kultural» batez suben-tzionatuz*: Diru-laguntzak. Askotan entitate batzuek derrigorrez zuzendu behar diote diru-kopuru bat «fondo kultural» bati. Irten-

bide bat, adibidez, literatur lehiaketak izan daitezke. Hauek «Nec-Ocioa» bihur zitezkeen, Espainian gerta daitezkeen bezala, baina Euskal Herrian ezin dezakegu horrelakorik espero.

Hau argitu ondoren, bigarren puntura pasatuko gara, guri kasu honetan gehien interesatzen zaigunera, alegia.

B. *Literatura behin egina eta sortua gehi sortutakoa plazaratzeko plataformak*

Nobelagintza, ipuingintza, antzerkigintza, poesigintza, bertso-gintza eta abarrek badituzte, bakoitzak bere neurrian eta posibilitateen arabera, hainbat *plataforma fisiko edota euskarri*: hala nola liburuetan, aldizkarietan, fanzinetan, egunkarietan, eszenarioetan, irratietan, musikan (letra bezala), eta hainbat eta hainbat abarretan ager daitezke zintzilika. Eta zer esanik ez, gaur egun ditugun aurrerapenei esker, telebista, bideo eta zinean ere; komikiak eta pintura ere izan daitezke aitzakia.

Buruan ditut oraintxe hiru esenplu: bata komikiari buruzkoa, bestea pintura, eta hirugarrena zinearena.

Antxeta argitaletxe berriak banatu zuen propaganda-orrian irakur genezakeen: «Irudiari hitza eman zaionetik arte izatera iritsi da espresamolde hori. Izan ere, komikia irakurt-arin eta errega bada ere, guztiz atsegina irudiari esker, ez da horregatik funtsgabea. Textoak marrazkiari mamia ekarri dio, funtsa eta sakontasuna. Gisa berean irudiak hitzari kolorea, eremua eta arintasuna. Komikigintza berriarekin *irudizko literatura sortu egin da!*»³ Ez dut uste esanak inongo azalpenik behar duenik.

Hurrengo adibidea, pinturarena genuen. Iazko abuztuan (1987) Zumeta pintoreak erakusketa bat zabaldu zuenean Zarautzen, ekintza horren esku-programan Bernardo Atxagak ipuin bat eskaini zion bere lagun pintoreari, eta bide batez gu guztioi. Honelakoak sarritan gertatu izan dira; *Enseiucarrean* aldizkaria ere pinturaz baliatu zen bere 3. alea aurkezteko, Roscubas anaien obra filminetan azalduz (1988ko apirilean, Bilbon eta Donostian). Ez al dira horiek literatura aurkezteko beste era batzuk?

Zinearena berdina izan daiteke, «baina modu desberdinetan», «paperetik zeluloidera pasatzerakoan», Anjel Lertxundik aitortzen duen bezala. Honela dio: «Narrazioa eta deskribapena irudietan daude. Elkarriketak entzun egiten dira. Sujerentziak elipsia eta isilunetan daude»⁴.

Plataforma fisiko edo euskarrien benetako pisua bizkarretan eramaten dutenak pertsonak dira; hobe, *pertsona-taldeak*. Hiru talde-mota bereizi nahi nituzke: nolabait deitzearren X, Y eta Z bezala kontsideratuko ditut.

X *taldea*-ren barruan editorialak (batzuk), egunkariak, etab. sar daitezke. Hauek, gehienetan gertatzen den bezala, egon badaudelako salbuespenak, printzipioz ez dute produkzio literarioa lehen interesa; negozioa, bai, merkatua: diru-interesa. Jende edo langilego «mugatua» dutenak: profesionalak, gehienez.

Y *taldea*-ren barruan antzerki-taldeak, musika-taldeak, espektakulu-taldeak, zenbait aldizkari, etab. sar daitezke. Interes kulturala, alde batetik, eta ekonomikoa bestetik eduki dezakete abiapuntuzat. X eta Z taldeen ezaugarriak dituzte askotan, bere nortasuna inoiz ere galdu gabe, noski. Jende edo langilego «mugatu/mugagabea» dutenak: profesionalak/amateurrak.

Z *taldea*-ren barruan aldizkariak, elkarte kultural batzuk, kultur mintegiak, mugidak, etab. sar daitezke. Interes kulturala dute printzipioz abiapuntuzat. Jende edo langilego «mugagabea» (teorian) dutenak dira: amateurrak.

Emeki-emeki, bagoaz aztergai izango dugun puntura, Z taldea edo talde informalak deituko ditugun horietara. Talde hauen artean, aldizkariak izango dira azterketaren gunea, berak bait dira ordezkari nagusiak.

Hamar urte hamar urte dira, gehiegitxo beharbada, ondorengo lerro urri hauetan hitz bihurtzeko; baina saiatuko naiz sintesi ahalik eta osoena egiten. Badakit hainbat aldizkari eta ekintza-bide bazterretan utziko ditudala; baina hala eta guztiz ere, ene ustez garrantzitsuenak, ezagunenak eta eragin handiena sortu duten horiek aztertuko ditut.

Hamar bider hamar, ehun dira. Begira orain dela 100 urte justu, neri efemerideak arras gustatzen bait zaizkit, R. Mª de Azkuek zuzentzen zuen astekari elebidun haren lehenengo alearen edito-rialean zioena. 1888. urteko urtarrila zen, eta *Apis* astekariaren izena.

Honela hasten zen: «*Apis*, la abeja. Será una escentricidad, será lo que se quiera, pero creemos que a nuestra hoja, compendio y resumen no de tonterías y bagatelas, sino de cuanto útil e importante convenga publicar y conservar, podemos llamarla así: *Apis*».

(...) Eta bukatzen du: «Ayúdenos los buenos vascongados que son muchos: ayúdenos todos los católicos, y todos contribuiremos a dar interés a estas páginas con el fin enunciado, con el fin de instruir, amenizar y, sobre todo, de moralizar la lectura, que cuando es liberal, libre-pensadora ó masónica es desastrosa é infausta en alto grado»⁵.

Bestelako garaia zen hura, baina hor aipaturiko zenbait printziopioak eta ideiak luzaroan jarraitu zuten, orain dela ez hainbeste urte arte, erle langileak erreginaren aurka altxatu ziren arte.

Ehun zati hamar, hamar. Gera gaitezen, beraz, azken hamarkada honetan, 1975etik 1988a artekoan.

Historia hau 1975. urtean hasten zaigu, makina bat berrikuntza eta zenbait libertate ekarriko dizkigun urtean. Newton zientzilaria Donostiako arbolaperen batetik paseatzen balebil, orduan ere, sagar bat eroriko litzaioke burura, baina *Ustela*. Sagarra arretaz begiratu luke, arbola ere bai, eta *Panpina* bat bailitzan eskuetan laztanduz, *Zorion*-ekoa luke hala ere espresioa bere aurpegiak. Etxera heldu bezain laster, kutxa ezkutu batean sartu sagar *Ustela*, hamar minututara atera, ez ondokoei erakusteko, ez horixe, baizik *Mermelada* egin eta bapo-bapo ase arte jateko. Esaten dutenez, indigestioz hil eginen litzateke; *Ustela* izatea, noski, arrazoia.

Baina hau ez zaie gertatuko Koldo Izagirre eta Bernardo Atxagari beren *Ustel*-ekin (*Panpina*, *Zorion* eta *Mermelada*), nahiz eta lehen aldizkariaren lehen orrialdean heriotza biren eskelak agertu («Newton» hipotetiko horren akaboaren proposamena azken finean).

1975. urteko urtarrilean K. Izagirre eta B. Atxagak *Panpina Ustela* «aldizkari marjinal, sujerikor eta eraberritzailea»⁶ kalera-tzen dute. Aldizkari hau benetan marjinala eta alternatiboa izango da; Ibon Sarasolaren hitzetan, «Underground» literaturaren hasiera markatuko duena Euskal Herrian⁷. Ondoren, *Zorion Ustela* eta *Mermelada Ustela* aleek jarraituko diote, 1976. urtean biak. Benetan aipatzekoa da gertaera bat: *Zorion Ustela*-n, aipaturiko bi horrietaz aparte, idazle berri bat azaltzen zaigu: Ramon Saizarbitoria. Honek zera ondorioztatuko du: Bernardo Atxagak *Mermelada Ustela*-ren ondoren alde egitea, eta akabo orduan *Ustela* asuntua. Esan behar, *Mermelada Ustela*-n Joxan Elosegik ere parte hartuko duela.

Hiru ale hauek ateratzea izugarritzko probokazioa izan zen garai hartan; inongo diru-laguntzarik gabe aldizkari bat sortu eta etengabe literatura bera errebindikatu zuten. Hori da *underground*-a, ia mediorik gabe eta sistemak oinak lotuta eduki arren, bi besoak luzatu eta maiuskulazko *Literatura* eskaintzea.

Literatur ekintza autonomoa izatea nahi zuten, eta agerikoa, gainera. Biziki ukatzen zuten literatura isila (ezkutua, kajoi barrukoa, herabetiki gordea, ...) eta isilerazitakoa (literatur lehiaketan bidez, argitaletxe eta hainbat aldizkariren bidez idazlanak «her-tsiak eta literaturaz kanpoko —estraliterarioak, beraz— xederen morroi direlako»⁸. «Isileko poemek poemak izaten diraute, baina aiederik gabe, arnasarik gabe, panpina ustelak bilakatzen dira»⁹.

Beren ustez literatura herriaren boza zen, gizartean gertatzen ziren aldaketen lagungarri eta dinamika propioa zuena. Baina literaturak ez luke gizartea bera aldatuko, ezta ere, printzipioz, barne-gertakizunak; zerbait aldatzekotan, sentsibilitatea izango litzateke. Hitz hauek indartsu oihukatzen zituzten *Ustela*-koek. Benetan jarrera kritikoa azalduko dute garaiko euskal kulturaren panoramaren aurrean, eszeptizismoa nagusituz literatura konprometitua- ren aurrean. Dogma guztien aurka agertu ziren beti, bai gizarte, politika eta erlijioarekiko «halabeharrezkoen» aurka; argi eta garbi esaten zutenez, «erlijio guztietatik deskomekatuak izan direnen alde gaude, eta batez ere beren iritzien kontra komekatzen dituzte- nen alde»¹⁰.

Garaiko eskemak apurtu zituzten, eta jabetzen ziren horretaz: «Geurea, euskal literaturari astinaldi bortitzak ematea da»¹¹.

Idea guzti hauek hainbat eta hainbat poema, narrazio, prosa literario eta editorial-antzekotan azaltzen dira. Idazlanek, ale bate- tik bestera, badute aniztasunaren aldetik aldakuntza edo garape- nik. *Panpina Ustela*-n, bestelakoen artean, 7 narrazio, 6 poema, eta antzerki-lan bat aurkitzen ditugu. *Zorion Ustela*-n 3 narrazio, poema bat, antzerki-lanik ez, eta 5 prosa literario/kritika-lan. *Azkenik*, *Mermelada Ustela*-n 5 bat narrazio, 2 poema, antzerki- lanik ez, eta 12 prosa literario/kritika-lan. Ene ustez, neurri handi batean, bariazio hauen zergatia hasieran aipatutako idazleen sar- tuirtenetan datza. Baina hala eta guztiz ere, idazlanek seriotasuna- ren eta ofizialtasunaren kontrako jarrera bat agertzen dute, infor- malismoa izanik beren bandera formala.

1976. urtean akabo da hautakizun hirukoitz hori, baina ez dira hiru ale horiek helduko zaigun herentzia bakarra izango: enbor

gogor horrek bi adar aterako ditu, bata Bilbon eta bestea Donostian. Bernardo Atxaga Bilbora joango da, eta, beste batzuekin batera, *Pott* banda eta aldizkaria sortuko du. Donostian, berriz, Koldo Izagirre eta Ramon Saizarbitoriak *Oh! Euzkadi*.

Bi aldizkari hauekin literatura heterodoxoan sartuko gara buru-belarri. Bi aldizkari diferente izango dira, baina literatura marjinal batean kokatuak biak. Patri Urkizuk honela ikusten zuen giro hura: «Literatur marjinal batetan, gurean adibidez, guk ez dugu pentsatzen marjinatuak gu garenik, gu geure buruaren zentroa baikara. Madrilekoentzat berriz gu kasu marjinal batzu gara, baina guretzat haiek dira marjinalak, geu geure zentroa gara. Eta geure zentro honetan linea ortodoxa agintzen duten pertsona horietatik baztertzen den endea izango litzateke nolabait zentro heterodoxoa. Beste modu batez esateko, literatura heterodoxoa batzuk ortodoxotzat jotzen duten bidetik ateratzen den literatura izango litzateke. Gure kasoan, adibidez, *Pott* eta *Oh! Euzkadi* gure arteko elementu heterodoxoak izango lirateke»¹².

1978. urtean «Pott banda» sortzen da Bilbon. Hasierako partaideak, Manu Ertzila, Joan Juaristi, Jimi (Joxe Mari Iturralde), Bernardo Atxaga, Ruper Ordorika eta Joseba Sarrionandia ziren. Banda honek *Pott* aldizkaria kaleratuko du, sei aletan oinarritua eta hiru urteko iraupenez (1978-1980). Aldizkariaren ale bakoitzak izen bat darama: *Pott bandaren berriemailea*, *Pott bandaren blaga*, *Pott bandaren braga*, *Pott bandaren praka*, *Pott bandaren plaga*, eta, azkenik, ale munstroa izan zena, kalitatezkoa eta itxura ezin hobegokoa: *Pott tropikala*.

Patri-Urkizuk zioen bezala, «Pott banda»koek ez dituzte inoiz beren buruak marjinalizat jotzen, nahiz eta kanpotik ikusita horrelakoak diren. Beren hiru urtetako martxa ikusi ondoren, zera argitzen dute *Pott tropikala*-n: «Ez gara, sarritan leporatu diguten arren, talde arraro bat, joera eta irizpide marjinalak defendatzeko jaio dena, eta izatekotan zer, munduko beste edozein lekutan edozein pertsonak lan literarioa aurrera ateratzeko egingo lukeena eginez ari den talde bat gara. Behin eta berriro diogu: kazeta hau literaturgintza normalaren dinamikan dago. Eta berau marjinala eta anormala bada Pello Kirten baratzan, ez da inola ere gure kultura, edo gure errua, horixe bakarrik falta litzateke, ez jaunak, baratza da anormala eta ez gu»¹³. *Pott*-ekoak beren buruen zentrua direnez, ez dituzte beren buruak anormal eta marjinalizat jotzen; perspektiba-kontua.

Argi dago: «Pott banda»koek literaturaren kontzeptzio eta estilo literario berri bat estreinatuko dute.

Literaturaren kontzeptzioaren aldetik, zera azpimarratu behar-ko genuke: *Ustela*-ren ideiarri jarraituz, literatura ekintza autonomo bezala ulertuko dute, autonomia hori azken puntuetaraino indartuz: «Ez gaude inori serbitzeko, geure buruak argitzeko baino»¹⁴. Bide horretatik, editoreak kritikatuko dituzte: «Eskritoreak editoreak behar ditu, baina gozotasun batekin, eta ez odolkiak bailiren, inongo kriteriorik gabe»¹⁵. Beste zeregin bat ere beharrezkoa iruditzen zaie: «Gure lana ezik, beharra atzematen dugun falazia oro desmentitzea eta egia oro baieztatzea da»¹⁶.

Horien ustez, literaturak presio politikoetatik libre egon behar du. Ideologia politiko guztiak baztertu egiten dituzte *literaturan* aritzerakoan; konpromiso politikorik gabeko literatura sortzen dute, beraz: «Pott banda»koen lau deklaraziok planteamendu hau argituko digute: 1) «Ideologiatik eskemetara, hauetatik hitz pare soil batzuetara, hara hor askoren desarroilo mentala»¹⁷. 2) «Guk badakigu zenbait alderdi politikok baino jende gehiago bilduko genukeela inoiz mitinen bat egingo bagenu, baina frogak ematen ibiltzea ahuleziaren seinale denez, patxadaz gelditzen gara etxean»¹⁸. 3) «Eskubikoek zein ezkerrekoek ez digute hazkurerik ere egiten»¹⁹. 4) «Politika subnormalitatearen formatzat hartzen dugunez gero, boikota egiten digute herri honetako iraultzaileek (eta dakizuenez, herri honetan ia denak dira iraultzaile)»²⁰.

Estilo literarioaren aldetik, areagotu egiten dute *Ustela*-ren joera informala, sasi-editorialez josirik lehenengo bost aleak. Literatura ironikoa eta kritikoa lantzen dute, baina era zuzen batean, egia osoa agertuz. Askotan irakurleak ridikulu sentitzen du bere burua, *cul-de-sac* batean aurkitzen da atrapatutik. Une batez hausnartzen du, eta egiak begirik ez duela konturatzen da: bidea libre to orain. Euskarak ere badu garrantzirik aldizkari honetan, bi arrazoiengatik: alde batetik, beren helburua ez delako euskara hutsean egitea, erdal literaturari atea zabalik uzten dizkiote. Eta bestetik, erabiltzen duten euskara espresabide benetan bitxia delako: *Pott*-en euskara «Txukera» da, «beste euskara guztien entsalada»²¹. Beste euskara horiek euzkera (batzokietako euzkera), bizkaiera (bizkaitar amorratuena), euskara bantua (euskaldun berriena), gipuzkera (gipuzkoarra) eta euskara batusia («etorzenizkidakete» bezalako erak erabiltzen dituzten horiena -Euskal-zaindia) lirakeke.

Pott tropikala-rekin marka guztiak hautsi zituzten. Sari-pare batean irabazitako diruak hartu, eta izugarritzko abentura: formato berria, paper ona, grafiko ugari eta ondo aukeratuak, eta idazle-mordoa 84 orrialdetan. Ene eritziz, Euskal Herrian orain arte egin izan den alerik onenetarikoa, bai formaren eta bai edukinaren aldetik. Hau 1980. urteko ekainean gertatu zen; baina udaberriarekin batera, adio *Pott*. Bukatu zen betiko benetako proiektu literarioa zeraman aldizkaria; honek ere hiru urte ondoren, akabo. Baina ez. «*Pott* liburutegia»k argitaratutako Bernardo Atxagaren *Etiopia* (1978) liburua, bakarra pottargitaldari modura, eta sei aleez aparte, fantasia utzi digu *Pott*-ek, errealitatearen fantasia. Mito bihurtu da *Pott*, gehienbat entzunez bakarrik ezagutzen dutenentzat; baina besteontzat ere bai, gauza askotan pottakume batzuk besterik ez bait gara.

Aurrerago esan bezala, *Ustela* enborrak badu bigarren adar bat, hau Donostian: *Oh! Euzkadi* aldizkaria. Baina 1980an aldizkari bezala finkatzen den «suspirio» horrek lehenago badu historiarik. 1977. urtean K. Izagirre eta R. Saizarbitoria *Zeruko Argia*-n kolaboratzen hasten dira, nolabaiteko kazetaritza literario batean murgilduak. Urte berean *Ustela Saila* sortuko da argialetxe gisa. Urtebete iraungo dute kazetaritza-lanetan, eta 1978. urtean *Oh! Euzkadi* izeneko manifestu-tankerako orri handi bat kaleratuko dute. Forma aldetik triptiko bat zen, erdian orrialde solte batekin, neurri oso handietakoa. «Beren harmak estrainatzen dituzten firma gazteak zenbait abenturero zaharren artean»²² agertzen dira manifestu honetan: Jokin Ansorena, Josetxo Lizartza, Maripi Solbes, Erramun Etxezarreta, Lurdes Oinaederra, R. Saizarbitoria, Pello Lizarralde, Izaskun Egia, Jon Casenave, Juan Martin Alegria, Gotzon Egia, B. Atxaga, J. A. Arrieta, Joxan Muñoz, K. Izagirre, Joxan Elozegi, Periko Balerdi, Iñaki Bidegain, Juan Jose Lasa, Joseba Sarrionandia, Pitu, J. M. Lasagabaster, Koldo Zufiria, Juanba Berasategi (maketa). Bi dozena izen idatzi ditut, eta zer-nolako abenturero hasieran eta konkistadore gaur egun! Ideia bat egin dezakegu mugida honetaz: benetan plataforma izan zen; begira, bestela, urteotako literaturgintzako «Top»ak.

Bi arrazoiengatik argitaratu zuten *Oh! Euzkadi* hau: Lehengo, «... atzeko partean Kaja Ahorosen anuntziorik azaldu gabe paperik argitaratzea posible ote den ikustearren»²³; eta bigarrena, «idazle berrientzat plataforma bat lortzeko, zeren gauzak diren bezala edo ikusten ditugun bezala esateko oraindainenoko aratoek ez baitute horrelakorik lortu...».

K. Izagirre eta R. Saizarbitoria, saio horren ondoren, 1979. urtean, *Zeruko Argia*-ra bueltatuko dira, eta aldizkari horretan sail berri bat sortuko dute, eta, nola ez, «Oh! Euzkadi» izena eraman-
go duena. Baina honek hiru hilabeteko iraupena izango du soilik. Horrela gauzak, idazle-talde zabal batekin kultur kritikarako pla-
taforma sendo bati ekingo diote. Ideia honekin, 1980an benetako
Oh! Euzkadi aldizkaria aterako dute. Aldizkari honek lau urteta-
ko bizitza izango du: 1980-1983.

Oh! Euzkadi-k, *Ustela*-k bezala, euskara hutsean idazteko joe-
ra hartuko du (*Pott*-ekoengandik diferente). Bi dozenetatik dozena
batera pasako da idazlegoa, eta kultur eta literatur kritika serioa
egingo dute. Berek diotenez, «zahartu garelako agian, deskatxon-
dotu terminoa permititzen zaigu»²⁴. Egia esan, garai hartan kriti-
karako leku bakarretarikoa genuen aldizkari hau; baita, esan ohi
zen bezala, serioegia eta askotan ulergaitza. Serioak dira, katxon-
deoa seriotasun-falta kontsideratzen dutelako.

Oh! Euzkadi-ren asmoa gertatzen ari zenari lotua zegoen, eta
gertatzen zenari buruz kritika eta gogoeta egin nahi zuten. Gertae-
rak kalibratzeko bazuten ideologia konkretu bat, ideologia politi-
ko bat, *Pott*-en gertatzen ez zena. Ezker abertzalearen ikuspuntu
batetik, kritika eta debate kulturalerako aldizkaria zela esan ge-
nezake.

Kanal marjinaletatik sortu zen aldizkari honek, kritika-lanez
aparte, argitaratu zituen zenbait poema eta ipuin labur; baina
alderdi hori ez zen indartsuena bertan. Salmenta ona izan zuen
aldizkariak, eta aurrera jarraitu zuen; baina jaso zituen kanpotik
kritikak ere. Intelektualegitzat jotzen zuten zenbaitek aldizkaria,
eta errealitate eta problematika sozialarekiko loturak galtzen ari
zirela esaten, pil-pilean zeuden gaiak ukitzen ez zituztelarik. Baina
baditu alde onak ere, *Kandela*-koek geroago azalduko zuten beza-
la: «Gure ustez kritika-aldizkari hau galdurik euskal aldizkarigin-
tzak eta literaturgintzak zerbait onik galdu du, batetik *Lur*-tarren
korporatibismotik atera zirelako eta bestetik genuen aldizkari kri-
tiko bakarra izan zelako»²⁵.

1983. urtean *Oh! Euzkadi*-k «Kaput, bukatu da, ez dugu ale
bat gehiago aterako...»²⁶ batekin amaitzen du bere hainbat urteta-
ko ibilaldi heterodoxoa (15.ean akabo abentura).

Oraindik ere atzera bota behar dugu begirada, eta konkretuki,
helburu argia duen aldizkari bat begiztatuko dugu: *Zurgai* (*Euskal
herriko olerkiaren aldizkaria*).

Zurgai aldizkaria 1979. urtean jaio zen Bilbo inguruetan. Poesia eta poetak dira aztergai, baina hori baino gehiago, poesia hutsaren plaza da. Nork egingo luke apustu garai hartan poesia hutsez betetako aldizkari baten alde? Gutxik, seguru asko; horietako batzuk *Zurgai*-koak ditugu. Elebiduna da aldizkaria; beharbada, bizirik dirauen hamar urte hauetan (1988ko apirilean 19. alea atera du) ez du euskal (euskarazko) literaturgintzarako plataforma bezala balio handirik izan, ehuneko hamarra bait da soilik euskaraz idatzitakoa. Baina bada kontutan hartzeko aldizkari bat.

Esperimentatzeagatik atera zuten aldizkaria, ikasteko, eta nabari zuten hutsunea betetzeko, poesiarena alegia. *Yambo* aldizkari ritik zetozen idazle hauek, gaur egun Pablo Glez. de Langarikaren zuzendaritzapean daudelarik, eta hasiera batean esan ohi zuten bezala, «ez dugu helbururik aldatu. Euskal Herri mailako poesiarentzat aldizkari ireki bat sortu nahi dugu, informapen eta sortze lanari ekinik, ondoren elkarrizketa batzu sor-araziz. Gure Herriko hizkuntzaz ere konsekuenteak izan nahi dugu. Bakar bakarrik poesiari dagokion tokia eskaini nahi diogu: egunerokoan. Hortarako sortu genuen *Yambo* eta hortarako, baita *Zurgai*»²⁷.

1980. urtean jarraituko dugu gure analisia. Urte honek neurri handi batean undergroundtasunaren bukaera suposatuko du. Aldizkari alternatiboak sortuko dira, baina marjinaltasuna galtzen joango direnak. Beraz, salbuespenak izan ezik, *Pott*-en bukaera eta *Oh! Euzkadi*-ren lehen urratsekin batera, «bisagra» edota erdiko garaia hasiko da, gaur arte doana. Literatura lur azpitik aterako da zenbait erakunderen laguntzaz: editorialak eta beste batzuk. Salbuespenak aipatu ditut gorago: ene ustez, linea benetan marjinala eta undergrounda *Susa*-k lehen hiru aleetan eta Azkoitiko *Txortan* aldizkariak eramango lukete. Badaude, seguru, aldizkari edo fanzine gehiago linea hau jarraituko dutenak, baina ez dira, zoritxarrez, Euskal Herri mailan oso ezagunak eta eragin handia sortu dutenak izan.

1980. urtetik 1988ra, kronologikoki, honela banatuko ditut ondoren aztertuko ditugun aldizkariok (Oharra: «...» markak gaur egun ere jarraitzen duela esan nahi du):

Susa (1980-...), *Xaguxarra* (1980-1981), *Idatz & Mintz* (1981-...), *Maiatz* (1982-...), *Stultifera Navis* (1982-1983), *Kandela* (1983-1984), *Pamiela* (1983-...), *Korrok* (1984-...), *Ttu-Ttua* (1984-1985), *Txistu y Tamboliñ* (1984-1986), *Txortan* (1984-1985), *Porrot* (1985-...) ... eta aipatu beharreko beste zenbait.

Ikusten dugun bezala, 1975etik 1980ra pisuzko lau aldizkari sortu baziren, 1980tik 1988ra hiru edo lau bider haundituko da, gutxienez, kopuru hori. Arrazoia, lehen aipatu duguna: dirua eta laguntza lortzeko biderik jadanik badagoela, kasu gehienetan behintzat. Zenbait erakunde publikok diru-laguntzak luzatuko dituzte, editorialek babesak eskainiko dituzte, eta unibertsitateak zenbait aldizkaritan interesatuko dira. Garai diferentea da hau, du-darrik gabe, aldizkarigintzaren *Booma* ondorioztatuko duena.

Bi fase daude, beraz: 1975-1980 eta 1980-... . Bigarren fase honetako plataforma edo aldizkari zenbaitez aipamen batzuk besterik ez dut egingo, beste zenbaitetan gehiago sakonduz. Horrela bedi, eta has gaitezen 1980. urtearekin.

Urte honetan (1980) *Susa* aldizkaria sortzen da. Aldizkaria sortu baino lehen, EUTGko behi erreboltoak 1978-1979 urteetan bilerak egiten hasi ziren. Literaturak elkartu zituen gazte haiek. Tertuliak egiten zituzten literaturari buruz mintzatzeko; tertuliki-deen artean, lehenagokoak edo geroagokoak, Josu Landa, Mikel Hz. Abaitua, Xabier Aizpurua, Itziar Gillenea, Bittor Fernandez, Lide Arana, Lurdes Otegi, Pablo Sastre, Iñaki Uria, Tere Irastorza, etab. aurkitzen ditugu. Bilera informal haiek edozein tokitan gerta zitezkeen, X. Aizpuruaren garajejan, adibidez. Literaturarekiko axolarik ez zegoen garai hartan unibertsitatean, ez ikasleen ez unibertsitatearen beraren aldetik.

Tertulia horien ondorioz, *Tertulia* izeneko orri-sorta bat muntatu zuten, anonimatotik atera gabe. Josu Landa zen behirik buru-gogorrena, eta orri-sorta marjinal haietatik aldizkari bat sortzeko pausoa eman beharra iruditu zitzaion. Azken finean, helburua ikasleen artean literatur giro bat sortzea zen, eta taldeak, bere dinamika literarioa jarraituz, ez batek edo bestek, baizik denek, aldizkari bat sortzearen ideia jeneralari ekin zioten. Ez "aldizkari bat" ateratzearren, giro literarioa nolabait finkatzearren baizik.

1979. urteko abenduan eta 1980an, baliabide txarrekin eginiko aldizkari multikopiatua eta letra oso txikikoa agertu zen Donostian, Mundaizko zelaietan belarra jaten. Errektoreak dirua ukatu zien, eta poltsikoak garbituz, susara zeuden haiek muuka hasi ziren.

Jakin aldizkariko ale batean agertu zen behin Nemesio Etxanizen poema autozentsuratu bat, bera hil eta gero argitaratu zena, eta "Susara" edo zeritzana. Heldu zen aldizkari hari izena jartzeko eguna, eta izen-pilo bat eraman zituzten taberna batera. Era guz-

tietakoak zeuden; B. Atxagak gutun baten bidez "Avanti Poxpollo" proposatzen zien, baina azkenean X. Aizpuruak, aurrez Mikel Hz.k berari erakutsitakoa, *Jakin* hartako "susara" eskaini zien. Behiak susara, susaa, susa. Bedi, "susa"n geratu zen dena.

1979ko abendua/1980. urtean sortutako *Susa*-k gaur egun arte dirau, *Kandela*-koen hitzetan "jende gaztearen eskutan dagoen aldizkaririk beteranoena", 28.eraingo iritsi izanik. Baina izan du *Susa*-k garapen eta aldaketa dexenterik orain arteko bederatzi urte hauetan. Hala eta guztiz ere, bere funtzioari fin segitu dio, hau da: idazleentzat plataforma izatea, liburuak idazten hasi aurreko antesala; eta kritika eta informaziorako zerbitzua. *Susa* ez da kasu gehienetan aldizkari amenoa izango, ez du *Pott*-ek zuen informalitate bitxi hura edukiko.

Lehenengo aletik bigarrenera ia urte bat pasako da, ez bait zuten inongo aldikotasun finkorik zehaztu hasieran. Norberaren zaletasunak gauzatzeko modu bat zen hura, eta lasai zebiltzan. 3. alerako I. Uria eta Josu Landa *Argia*-n sartzen dira, Mikel Antzarenekin batera, gero *Susa*-n ere lan egingo duena. Momentu horretan EUTGko zelaiaietatik alde egiten hasten dira, haustura bat sumatzen da, eta *Argia*-rekiko harremanak eta loturak sendotzen. 3. ale honetik hasierako aldizkariaren formatua ere hautsiko du, *Argia*-rena bezalakoa suertatuz. Ale horretatik aurrera, beti, jatorrizko formatua erabiliko dute. Nahiz eta *Argia*-k dirurik ez dien emango, infrastruktura, inprenta, papera, eta jestioetan erraztasunak eskainiko dizkie. Une honetan *Susa*-n dabilen jendearen artean sarturitenak egongo dira; batzuk *Argia*-n dabiltzanak, eta izpirituz behintzat ikasle diren beste batzuek aurrera eramango dute *Susa* "erdibideko prozesu" honetan. Oraindik *Argia* barruan definitu gabe daude, heterodoxo.

4. aletik aurrera (1982ko urtarrila) *Argia*-ren garaian sartzen da *Susa*, eta horrela marjinaltasunaren trapu zaharrak zakarrontzian geratuko dira. Fase honetan J. Landa, I. Uria, M. Antza, Eneko Olasagasti, Xabier Montoia,... aurkitzen ditugu. 1983. urteko azaroa data oso garrantzitsua izango da: liburuak ateratzen hasten dira, argitaratzen. Ordurako erabakita zuten aldikotasuna: aldizkari hiruhilabetekaria.

Liburuak argitaratzearena halabeharrezko pausoa izan zen: X. Montoiak poema-liburu bat zuen; batetik bestera ibili zen non publikatuko, eta inpossible. Arrazoi bibentzial horregatik, *Susa*-k, *Argia*-ren laguntzarekin, argitarapenaren ardura bere gain hartu

zuen. Ez zuten inongo asmo edo proiektu transzendentalik, liburu hura kaleratzea baizik. Baina asuntua konplikatu egin zen, baze-goelako beste jende gehiago arazo berarekin. Horrela, liburuak etorri ahala, *Susa*-koek argitarapenei ekin zieten.

Liburuen argitarapenak sendotzen eta handitzen doazen neurrian, eman dezake aldizkaria bere garrantzian jaisten doala. Lehen *Susa*-n aldizkaria zen gehiena, eta orain proportzioan beherantz doa. Baina egia da liburuek ematen ez duten dinamikotasuna aldizkariak ematen duela, zeren aldizkaria izango bait da liburuetara heldu baino lehenagoko esperimenezko lekua, plataforma. Konpromiso gutxiagoko plataforma izango da, lehenago ausartzen bait da idazlea aldizkarian ipuintxo bat ateratzen, liburu bat publikatzen baino.

Orain dela hiruren bat urte arte *Susa* trebatze-plataforma izan zen, barruko jendeari begira eta baita kanpokoari ere. Lehen gutiz indiskriminatuak ziren. Dena ateratzen zuten, ona zein txarra. Orduko giroa kontutan hartu behar da: poesiak, adibidez, ez zuen piperrik balio, eta horren aurrean *Susa*-k erreakzionatu egiten du, eta lan horien plaza bihurtzen da. Argitaratutako liburuekin gauza bera gertatzen zen: lehen 30ak arte ez zen bat ere atera gabe gelditu. Ateratzea zen inportanteena, gero kantitatea eta, azkenik, kalitatea.

Gaur egun, seriotu egin dira *Susa*-koak, eta kalitateari gehiago begiratzen diote. Serio ala ez serio, bizi bedi luzaroan, zeren eman dituzten 21 ale eta 47 baino gehiago liburuak merezi izan bait dute. Benetako plataforma izan da zalantzarik gabe, beti euskara hutsa erabili izan duena.

1980. urtean beste aldizkari bat aterako da kalera, itxura ederrekoa eta liburu bat bailitzan: *Xaguxarra*. Donostian ateratzen den aldizkari honek bi urteko iraupena izango du (1980-1981), urte bakoitzean ale bana aterako duelarik. Literatur aldizkari honek badu bereizkuntzarik: Hordago argitaletxea da bere aita eta aita pontekoa. Lehenengo alea osatzen duten idazleak: Txomin Peillen, J. Sarrionandia, J. Landa, Andolin Eguzkitza, I. Uria, Baxiller Zalakain eta M. Anza ditugu. Ale biak autore "madarrikatu"ei daude eskainiak, Edward Spencer Dodgson-i (1.a) eta Jon Miranderi (2.a). Ene ustez kalitate izugarri oneko idazlanak agertzen dira bertan, baina sortu zen bezala desagertu zen olatua, Hordagoren itsas bazterrean alegia.

Donostiatik Bilbora: 1981. urtea. Labayru Ikastegiak aldizkari bat plazaratu zuen urte horretan: *Idatz & Mintz*. Labayru Ikastegiaren barruan sortu zen literatur aldizkari hau. Ikastegi horrek lantzen zituen arloetarik bat hizkuntzalaritza zen; horren barruan hizkuntza eta literatura sartzen ziren. Hasieran irakaskuntzan aritzen ziren bakarrik, eta orduan argitarapenei ere leku uztea komenigarri iruditu zitzairen. Horrela sortzen da *Idatz & Mintz*. Era ezberdinetako lanak barne nahi zituzten, batez ere kantera erakarriz, nahiz eta ospedun izenak agertuko diren. Adolfo Arejita, J.A. Etxezarraga eta Jon Kortazar-ek jarri zuten lokomotora martxan.

Aldizkari honen helburua, idazle berrien plaza izatea da; eta Bizkaiko irakurleei gaur egun idatzitakoa irakurtzeko aukera ematea, era horretan ikasleek eta edonork eredu horien ezagupena izan dezaten.

Bizkaieraz idatzia egongo da gehienbat aldizkaria, nahiz eta batuaz idaztea posible den. Lehenengo alean bai, baina hurrengoetan ez dugu editorialik aurkituko; hasierako editorial hori Mikel Zarateren alegia bat izango da, "Idatz eta Mintz" tituluduna, eta hortik etorriko zaio, beraz, aldizkariari izena.

Idatz & Mintz aldizkari eklektikoa da: gaurkoa da, baina lehengoari lekua utzita. Aspaldiko autoreak aurkituko ditugu, Azkue bezala, eta ez hain aspaldikoak, Agustin Zubikarai eta Eusebio Erkiaga bertan izango bait dira. Horiakin batera, martxa hartuta duten idazleekin egingo dugu topo, J. Sarrionandiarekin adibidez, eta ez hain ezagunak direnekin, plataforma honek dagoeneko "espaziora", lantzatu dituenak, Miren Agur Meabe eta Laura Uruburu, norbait aipatzearren.

Zirkulu txiki batean mugitzen da aldizkaria, Bizkaian batez ere, baina ez zaie inporta, dituzten helburuak ezin hobeki betetzen bait dituzte: "Helburu komertzialik ez, mesedez, zerbitzu bat gara", komentatzen zidan aldizkariko batek, atera dituzten 15 aleak mahai gainean, ordena osoan, jartzen zizkidan bitartean.

1982. urteko otsailean, oraindik iparra galdu ez duen aldizkari berri bat ezagutu genuen, Iparraldeko idazleentzat plataforma baliotsu eta beharrezko bihurtu dena: Baionako *Maiatz*.

1981ean bilerak egiten hasi ziren dozenardi gazte; konturatu ziren, Iparraldean, idazle "klasiko"ez aparte, bazeudela hainbat eta hainbat idazle ezkutuan, ezezagunak zirenak eta beren lanak erakusteko aukerarik ez zutenak. Horrela 1982. urtean *Maiatz* kale-

ratuko dute “gure sendimenduak ez ditzen bakarrik pasa bainan bizi ditzagun. Maitasuna, lana, tristezia eta mendiak, esperantza eta gau baten zoriona, euskaraz”²⁹. Literatura bizirik ta bizia oihukatzen dute lehen aletik. Ildo honetatik jarraituko dute, baina topatzen dute kontrasterik bidean. Iparraldean bi belaunaldi dira, “klasikoak” alde batetik, eta “berrizaleak” bestetik. Biak bat egiten saiatuko dira, euskara zaharra baina hilzorikoa, eta kaletarra, berria; barnealdekoa eta kostakoa.

Euskara hutsean ateratzen da hasieran seihilabetekaria zena, eta orain hiruhilabetekaria. 15 ale plazaratu dituzte dagoeneko. *Maiatz* ez da Iparraldean bakarrik gelditu, eta bere armadarako hegoaldeko soldaduak ere onartzen dituzte, herrialde bien artean loturak eta zabalkundea indartuz. Iparraldekoentzat egina izan arren, besteontzat atekak zabalik dauzka. *Maiatz* batasunak, aldizkariarekin batera, 1986. urtetik aurrera liburuak ere argitaratuko ditu, eta *Argia*-ren urtekariak zioen bezala, “gaurregungo korronteak plazaratuz gain, euskaraz eginiko literaturan sortzen ari den oinarri hortan zimentazio lana egiten dihardu”³⁰.

Baionan “zoroen itsasontzia” hartu eta Gasteizko Portus Facultatis-era abiatuko gara. Kamarote hautseztatu honetako kalendarioak 1982. urtea seinalatzen digu. Berehala grumeteak panflo batzuk erakusten dizkit, guztiz subertsiboak, filologiako ikasleek eginikoak. Komunetan banatzen dituzte, eta ez daude izenpeturik, nola egongo dira, bada. Giro honen inguruan Jon Juaristik eta Carlos Blanco Aguinagak “Taller Literario” bat sortuko dute euskal filologiako artean (1981-1982). Ondoren Itziar Laka, Xabier Etxaniz, Jose Antonio Blanco eta abarrek itsasontzia abordatuko dute. Kronikek diotenez, 1982. urteko otsailean gertatu zen hau. Itsasontziari, hots, sortuko duten aldizkariari, *Stultifera Navis* deituko diote: Literaturtegiak kreatuko duen literatur sormenezko aldizkari elebiduna. Bizitza laburra izango du, eta 1983. urteko apirilean hondoratuko da, bi ale eta naufrago literaturzale batzuk salbatuko direlarik. Horrela, Gasteizen bertan eta fakultate berean, *Kandela* aldizkaria sortuko da. *Kandela*-rioak —X. Etxaniz, Yulen Arriolabengoa, Jon Iñaki Lasa, eta Tere Irastorza (J.A. Blanco-ren laguntzarekin; Manu Lopez hiru hilabete beranduago sartuko da taldean)— ez ziren biltzen hasi printzipioz aldizkaria ateratzeko; egiten zituzten lanak hartu, eta denon artean aztertzea nahi zuten, besterik ez. Ez zuten helburu berezirik, lagunarteko giroa zen garrantzitsuena. 1983. urteko abenduan ateratzen dute 1. alea. *Argia*-ren laguntza izango dute inprenta kontutan, eta euska-

ra hutsean literaturaz arituko dira. Kreaio-lana izango da gehienbat egingo dutena. 2. alean, aldiz, (1984eko maiatza) euskal literaturari buruzko eztabaidak mantenduko dituzte, eta garai hartan zeuden mugimendu literarioak tratatuko.

Beren buruei eta euskal kulturari barre egiten diote; kultura literarioa dudatan jartzen dute. Baina kontutan hartu behar dena zera da: ez zuten aldizkaria sortu beren lanak bertan argitaratzeko helburu bakarrarekin —bazuten aukera edonon hori egiteko—, talde-lanean esperimentatzeko baizik. Elkarrekin egin ohi zituzten zenbait artikulu, eta 1984aren bukaeran liburu bat argitaratu ere bai: *Euskal Letren Dantza 1983an* (Literatur produkzioaren kritika-urte horretan).

Argi dagoena zera da: nahiz eta berek aldizkariak sortzea literaturgintzarako plataforma bezala guztiz ez kontsideratu, beren proiektua aldizkaria, plataforma, bihurtu zen gerora.

Ikusten dugun bezala, aldizkariak alde guztietatik azaltzen zaizkigu, perretxikoen gisara. Neurri handi batean denak dira literaturgintzarako plataforma. Ondoren aipatuko ditudan aldizkariak bigarren faseko azken aldikoak lirateke. Eta horixe bera egingo dut batzuekin, aipamen soila besterik ez, zeren bizirik dirauten horiek analisi sakon bat behar bait dute eta horien garapena aurrerantzean segitu, (*Pamiela* eta *Korroko*). Hildakoei (*TTu-TTuá*, *Txortan*), bedeinkazio luzeagoa emango diet, buruak ez dituztelako altxatuko; eta hor hola-hola (*Txistu y Tamboliñ*) dabilenari, bi hitz. Eta urteroko horri (*Porrot*), lau hitz. Arrazoia: etika eta mugak, ezin bait naiz azterketa honetan askoz gehiago luzatu; aginduak agindu.

Nafarroa aldetik, Iruñetik konkretuki, bi aldizkari aberats, eraberritzaile, nafar eta euskaldun, eta nafarrantzat, batez ere, plataforma bortitza, sendoa. Alde batetik *Pamiela* (1983-...), eta bestetik *Korroko* (1984-...).

Hilda dago Bilboko *TTu TTuá* (1984-1985, edonon bego), baina hortik zehar zenbait mamuk erritmo konstante hori noizbehinka markatzen dute, joan zitzaigulako, baina ez dirudielako joana denik.

Ttu Ttuá literatur aldizkaria inizatiba pertsonal baten ondorio bezala jaio zen, Joanes Urkijo eta Laura Mintegik nahi izan zutelako. Kasualitatearen kasualitatez, egun batean Joanes eta Laurak hitzaldi batean topo egin zuten, eta "Hombre!, cuánto tiempo sin

verte" batekin hasi zen globoa handitzen. 16 urterekin Gurutze Gorrian elkarrekin ibiltzen ziren, eta euskaraz tutik ere ez zekiten (horregatik erdarazko agur hori). Batak bestea entzule bezala zetorrela uste zuen, eta azkenean biak hizlari. Euskaraz bazekiten ordurako, noski. Hitzaldiaren ondoren berriketari eman zioten, eta aldizkari bat sortzearen ideia makinatu zuten. Pentsa eta egin. 1984eko udaberrian atera zuten lehen alea. *Pott* desagertua zenez, Bizkaiko idazleentzat plataforma bat sortu nahi zuten, jende berriak idatz zezan.

Sei ale atera zituzten urtebetean, baina bi arazorengatik ez zuen aldizkariak aurrera jarraitu. Alde batetik, ez zuten beren artean talderik osatu, biak zeuden bakarrik. Eta bestetik, beren artean izugarriko koordinazio-falta zegoen, ideia guztiz diferenteak zituzten. Horregatik, neurriren bat hartu beharrean, 2/3. aletik aurrera zera erabaki zuten: inkompatibile zirenez, batek ale bat presatuko zuen, gaiak, egileak, etab. aukeratuz, eta besteak hurrengoa. Horrela ez zegoen jarraitzerik, eta akabo.

Aldizkari horretan idazten zutenen aldetik, eskualde bateko aldizkaria izan zela esan genezake, Bizkaikoa alegia, baina ez zuten inoiz printzipiozko mugarik jarri. Hala eta guztiz ere, Bilborekin identifikatua izan zedin nahi zuten, Euskal Herri osoan zabaldu izan zen arren. Beste eskualdeetako jendeak parte hartu zuen bertan, literaturgintzarako plataforma ireki bat suertatuz.

Iraun zuen bitartean atsegina izan zen.

Oraingo honetan Durangotik dator soinua. Ez zaituztete txistu eta danboliñaren doinuek parranda osteko goizean ohetik altxaraziko. "Imagina ohe bigun batetan gustoko emakume batekin zaudela. Biluz biluzik. Zuk entzun nahi duzuna esaten dizula, bere kontra estuturik, musukatzen zaituela. Bere titi puntetan borobil bat errepatatzen duzula zure hatzamarrarekin etengabe eta zakila gehiago ezinean daukazula (...)"³¹; ametsa beti amets eta txepetxa beti txepetx. Gonbite erakargarri horrekin azaldu zitzaigun *Txistu y Tamboliñ* aldizkariaren aleotariko baten editoriala.

1984. urtean lagun-koadrila bi elkartu ziren Durangon eta, betiko mugida aspergarriez kokoteraino zeudenez, herriari martxa pixka bat sartzea erabaki zuten. Hori zen beren asmoetariko bat, zeren "pertsona bakoitzak pretentsio piloa dauka. Talde bezala da ondo pasatzea, gauzak gustora irakurtzea eta harreman roilo bat, harreman simple baina majo bat gure artean. Gero beste parte batek euskara arriskutan ikusten dugula eta hutsune bat dagoela Du-

rango mailan³². Talde-lan horretatik lau ale atera ziren, bakoitza subtitulu ezberdinarekin: *T. y T. y otras cosas delas Vascongadas* (1. alea), *T. y T. y va, le mata, vuelve* (2.a), *T. y T. y Manolo hazte la cena solo* (3.a) eta azkenik *T. y T. y Euskadi el país menos movido: el que no está parado está detenido* (4.a). Azken alea 1986an atera zen, eta ordutik ez du gehiagorik kaleratu. Askok diotenez, aldizkaria hilik dago, baina bertako partaide den Andoni Mujikak komentatzen zidan bezala, jarraipen baten esperantzarik badago. Taldeko jendea sakabanatu egin da, ete horrek iraupena zailtzen du (Honegatik “hola-hola” zebilen aldizkari kontsideratu dut aurrerago, eta “(1986)” batez bere amaiera markatu).

Aldizkari elebidun honek, nolabait, literaturaren aldetik —hizkuntzaren arloan sartu gabe— *Pott*-en erdua jarraitzen du. Koadrila honek aldizkari literario oso gustagarria egiten du bitxikeria modura.

Herri batetik beste batera: Durangotik Azkoitira. Herri bi hauek izango dira aipatuko ditudan bakarrak, nahiz eta badakidan hainbat herritan beste hainbat aldizkari dagoela. Ez ditut alde batera gelditzen zaizkidan horiek diskriminatu nahi, baina ezin ditugu, salbuespenak beti, benetako literaturgintzarako plataforma bezala kontsideratu, oso-osoa behintzat. Aipagarrienak, neure eza-gupenaren arabera, Legazpiko *Hots*, Zornotzako *Lanbroa*, Lekeitioko *Sustrai*, Ondarroako *Globo*, eta abar luzea lirateke.

Ondoren tratatuko dudana aldizkaria literaturgintzarako plataforma marjinal eta underground bakarretako bezala aurkez genezake, 1984. urtetik honanzko bidean, noski. Imajina, imajina... etengabe... gehiago ezinean... ezinean... eta azkenean *Txortan*. Azkoitiko literaturzale gazteek aldizkari literario bat sortu nahi zuten. Izugarritzko gogo zuten horretarako, baina dirurik ez. Nork emango lioke dirurik *Txortan* deituko den aldizkari bati? Udaletxeak ez behintzat. Buru-gogor horiek, Juan Luis Zabala, Pako Aristi, Iñigo Aranbarri, Felipe Juaristi, Jose Luis Otamendi, etab. beren medio urriekin aurrera ekin zioten. Hiru ale atera zituzten (1984-1985), ezizenez sinaturik eta kalitatezko literatura eginik. Probokazio galanta izan zen hura, eta herriko ente gutxi salbatu ziren. Azken finean, herri guztiaren aldizkaria zen, eta etorkizunean euskal kulturarena. Nork esango gazte haiek! Begira orain non dauden. Undergroundtasunak astinaldi batzuk ematen ditu oraindik ere.

Aldizkari hartatik zetorren batek, Felipe Juaristik alegia, Esteban Antxustegik eta Koldo Etxabek *La Voz* diario independentean

16 orrialdeko gehigarri bat ateratzeko asmoa zuten; ondorengo urteetan gertatuko da hau. Euskara hutsezkoa izango zen, baina porrot egin zuen saiatze hark. Hortik datorkio izena hurrengo aldizkariari: *Porrot*. Felipe Juaristi eta Koldo Etxaberen aldizkaria. Inork ukitzen ez zituen gaiak tratatu nahi zituzten. Ez bakarrik euskaraz, erdaraz ere tratatzen ez zirenak. Ez dira gai marjinalak izango, azeptazio handirik ez dutenak baizik, ez eskuinetik eta ez ezkerraldeetik ere. Jendeari gai horiek burutik pasatzen zaizkio, baina ez dute onarpen sozialik: suizidioak, perezak, umeak literaturan... Urtean behin ateratzen dute aldizkaria, gai monografiko batekin, entseiuak eta literatur lanak bertan sarturik. Orain arteko gaiak lehen aipaturikoak lirateke, hiru ale bakarrik atera bait dituzte (1985-...).

Baina Felipe Juaristi & Cia.ri seriotasun apur bat ere komenigarria zela iruditu zitzairen, eta planteamendu horretatik *Literatur Gazeta* sortuko da, dagoeneko 8 ale atera dituena. Ene ustez *Literatur Gazeta* ez da momentuz literaturgintzarako plataforma bat, eta alde batean utziko dut beraz (Biak Donostiarrak, baina bat bakarrik plataforma).

Makina bat aldizkari/plataforma komentatu ditugu orain arte; *Pamiela* eta *Korrok* ez behar bezala, baina uste dut horiek lau hitz solte baino gehiago merezi dutela. Azterketa oso bat beharbada; baina jakin ezazue hor daudela, fuerte, oso fuerte, hemen egonik. Unibertsitateko ikasleek ere sortu dituzte aldizkariak azken urteotan: *Enseiucarrean* (1985-...), Deustuko Unibertsitatean, eta *Kezkak* (1986-...) EUTGn, baina horiek beste baterako.

Hainbeste plataforma eta plataforma, eta ez dugu oraindik petroriorik aurkitu. Nola aberastu horrela? Koheteak ere erdi-bidean lehertu dira. Baina zera jakin izan dugu: euskaldunok badugula literaturarekiko interesik, ardura eta kezkarik.

Hamar, bederatzi, zortzi, zazpi, sei, bost, lau, hiru, bi, bat,... gaur. Hurrengoan gehiago eta hobeto.

M.A.E.L.

¹ ORTEGA Y GASSET, José: «Comentario al "Banquete" de Platón», in: *Historia como sistema y otros ensayos de filosofía*, Alianza Editorial, 1981, 125. or.

² SOLANO, Francisco: "Sin la misericordia de Cristo", in *Reseña*, 181. zk.

- 3 "Komikia: Irudizko literatura", Antxeta argitaletxea, Baiona, 1988.
- 4 LERTXUNDI, Anjel: "Paperetik zeluloidera" (Galiziar, Kataluniar eta Euskaldun Idazleen II. Ihardunaldiak), in: *Hegats*, Donostia, 1985, 148. or.
- 5 OLEA, Enrique de: "Apis", in: *Apis*, I. alea, 1 zk., (1888.01.05), Bilbo, 1. or.
- 6 LANDA, Josu: «"Panpina Ustela" edo literaturaren errebeindikazioa», *gera-ondoko poesiaren historia*, Elkar-AEK, Donostia, 1983, 69. or.
- 7 SARASOLA, Ibon: "Autores de última hora", in: *Historia social de la Literatura Vasca*, Akal, Madrid, 1982, 176. or.
- 8 ATXAGA, Bernardo eta IZAGIRRE, Koldo: "Ez dezagula konposturarik gal, halare", in: *Panpina Ustela*, Donostia, 1975, 31 or.
- 9 Ibidem.
- 10 ATXAGA, Bernardo, IZAGIRRE, Koldo eta SAIZARBITORIA, Ramon: "Oso haserre baikaude", in: *Zorion Ustela*, Donostia, 1976, 54 or.
- 11 ATXAGA, Bernardo eta IZAGIRRE, Koldo: Op. cit.
- 12 URKIZU, Patri: "Patri Urkizu: literatur heterodoxoa eskaintzen" (Elkarrizketa), in: *Argia*. 892. zk. (80.11.02), 18. or.
- 13 "Hain da triste la vie de l'artiste (I)", in: *Pott Tropikala*, Bilbo, 1980, 2. or.
- 14 "Pott Bandako lau eguzkitan", in: *Pott Bandaren Berriemailea*, Bilbo, 1978.
- 15 "Hain da triste la vie de l'artiste (II)", in: *Pott Tropikala*, Bilbo, 1980, 6. or.
- 16 "Berriak", in: *Pott Bandaren Berriemailea*, Bilbo, 1978, 1. or.
- 17 "Kazetatxoak", in: *Pott Bandaren Blaga*, Bilbo, 1978, 3. or.
- 18 "Pott", in: *Pott Bandaren Braga*, Bilbo, 1979. 2. or.
- 19 Ibid.
- 20 "Kazetatxoak", in: *Pott Bandaren Plaga*, Bilbo, 1980. 1. or.
- 21 "Hain da triste la vie de l'artiste (II)", in: *Pott Tropikala*, Bilbo, 1980, 4. or.
- 22 *Oh! Euzkadi* manifestuan, Donostia, 1978.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid.
- 25 KANDELA: "Oh! Euzkadi", in: *Euskal Letren Dantza 1983an*, Hordago, Donostia, 1984, 13. or.
- 26 "Nous dormirons ensemble", in: *Oh! Euzkadi*, 15. zk. (1983.03), 1. or.
- 27 "Jaiotzeko jaio naiz", in: *Zurgai*, 1. zk. (79.03.04), 2. or.
- 28 KANDELA: "Susa", in: op. cit., 13. or.
- 29 "Aldizkari bat...", in: *Maiatz*, 1. zk. (82.02), 1. or.
- 30 "Literatura: erreferentzia berriak urteroko lerrotik", in: *Euskal Kulturaren Urtekaria*. *Argia*, 1986, 150. or.
- 31 "Editoriala", in: *Txistu y Tamboliñ*, 2. zk. (1984).
- 32 "Durangon martxa sartzeko literatur aldizkaria" (*Argia*-ko T. Manterolarekin elkarrizketa), in: *Argia*, 1.018. zk. (84.06.03), 34. or.

LAS PLATAFORMAS DE CREACION LITERARIA**LES PLATES-FORMES DE CREATION LITTERAIRE**

Dos tipos de plataformas —las de sondeo petrolífero y las de lanzamiento espacial— sirven al autor para simbolizar metafóricamente las plataformas de creación literaria por una parte, y las de lanzamiento literario, por otra. Respecto a las primeras, el autor distingue las individuales de las institucionales y los distintos modos de proceder que se observan al respecto en las segundas. Con todo, el lugar preeminente lo ocupa el análisis pormenorizado de las principales plataformas-revistas literarias que desde 1975 hasta nuestros días han cumplido la función de sacar a la plaza pública los nuevos nombres y valores literarios. Un bloque lo forman las plataformas surgidas desde 1975 a 1980: Ustela, Pott, Oh! Euzkadi, etc., la gran mayoría de ellas ya desaparecidas, y el otro bloque lo conformarían las que han surgido de 1980 hasta el presente: Susa, Idatz eta Mintz, Korrok, Kandela, Pamiela, Maiatz, Ttu-Ttuá, etc., vivas aún muchas de ellas e, incluso, convertidas algunas en editoriales literarias.

Deux sortes de plates-formes —celles du sondage pétrolier et celle du lancement spatial— permettent à l'auteur de symboliser méthaphoriquement d'une part celle de la création littéraire et d'autre part celle du lancement du livre. En ce qui concerne les premières, l'auteur fait la distinction entre les individuelles et les institutionnelles et les différentes façons de procéder que l'on observe au sujet des deuxièmes. Cependant le lieu prééminent est occupé par l'analyse minutieuse des plates-formes —revues littéraires qui depuis 1975 jusqu'à nos jours ont réalisé la fonction d'offrir au public les nouveaux noms et valeurs littéraires. Un ensemble est formé par les plates-formes nées entre 1975 et 1980: Ustela, Pott, Oh! Euzkadi etc... la plupart d'entre elles ont déjà disparu et le deuxième ensemble a été formé par celles qui sont nées de 1980 à nos jours: Susa, Idatz eta Mintz, Korrok, Kandela, Pamiela, Maiatz, Ttu-Ttuà, etc. plusieurs d'entre elles vivantes encore et même certaines converties en maisons d'éditions littéraires.

Literaturgintzarako politika

Literatur sariketak

«...eta hitzaman prima eraman guri»
(berba-demaz eta panpina-probaz)*

Koldo Izagirre

Bersulariak oro ginandian ari
kantore konposatzen, nahiz prima hori
Apezak beikuntian gero hen jujari
gure berset hobenak hek beren ezarri
eta hitzaman prima eraman guri.

Alegia, euskal literaturaren, eta are euskararen lehen instituzioak, —Abadia jaunaren sariak— bere baitan dakarrela lehiak berezko duen ustelkeria: irlandar-zuberotarrak aurreneko sariketa deitu zuelarik, gerora eta egundaino gertatuko ziren plajioak, sasikeriak eta ezkutatze-lanak eman ziren, apaizen menpeko epaimahaia bide edo ararteko. Horixe salatzen du Etxahunek (*Bi berseten egitez*).

Diogunez, 1853ko lehen dei hartara 37 lan aurkeztu ziren, tartean Etxahun, eta irabazle “Garaztarra” sinatu zuen bat egin zuten, *ex aequo* Bardozeko Celhabe izeneko batekin. Inork ez du ezagutzen koblakarien artean, ordurarte ez bait du ihardun inoiz. “Garaztarra”, berriz, ez da azalduko irabazi saria jasotzera...

Epaimahaian gehienak apaizak ziren, noski, eta Bardozeko erretorea, Hiribarren, mahaiko zen. Baionako Apaiztegiko zuzendariak, Harriet-ek, jaso zituen lanak eta bere gain hartu idazkari-tza. Harriet hau dugu, hain zuzen, Haraneder-en *Testament Berrira*-ren argitaratzailea, Dassance-rekin batean. Ez dakigu Mateo Txistuk bezala meza utzi eta erbiaren atzetik ekiten zion, baina ehiztari porrokatua omen zen. "Omen"ik eta gabe esaten ahal dugu, ordea, bazuela trebezia belea epertzat ematen, izan zuela zerikusia primadunak aukeratzeko egin ziren jokutrietan, Etxahunek berak salatzen duenez:

Celhabe Bardozeko apez arnegata
apezek gure koblak zuri eman eta...

Apaizkondoa nonbait Celhabe hori, eta oraino Harriet-en begiko, sariketara heldutako lanen onenak hartu eta irabazle bat mol-datu beretzat Harrietek berak eta Hiribarrenek (*Eskaldunak*-en autorea, bertso-gile trebea). Eta azken orduan epaile-lanetara misterio-tsuki huts egin zuen Landerretxe izan zitekeen "Garaztarra" ezezaguna, Mauleko "Artxipreta" bait zen orduan, eta Etxahuni jarraituz jakin dugu:

Ziberuko haurrekin ez koblakan joka
ezi hurak ez dira zirekin gal lotsa
bazinandie ere biak Artxipreta.

Abadia jaunaren sariak iraun zuten ia mende-erdian ezin konta ahala irregulartasun aipa genitzake: iragarri sariak baino gutxiago eman, epaimahaikoak ez eman ezagutzera, saririk ez eman arrazoi politikoagatik (1876an Piarres Ursalegik eginiko "Biba Errepublikak" satira antirrepublikanoa jukatzen da onena, baina ez zaio prima ematen)...

Irregulartasun ez baina epaileen "errakuntzak" ere nabarmenak dira; hala nola, Elizanburu mesprezatzea, edo "Apexa eta Lorea" laster batean hain ezaguna eginen zen "Ikusten duzu goizean" baino hobeagoztat ematea, edo egile beraren alegoria bat ez ulertzea:

Zer haiz bada, arbola? Orai mintza hadi
harrokatik begira hagoena guri
—Ni nauk Eskualdun, ni nauk Eskualdun bai aspaldikoa
Egundaino haizkorak ezin-hautsizkoa.

Arbola hori euskaldunaren irudia da, eta elkarren ondozka dotozkio oldarrean eta jazarka Erromako legioak, arabeak eta Charlemagne-ren tropa. Nola liteke, erasiatzen du epaimahaiaik,

hainbeste gerlari eginahalean objektu inanimatu eta geldi bati? Ez dirudi funtsezkoa...

Jujarien aurka gogorki mintzoko zen Jules Vinson-ek (Epaiahai ezezagun eta misteriotsuen aurka) ez du onartzen Edmond Guibert-en lana bigarren epaitzea, 1869an, gramatikako hutsengatik, lehenengo jujatua baino hobea izanik ere.

Artean hitz neurtuetarako bakarrik zen lehiaketa prosara zabaltzen da 1873an. Poesian, hurrengo urtean Hegoaldeko koblakari batek irabazten du lehen saria, M.A.E. sinatzen den "Jaungoikoa ta Erriya" lanarekin:

Ea bada mutillak, jaiki gogorturik
Fusillak bayonetak hartu berbertatik
Jaungoikoa eta Marija doguz gure aldetik
Europa kontra izanik ez dogu beldurrik.

Don Karlos eta Andre Margaritarentzat nahi du Espainiako koroa egileak, eta Iparraldeko bukolismoa ("Emazte edalea", "Herriko besta", "Mariñela", "Artzaingoa", "Mutil Zaharra"...). Hegoaldeko zurrunbilo politikoak inarrostean du; euskal literaturak gai zibikoak hartzen dituenean estreinakoz, hala behar noski, gai militarrek hartzen bait ditu, eta hemendik zihoakien integrismo-haizeari ez zioten usain gaiztoko eritziko euskararen monsieur le curé-ek noski, baina sobra ere halako hotzikara bat ematen haurri-deen odolberoak...

Revista Euskara-ren ardurapean eta eraginez ospatzen da Sariaketa lehenengoz Hegoaldean, Elizondon, 1879an, eta han abesten du Iparragirrek (bertara joana zen behintzat):

Nafarren bide onak
gaur laurak-batean
da hartu behar dana
herrien onean;
euskaldun on guztiak
betiko pakean;
ez degu nahi gudarik
anaien artean.

Felipe Arrese-Beitiak irabazi zuen Elizondokoa, "Ama euskeriari azken agurrak" sona handikoarekin, epaileen erabakia ezkutu gordetzen dela, lehiaketa debeka ez dezaten ("Non dira bada zure semeak / foru ta euskera zaliak?")...

Oker ez baldin bagaude, Arrese-Beitiak erabiltzen du lehen aldikoz, eta konposizio honetan, ama eta amonaren irudia euskara itxuratzeke, aurrerantzean Txirritak eta Lizardik bezala. Mitxele-na jaun zenduak oharterazi zuenez, Etxeparek, euskarari hika mintzo zaiolarik, "Euskara lauda *ezak* Garaziko herria..." utzi zigun. Orduan euskara aurrenekoz zen inprimatzen, boteretsua zen, jaun handiek ikasi nahia; hirurehun urteren buruan, ahuldurik zen, xaharturik, amona bat bezala edo haurrek ukatzen duten amaren antzo: poetek ezin izaten dute ezkutatu frankotan garaiko ideologia garaia. Sexismoa, kasu.

Makalaldi luze bat dator Iparraldean 1879az geroztik, Foruak galtzeak eta honen ondoriozko laurak-batasunak ("eta gure anai euskaldun Frantziakoak") dakarten euskararenganako sentsibilitate urbano eta egungotu-zaleaz Hegoaldeak biztualdi garrantzitsu batekin ordezkaturiko duena mende-burua arte.

Balorazioak egitez gerotan, ezin mihipean utzizkoak dira Abadia jaunaren Festek sorterazi edo behintzat suspertu zuten koblakari-andana: Larralde, Elizanburu, Betiri Olhondo, Joanes Berjes, Etxeberri, Otsalde, Betiri Ibarrart, Zaldubi... eta hila zegoen edo inoiz izan ez zen giro bat sortzea ere lortu zuen, akatsak akats: deia *Le Messenger de Bayonne* eta *Revista Euskara* aldizkarietan iragartzen zen, eta bertan argitaratzen sarituak, euskarari berari leku eginez erdarazko komunikabideetan. Sari-emateak benetako festak ziren, dantzari, pilota-partidu eta guzti. Irabazleen piezak abestu egiten ziren, herriak ez bait zituzkeen *Messenger*-en irakurriko, ahoz eta musikaz zabal eta herriko zitezen.

Ez genuke ahantzi behar, bestalde, Abadiari esker, apaizak ez direnak ere arduratzen hasten direla euskal gauzez, eta lehiaketetan, hala epaimahaian nola parte-hartzaileetan, medikuak, alkatuek, abokatuak, zapatagileak eta kontableak ikusi ahal izango ditugu, eta poemagileetan, apurka, sasi-olerkariiek gain hartzen diete azkenean koblakariei. Esan genezake, beraz, literatura kultuaren abiapuntu nagusienetakoa dukegula Abadia jaunaren antolamendua.

* * *

Hegoaldean, berriz, lehen belaunaldi zibikoa sortzen da mende-hondarrean, Lore Jokoen inguruan: Etxegarai, Artola, Iraola, Arrese-Beitia, Lopez Alen, Otaegi, Zapirain, etab. Zibikoa, ez bakarrik sasoiko kezkek landu zituztelako olerkiz (foruak, euskaldu-

nen egitate historikoak, hizkuntza...), baita ihardun politikoa (militante, zinegotzi...) ere arbuatzen ez dutelako, askotan jarrera adoretu eta eskergarriak hartuz euskararen res publikoan.

Abadiak bere eremu osoa aitortu zion euskarari, sariak zazpi probintzietara zabalduz, lortu zuen nolabaiteko iparralde-hegoalde eta alderantzizko trafikoa antolatzea baskofiloak bildurik (Iturralde, Darrigol, Campión, Vinson, Loti...), eta gizarte urbanoaren errespetua ekar erazi zion euskarari. Antoine D'Abaddie jaunaren ehorzketa (1987), Andoaingo eta Atharratzeko dantzari-ek eta Nafarroako gaiteroek edertua, manifestaldi protoabertzale bat izan zen.

Euskarak, historikoki, instituzioetarik at izan ditu bere instituzioak; instituzioek, oro har, kanpo ezarri ohi dutelako euskara. Alegia, euskarak bere instituzio propioak jaso behar izan dituela, Euskal Herriaren instituzio publikoak ez bait dira euskararen instituzioak izan. XX. mende-hasieran ezagutuko ditu euskarak bere lehen instituzioak, Iparraldeko Eskualtzaleen Biltzarraz gainera, Hegoaldeko karlista eta liberalek bat egiten dutelarik euskaltzale-tasunean, erakundeak aniztuz: Iruñeko *Revista Euskara*, Federación Literaria Vasca (Adema, Campión, Arana, Azkue, Guerra, Arbelbide, Broussain, Guilbeau), Pepe Artolak zuzenduriko *Euskaldun Fedea*, Abadiaren sarietara segida emango dien Consistorio de Juegos Florales, Manterolaren *Euskal Erria*, etab.

Bizitualdi neorromantiko bat ematen da, klase ertaina arduratu egiten da euskaraz, eta Hegoaldean kalea hasten da markatzen euskararen eta euskal literaturaren dinamika. Bilboko Lore Jokoe-tan Unamunoren mintzaldiak (1901) harrotu egin ditu kontzientziak, euskara hil-hurren dago eta osagarria behar du, ez morfina. Hiru urte beranduago, esaldi historiko hau heltzen da Madrileko Kongresuko estafetatik Euskal Herrira: "Aitorren izkuntz ederrean nere lagun eta erritarrai biotz barrengo oroipenak". Historikoa, telegramaz haldu delako —lehenengoa euskaraz—, D. Teodoro Arana diputatu karlistak igorria. Artiñanok 1886ko Durangoko Euskal Jaietan bota zuen erronkak 1918an hartuko du erantzun gauzatua, Euskaltzaindiaren sortzearekin, Hegoaldeko lau diputazioen adostasunaz eta diru-laguntzaz, Eskualtzaleen Biltzarren eta *Euskal Esnalea*-ren lan setatsua onorio.

Primo de Riveraren diktadurapean, batzokiak kirol-elkarte bilakaturik, politikan ihardun ezinean, euskalgintzari helduko diote jeltkideek eta ingurukoek, egun ahantzixea dugun Euskaltzaleak

Bazkuna sortuz, laborantza nekoso eta ezin ordainduzko bat egingo duena 1936ko Altxamendua arte, ordurako, Primo de Riverak diktadura ezarri aitzin alegia, zeuden antolamendu eta lehiaketak ugarituz:

- Biblioteca Olabe-k Iruñean euskaraz eta gatzelaniaz lehiaketa.
- *Euskal Erriaren Alde*-ren lehiaketa.
- Academia de Declamación Vascaren lehiaketak.
- Eskualtzaleen Biltzarra-ren haurrentzako lehiaketa.
- Euskaltzaleak Bazkunaren lehiaketak:

Día del Niño Euskaldun, haurrentzat
Antzerti Eguna
Kirikiño Saria (Prensa-artikulu onenarentzat, 500 pezetako saria)
Olerki Eguna
Bertsolari Txapelketa

- Euskaltzaindiaren Schuchard Nobela Saria 1930etik aurrera.

Lehiaketa hauek, Euskaltzaleak Bazkunak antolaturikoek beziki, tratamendu apartakoa hartzen zuten prentsan, eta euskaraz zein erdaraz iragartzen eta komentatzen ziren, orrialde beteko izenburuz eta argazkiz ausarki hornituak. Olerki Egunetan plazaratuko dira Lauaxeta, Loramendi, Lizardi, Jautarkol, Zaitegi... Eta *El Día* eta *Euzkadi* egunkarietan osatu eta trebatuko da lehen literatur kritiko edo *irizketari*-en belaunaldia: Jautarkol, Orixe, Lizardi, Barrenso, Aitzol; eta bere artean piztuko dute egundaino iraun duen polemika, hots: norentzat idatzi behar den, nola idatzi behar den, zein den eredu linguistikoa, noraino ausartu behar den bide berrietarik..., Errepublikako urteak betean beteko dituen eztabaida¹.

* * *

Frankismoan bakandu egiten dira, noski, sariketak; exilioan Jose Antonio Agirre Saria aipa genezake saiakerarako, Andima Ibiñagabeitia Sariarekin batera, biak PNVk antolatuak. Bertan Euskaltzaindiarenak dauzkagu aipagarrien, jeneroak txandatu urterik urte (1963an, Orixeren omenez eta Tolosan, Arestik irabazten du *Herri eta Herri*-rekin), eta Agora Saria, euskaraz eta erdaraz (hartan plazaratuko da Lete poeta bezala). Itxurak egiteko

ez bait da txarrena sariak antolatzea, Ministerio de Información y Turismok Jose M.ª Iparraguirre saria ere badu, Premio Nacional de Poesía en Lengua Vasca. Aurrezki-Kutxaren bat edo beste hasiko da lehenik bidea urratzen erakunde, demagun, pribatueta, egun pairatzen dugun inflazioaren aitzindari. Iparraldean ezin aipatzeke utzi Mugalde Saria (1974), izen bereko Argitaletxeak antolatua, eszizio estraliterarioak zirela eta tamalez jarraipenik gabekoa.

1975ean *Panpina Ustela* aldizkari bakun, bakan, sotil eta harroa argitaratzen dute Bernat Datxagak, Joseba Irazuk eta hirurden honek, eta manifestu bat —utikan Aresti Seguiolaren ni guztiak— jakin erazten diote euskal herri irakurleari:

“Literatura bait da herriaren boza: gizarte-aldaketan lagungarri denez, beste Euskal Herri baten lorketa lagundu behar du euskaldunon literaturak. Laguntza hau exkaxa ta ahula izanen da noski, literaturak, zerbait aldatzekotz sintsibilitatea aldatzen bait du, ta ez besterik. (...) Bozarik gabeko herriak (...) panpina ustelak bilakatzen dira. Boza hau ixilerazten duten guztien aurka aurka aurka gaude: Sariaketa literarioen aurka, beren zentzugabekeriaz idazleak ito ta zapuztu egiten dituztelako. Non ditugu presentatutako lanak? Noraino daude epai-mahaikoak jantziak lanak juzgatzearren? Sariaketa literarioen aurka, liburuak, aldizkariak, poema, bertso ta teatro saioak proposatzen ditugu. Zenbait erakunderen fama ez da euskal literatoen hauzia, beraien bano. Geurea, euskal literaturari astinaldi bortitzak ematea da. (...) Literatura ez da, ez, deporte bat. Ez du klasifikaziorik onartzen. Literatura espresabide da lehenik, eta ondorioz, komunikabide”.

Barkatuko ahal didazue aipuaren luzea, baina testuak bere garrantzixoa dauka, belaunaldi berri baten izpirituaen islada denez: uko sariketei literaturaren dinamizatzaile bezala, uko epaimahaiko jakintsuei, uko edergailuzko literaturari. Eta egia da lehenengoz hasten dela euskal literatura zirkuitu finko eta “instituzionaletarik” kanpo bere zirkuito berri eta bereziak sortzen, manifestuaren izpirituari leial: *Mermelada Ustela*, *Zorion Ustela*, *Pott guztiak*, *Oh Euzkadi*, *Ustela Saila* ... Literato, idazlari eta sasi-editore, bai, baina nolako alde, ulerbidez, autoreak berak eginiko *Etiopia*-ren lehen ediziotik bigarren “serio” ra... (Gustoa ez bait dago erosterik Garamond letra-tipo txukun batekin batera).

Erakundeak ez bait daude idazleei erreparatzeko eta kaso egiteko, lehiaketak ugarituz etorri dira egundaino, eta sarien diru-kopurua handitu egin da. Bestalde, produkzioa zabaldu egin da eta

tiradak biderkatu. Idazle asko dagoela esan genezake, aniztasun edo dibertsitate gutxi dagoen arren. Sarien funtsa ere aldatu egin da:

Abadiaren aroa	Piztualdia, suspertzea (Euskal Bestak, Fiestas Euskaras): <i>Baskofilia</i> .
XX.ko lehen herena	Literatura, Herri baten adierazpena (Certamen, Congreso...): <i>Nazionalismoa</i> .
Errepublika	Balio berrien finkatzea (Olerki Eguna): <i>Euskara egunekotu beharra</i> .
Frankismoa.....	Tolerantzi itxura (Premio Nacional de Poesía en Lengua Vasca): <i>Baskofobia</i> .
Erreforma.....	Euskara errentablea da politikoki eta ekonomikoki (Imagina Euskadi, Banco Hispano-Americanoaren lehiaketa (Euskal Herriko Sari Literarioak): <i>Etekin</i> .

Batezbeste, 60 lehiaketa egiten (eta ospatzen ere) dira egun:

kazetaritzan	2
itzulpenean	2
saiakeran.....	3
literatura folklorikoan	3
haur-literaturan.....	3
nobelan.....	6
antzerkian.....	7
poesian	8
gazteentzako lehiaketak.....	8
ipuintan	9
bertso-paperetan	10

Ez dakigu zehatz zenbat diru inbertitzen den antolamendu eta ospakizunetan (erakunde guztiek ezkutatu egiten dute datu hori, berriki Jon Aranok *Argia*-n eginiko erreportaia hirukoitzean dioskunez), baina batere okerrik eta errakuntzarik gabe esaten ahal dugu, urtero hogeit mila milioitik gora pezeta banatzen dela sariotan.

Saririk zaharrena 1969an hasia zen, (Ciudad de Irun, C.A.P. de Guipúzcoa), Bilboko C.A.M.eko Azkue Sariak hamalau urte ditu aruten, Donostia Hiriak hamabi. Sariak adaptatuz, egokituz joan

dira, euskarak berak eta herri-dinamikak presionaturik. Erakunde antolatzaileek, oro har, jarrera guztiz oportunistak eta sasi-euskaltzalea hartu izan dute, literaturaren mugimenduaren atzetik beti ere, literatura lehiaketaz programatu ezin delako hura baieztatuz: Donostia Hiria Saria, adibidez, 1976az geroztik bakarrik da euskarazko ipuinentzat ere, aurrez gaztelaniazkoentzat bakarrik bait zen. Ulergarria izan liteke, udalak ez ziren eta demokratikoak artean. Baina beti herriaren alde eta probintziaren onerako ari omen diren erakunde laguntzaile-zurruptatzaileak diren Aurrezki-Kutxek ere antzera jokatu izan dute: poesi sariak antolatu izan dituzte aurrena, geroago ipuina ere bai, azkenik saiakera, egunotan nobela...

Xelebrekeria, tranpa eta idazlearen miseria deitoragarriaren gertagune ezin oparagoa dira lehiaketak. Euskaltzain jaun batek klasiko bat plajiatzen dizu sari bat jasotzearen, beste batean gaitzeko eztabaida sortuko da arauen interpretazioa dela eta, lehiatzaileen artean, poema bat *ad infinitum* luza liteke oinarriak eskatu lerroak betetzeko, eta sonako idazle askok negargarritzko erromeria daramate lan bera lehiaketarik lehiaketa aurkeztuz, kukuak noiz joko. Lehiatzaileen kopurua, egia esan, goraka doa urtez urte. Sesioak, muturtzeak, eskandaluak eta etsipenak ez dira aurrerantzean ere faltako.

Juje jaunek aipamen berezia aspaldion dute irabazia. Epaima-haiko izatea lanbide bilakatu da zenbait notablerentzat. Ez, noski, irakurri eta zentsuratzearen pagua luzea delako; ordea, *status* bat ematen du, eta ez gutxitan erakunde antolatzaileen "fidagizona" da epailaria, dela euskaltzale, dela linguista, dela euskaltzain, dela bertsolari berri. Literatuak bakan eta beti gutxiengo. Hala, epailariak errepikatu egiten dira maiz lehiaketa desberdinetan. Jujek antolamenduen tramoiaren zati besterik ez lirake, gurean, eta literatur kritika serio baten eskasean, tamalez sariak ez balira, behar baino ardurago, orientabide alternatibo (hutsalak) irakurlearentzat.

Epaimahaia ez da beti —oso inoizka benaz— alde zurretik ezaguterazten, eta idazle demalaria noraez ibiltzen da, Orixeri kendutako berrogei adjektibo horiek sartu ez sartu, arrisku bizian beti.

Zenbait epailariren jokabidea kriminala da. Lasai ederrean uzten ahal dizute sari bat hutsik —euskarazkoa noski, hemen antolaturiko gaztelaniazko lehiaketetan nekez uzten bait da ezer hutsik— non eta Nafarroan; noiz eta Vasuencearen Legealdian,

zergatik eta maila ematen ez omen delako! Aurten gertatua da, eta erantzunkizuna jaun erretore euskaltzain batek dauka. (Borobil-tzeko: urtero izan da juje zorioneko bele hau, salbu eta berak lehiatu zuen urteak sermoi-bilduma batekin. Irabazi egin zuen).

Halako jokabideen aurrean, umekeria ematen du Jon Castañares Bilboko alkatearen haserre erregarriak, 1981ean berak saritu ipuinaren edizioa labera kondenatuz, "zikina" omen zelako. Hurrengo urtean "Cuentos Incombustibles" sariketa antolatu zen kontestazio gisa, baina lehiaketa berri honek ez zuen luze iraun.

Sariketa asko eta asko ez dira sariketa, ez bait da doan ematen den zerbait; dirua ematen denez, uste izaten dute antolatzaileek horrenbestez eskubide hartzen dutela lan sarituaren gainean, eta hala gertatzen dira sariketa baino erosketa: Aurrezki-Kutxa batek urtebete eduki lezake obra bere esku, edo saritzaileek bere gain hartzen dituzte lana argitaratzeko eskubideak, egilea sariaren truke ordainduta gelditzen delarik (Xabier Lizardi Saria, hain zuzen, Zarauzko udala-Gipuzkoako F. Aldundia); Eusko Jaurlaritzaren Sarietan ere (8. artikulua), "argitalpena egingo balitz, lehenengo argitalpeneko egile-eskubideak Eusko Jaurlaritzarenak izango lirateke"; berdin arabako F. Aldundiaren Ignacio Aldecoa Saria, beti ere urtebeteko erreserba beretzat gorderik; halaberean Bizkaiko Aurrezki Kutxa eta Gipuzkoako Aurrezki Kutxa... Bi salbuespen dauzkagu alor honetan, eta biak antolamendu ez-ofizialak dira: Bilintx Saria eta Café Iruña Saria, zeinetan espreski adierazten den, sariaz gainera, autoreek egile-eskubideak kobratuko dituztela.

Barregarrikeriak ez dira falta: esaterako, Azkue Sarian, ikerlanen arloan, "tesi, tesina, eta projektuen kasuan jasotako klasifikapen agiria ala honen kopia" eskatzen da; Bizkaiko F. Aldundiak antolatzen dituen Euskarazko Literatur Sarietan, kazetaritza-sailean aurkeztuko diren lanek urtean zehar argitaratuak izan beharko dute, baina aurrerago abisua ematen zaigu "obra guztiek, onartuak izan daitezten, azalean beren izenburua eta atzalburua bakarrik eduki beharko dituzte, egilearen izenperik eta hari buruzko aipamenik inon agertzeke"; eta ez da hau okerrera, zeren "saria jasoko duten obren egileek, lanak ustiatzeko eskubideak Bizkaiko Foru Aldundiari eskusibotasunez lagako dizkiote"...

Bizkaiko Aldundiak bereziki balioztatzen du bizkaieraren erabilera alor guztietan. Nafarroan, berriz, bestelako babes-mota bat daukagu, interesgarria eta, nahita ala nahi gabetanik, euskararen

plangintza zuhur baten atal iduri: Iruñeko Udalak idazleek egoitza Nafarroan izatea eskatzen du.

* * *

Egun, sariak eta lehiaketek nolabaiteko prestigio soziala lortzeko balio izan dute antolatzaile eta irabazleentzat, eta errentagarritasun politiko garbia antolatzaileentzat. Uste izatekoa da, etorkizunean errentagarritasun ekonomikoa suposatu ahal izango dutela irabazle eta are antolatzaile-argitaratzaileentzat, eta lantzamendumodu erraza irabazleentzat (egun ere nabarmena, nekez bada ere gure literatura magazine, solas, eztabaida eta programa berezien osagarri izatera ari bait da heltzen euskararen masa-komunikabideetan); baina ez nuke saio hau dotore burutuko, honako proklama hau luzatuko ez banio literaturgoari (eta barkatuko naute, noski, lehiatzaile amorratuek, nire lan honetaz baliatzen ahal dira eta politika erreformista batean):

- Euskal herriaren kulturak ez du posibletzen (ez du oraino behar lukeen maila hartu), idazleek bizimodua atera dezaten liburuaren salmentekin. Beraz, egun, hasiak gara sariak irabazteko idazten (ordu extrak, pluriemplegua). Esango didazue, ez dela preziso "sarirako" idaztea saritua izateko, aurkez litezkeela erresponsibleki eginiko lanak sarietara. Baina, onartzen badizuet, onariezadazue salbuespenak direla horiek, eta zerrenda erraza da egiten. Lan sarituek ez dute, orokorki, sasoi bereztuan argitaraturikoen maila ematen (sarietara aurkeztuak izan ala ez), eta are latzago, autore beraren lanetan sarituak ez dira onenak izaten. Baina ez diogu inori dirua irabaztea debekatu, batez ere seme-alaben gosea aipatzen bazaigu. Ez dute idazle guztiek espekuladore edo kamellotarako balio.
- Zeren, zorionez, letra ederren etorkizuna ez bait da inoiz egon lore-joko eta letra-demen antolatzaileen esku. Sariak prestigioa ematen du, egia da: aberats berrituen derrigorrezko ezaugarria. Literatura, besterik da. Behi betizua da, eta ez du intseminazio artifizialak ernari uzten.
- Sariak ez dira inokuoak sarituarentzat. Sariak transformatu egiten dute idazlea (vide Carlos Fuentes, vide Kundera, vide García Márquez). Eta euskal idazlea ere ez dago yuppikeria literoetarik salbu. Kritika ezean, sariak harrotua eta gure literaturaren burokratak diren epaileek balakatur, pampina bilakatzen da idazlea, pampina ustela. (Donostiako Udalen Saria Centro de Atracción y Turismok antolatzen du).

- Herri baten literatur bizitzaren trinkotasuna eta aberastasuna ez da *best-seller*-kopuruan neurtzen, baizik eta idazle- eta irakurle-kopuruan, talentu-aniztasunean. Bai bait dugu geuk ere *best-seller*keria, esan bekit, zein klase sozial berri irabazi du letren mitologia miserable honek euskal literaturarako? Inon edizio ez-programatuak garrantzia baldin badu, euskal literaturan du: hala eman dira beti, beti, beti, jauzi kualitatiboak gure artean.
  - Entzuten ari naiz dagoeneko lelo ezagun xamar bat: sariak eta lehiaketek jende berria, talentu ezkutuak plazaratzeko balio dutela. Litekeena da, zenbait literaturatan (ez gurean, by Jinko) zirkuituan onartua izatea zaila izaten da, baina Goncourt Saria Celine bati ukatu baldin bazitzaion, zer ez ote da gertatzen gure txapelketotan? Nobel Saria eskatua izan zen, edo eskatzea proposatu zen behintzat, Telesforo de Monzonentzat, literatur Nobel-a. Harrigarria da, baina egia da, eta arrazoi politikoak zeuden noski eskaera horren gibelean (1964ean izan zen, oker ez banago), baina nork uka Monzon Literatur Nobelundun merituagoa zatekeela Echegaray bat baino?
  - Idazleren batek jo dezake menturaz lehiaketetara kritikak (ez bait du esistitzen) ematen ez dion errekonozimendu bila. Ulergarria da, psikoterapia baino merkeagoa da.
  - Sariak ez direla inokuoak: ez dago sari bat bera ere urtean argitaraturiko poema, ipuin edo nobelarentzat, ez urtean emandako antzerkiarentzat... bat bera ere ez. Sariak interesatuak dira beti. Eta hemen denak.
  - Sarien rola ez da erabatekoa literaturaren garapenean, baina uste ohi den baino idazle gehiago erakartzen du lehiaketan gurrupilak arrakastaren usainera. Saria benetako kritikaren eskamoteoa da; epaile asko kritikoak direnez, uko egiten diote beren funtzioari eta saria bihurtzen dute momentuko larderia, botere eta autoritate.
  - Eta kontu eginez literatura dela herriaren boza, salatzen dugu Sari-Aro hau gure literaturaren eszepzio-egoera permanente bezala, eta literatura zapaldu eta sotil baina libre eta ausart bat edo hamaika egin nahi dugunok jakin erazten dugu ez garela jujearengana hamabostero presentatuko.
- Eta agiri honen traskripziogile bezala izenpetzen dut aurrena,

K. I.

* 1988ko maiatzean ahoz emana eta abenduan izkribuz moldatua.

¹ Datu bitxi eta jakingarri bezala, hauexek ziren Euskaltzaleak-ek urteroko one-
nekin argitaratzen zituen *Euzko-Olerkiak* liburuak saltzen zituzten dendak:
Donostian Librería de S. Ignacio (*Argia* astekaria inprimatzen zuen moldiztegi-
koa), Bilbon Librería Verdes, eta Tolosan Librería de López Mendizábal eta
Librería de Mocoroa. Gainerako herrietan, eska zekizkiokeen Euskaltzaleak-
eko ordezkariari.

Gehigarria

1987ko Maiatza - 1988ko Maiatza artean deituriko lehiaketa nagusien zerrenda, sailez banatua. Urtero lehiaketa berriak sortzen direnez, zerrendan hartu egin dira nabarmenki behin-behinekoak izan diren deiak.

Kazetaritza

Euskarazko lit. sariak	Bizkaiko Foru A.	Kazetaritza
Gazteentzako <i>Argia</i> erreportai lehiaketa	<i>Argia</i> astekaria	Kazetaritza

Itzulpena

Orixe Sariak	CAP Gipuzkoa	Itzulpen literarioak ¹
Euskarazko literatur sariak	Bizkaiko Foru Aldundia	Itzulpengintza

Saiakera

E.H.ko Literatur Sariak "Pedro Axular"	E. Jaurlaritza	Saiakera
Azkue Sariaketa	C.A.M. Bilbo	Saiakera
Mikel Zarate Saria	Euskaltzaindia	Saiokak ²

Literatura folklorikoa

Otsailak 28 Lit. Txap.	Barakaldoko Andalusiarr Elkartegia Andalusiako Jaurlaritza	Ipuina
------------------------	---	--------

Bermeoko Lit. Lehiak.

Bermeoko Batzokiko
Kultura Batzordea
Bermeoko Udala

Ipuina...

Bidasoako Euskal Lit. Lehiak.

Bidasoan aldizkaria Irungo Udala

Zehaztu gabe

Haur-literatura

Baporea

Santa Maria Fundazioa

Haur-liburuen Lehiaketa

Bilintx

Bilintx liburudenda

Narrazioa

X. Lizardi Saria

Zarauzko Udala G.ko Foru A.

Ipuina

Antzerkia

Santurtziko Lit. Sariaketa

Santurtziko Udala

Antzerki laburra

Toribio Alzaga Saria

Euskaltzaindia

Teatroa

Idatz eta Mintz

Labayru Ikastegia

Antzerki laburra

E.H.ko Lit. Sariak "P.I. Barrutia"

E. Jaurlaritza

Teatroa

Araba Euskaraz Saria

Araba Euskaraz
A.ko Foru Aldundia

Antzerki laburra

Euskarazko Lit. Sariak

Bizkaiko Foru A.

Antzerkia

Ondarroako Kult. Etxea

Antzerki errazak

Nobela

E.H.ko Lit. Sariak "Jon Mirande"	Eusko Jaurlaritza	Nobela
Ciudad de Irun	C.A.P. Gipuzkoa	Nobela ³
Azkue Sariketa	C.A.M. Bilbo	Nobela
Txomin Agirre Saria	Euskaltzaindia Caja de A. Vizcaina	Nobela
Cafe Iruña Saria	Cafe Iruña	Nobela
Xalbador Sariketa	C.A.M. Pamplona Gov. de Navarra	Nobela ⁴
Euskarazko Lit. Sariak	Bizkaiko Foru A.	Nobela

Poesia

Uxola Saria	Tolosako Udaleko Euskara Zerbitzua	Olerkia ⁵
	AED Elkartea / Arrasateko Udal.	Poesia
	Iruñeko Udala	Olerkia ⁶
	Bermeoko Amnist. Batz.	Olerkia
Ciudad de Irun, "Jose de Arteche"	CAP Gipuzkoa	Poesia
E. Arrese Beitia	Euskaltzaindia Caja A. Vizcaina	Poesia

E.H.ko Literatur Sariak "Lizardi"

Azkue Sariketa

E. Jaurlaritza

C.A.M. Bilbo

Poesia

Poesia

Gazteentzako lehiaketak

Certamen Lit. Juvenil

Azkue Lehiaketa

Uxola Saria

San Blas Saria

Ondarroa

Gernika 37-87 haurrentzako
ipuin lehiaketa

Urruzuno Saria

Biblioteca Mun. SS Donostiako Udala

C.A.M. Bilbo

Tolosako Udaleko Euskara Zerbitzua

Soraluzeko Herri Eskola

Durangoaldeko eskolumeentzat

Ondarroako Udala
Euskara Batzordea

Gernika 37-38 Batzordea⁸

Hezkuntza, Unibertsitate eta
Ikerketa Saila

Narrazioa⁷

Ipuina

Hitz lauz

Ipuina

Ipuina

Ipuina

Ipuina/Poesia

Ipuina

Ciudad de Irun
"J. Thamas Labandibar"

Tene Mujika

CAP Gipuzkoa

Debako Udala Kultur Elkartea

Ipuina

Ipuina

Ignacio Aldecoa
Gernika

Iruñeko Udala

Donostia Hiria

Isabel Lertxundi Saria
Jesus Mari Aldai

Bertso-paperak

Xenpelar Saria

Arrano saria

Azkue Lehiaketa

Joxe Legarreta

Argia L.

Arabako Foru A.

Gernikako E. Ikasturtea
Gernikako Udala

Azkoitiko Udala
A.ko Kultur Elkartea

AED Elkartea Arrasateko Udala

Narrazio laburrak

Donostiako Udala CAT

Durango

Euskaltzaindia

Beasaingo Arrano Elk.
CAM S. Sebastian

CAM Bilbao

Hernaniko Udala

AED Elkartea / Arrasateko Udala

Argia astekaria

Ipuina

Narrazioa

Ipuina

Ipuina

Ipuina

Narrazio laburrak

Bertso-paperak

Bertso-paperak

Bertso-paperak⁹

Bertso-paperak

Bertso-paperak

Bertso-paperak

Araba Euskaraz	Araba euskaraz Aiarako Bertsolari Esk. Ar.ko Foru A.	Bertso-paperak
Elorri Saria	Segurako Elorri elk.	Bertso-paperak
Herri Irratia	Herri Irratia	Bertso-paperak
Etxegiña	Elgoibar Izarra Elk.	Bertso-paperak

¹ Beka da funtsean.

² Euskaltzaindiaren sariak bi urtez behingoak dira, urte batean Nobela-Saiakera, eta hurrengoan Olerkia-Antzerkia.

³ Bi urtez behin, saiakerarekin txandalla.

⁴ Denetarik onartzen da (txiste, izkirimiri...). Ez dugu zenbatu.

⁵ Ikasleentzat.

⁶ Idazleek egoitza Nafarroan behar dute.

⁷ Euskarak eta erdarak batera lehiatzen dute.

⁸ Ez dago lehiarik. Parte hartu zutenen artean Alemaniako Errepublika Demokratikoak eskainitiko hiru pertsonarentzako bidaia zozketatu zen.

⁹ Gazteentzat.

CONCURSOS Y PREMIOS LITERARIOS CONCOURS ET PRIX LITTÉRAIRES

El artículo subraya los aspectos negativos o turbios de los concursos y premios literarios, que ya desde su primera iniciativa con Abadía en 1853, han provocado el disgusto de los literatos mismos (protestas de Etxahun por irregularidades en el primer concurso). No se trata de negar su influjo positivo en determinadas circunstancias, especialmente en el período del citado Abadía en Euskadi Norte, o de los organismos de promoción del euskera en Euskadi Sur entre la Dictadura de Primo de Rivera y la República. Sin embargo, la constitución interesada o turbia de los tribunales, los favoritismos personales, consideraciones de oportunismo político, o la simple incompetencia de un tribunal incapaz de comprender una sencilla alegoría, etc. siguen constituyendo un problema general. El autor refiere diversos casos en este sentido desde los inicios a nuestros días.

Pero no se trata sólo de problemas relacionados inmediatamente con el concurso mismo (tribunal, sistema de adjudicación de premios, etc.), sino del problema más general de la promoción conveniente de la literatura vasca. Actualmente, en particular, el problema se ve agudizado porque asistimos a una verdadera inflación de concursos (unos 60 al año), que más que de fomento real de la literatura, está sirviendo de alibi a las diversas instituciones que las establecen generalmente con fines de publicidad e imagen enteramente ajenos, cuando no contradictorios con el concepto mismo de la creación literaria. El autor constata, no sin ironía, que esta inflación se ha dado en buena medida coincidiendo con la irrupción en la literatura de una generación que en sus inicios se manifestó precisamente contraria a dichos concursos, y acaba por su parte reiterando aquel rechazo.

L'article souligne les aspects négatifs ou douteux des concours et prix littéraires, qui depuis la première initiative avec Abadía en 1853 ont déjà provoqué un malaise entre les mêmes écrivains (protestations d'Etxahun à cause d'irrégularités au premier concours). Il ne s'agit pas de nier son influence positive dans des circonstances bien concrètes surtout pendant les années d'Abadía en Euskadi Nord ou des organismes de promotion du basque en Euskadi Sud entre la Dictature de Primo de Rivera et la République. Cependant, la constitution intéressée ou douteuse des tribunaux, les favoritismes personnels, les considérations de l'opportunisme politique, ou tout simplement l'incompétence d'un tribunal incapable de comprendre une allégorie élémentaire, etc... contribuent à constituer un problème général. L'auteur expose plusieurs cas à ce sujet depuis le début jusqu'à nos jours. Mais il ne s'agit pas seulement de problèmes en relation directe avec le concours même (tribunal, système d'adjudication des prix etc...) mais du problème plus général de la promotion adéquate de la littérature basque. Pour l'instant en particulier, le problème se trouve aggravé car nous assistons à une véritable "inflation" de concours (quelques 60 par an) qui au lieu de fomentier réellement la

littérature sert d'alibi aux diverses institutions qui les établissent généralement à des fins publicitaires ou des images complètement étrangères quand elles ne sont pas contradictoires à la pensée même de la création littéraire. L'auteur constate non sans ironie, qu'une bonne partie de cette "inflation" a coïncidé avec l'apparition dans la littérature d'une génération qui, dans ses débuts s'est manifesté tout à fait contraire à ces dits concours et termine de son côté par renouveler ce rejet.

Literaturgintzarako politika

Argitaratzaileen jokabidea

Josu Landa

Esan ohi da gai guztiak direla zailak, baina gure honek badu zailtasun berezirik: jendeak argitaratzaileei ez die berebiziko edo behintzat aparteko funtziorik ikusten, kultura idatziaren transmisore izatearena ez bada. Idazlearen lumatik irakurlearen eskuetara iristeko behar den katea luzearen maila bat baino ez litzateke izango, beraz, argitaratzailea. Une honetan, bitartekotza-funtzio horretara mugatzen da gehienek ikuspegia. Argitaratzaileek benetan betetzen duten funtzioa, ordea, askoz funtsezkoagoa da. Nahiz eta normalean egitura ekonomiko eta enpresarial huts bezala agertu, praktikan nahi eta nahi ez, esplizituki ala sakonean, ikuspegi edo eredu kultural —kasu honetan, literario— zehatz baten alde jokatzen ari dira. Errealitate horri mozorroa janzteak kaltea baino ez dakar.

Jendea ikuspegi horretara bultzatu duten faktoreak asko dira. Nagusienak bakarrik aipatuko ditugu.

Abiapuntuan, kulturaren desideologizazioa dago. Literatura intelektualitate hutsaren ihardute bat litzateke, eta argitaletxeek jesukristoren ogi eta arrainen biderkatze-mirakulu gaurkotua besterik ez lukete egingo, ikuspegi mekanizista eta metafisiko baten barruan.

Bigarrenik, erdal literaturgintzetan nagusi diren idazle-rol eta -portaerak erreproduzitzeko joera nagusituz joan da, ahalik eta zuzenen, hemengo dinamika bereziak eskaintzen dituen beste aberastasun asko baliatzen saiatu gabe. Idazlea guztiz pertsonaia isolatua litzateke, bere lana ia bakarrik makinaren aurreko sufrimendu eta sorkuntzara mugatuz, eta hortik harako urrats guztien aurrean paso egingo luke. Mimesizko prozesu horrek ondorio ugari ekarri ditu; baina, argitaletxeen gaira mugatuz, idazleen indibidualismoa bederen nabarmenagotu du: idazle gehienak beren liburuei argitaletxea aurkitzera emanak dira, eta akabo.

Kontutan hartzekoa da, halaber, duela hamabost urte zenbait sektoretan gertatu zen proiektu kultural eta kolektiboekiko nolabaiteko deslilura eta etsipena. Faktore horrek hasieran gogor jo zuen, eta oraindik ere ez diogu bueltarik eman.

Baina bada besterik. Idazleak gogor ari dira beren eskubide ekonomiko ukaezinak bete daitezen borrokan; eta % 10 famatua-ren edo bakoitzak lor dezakeen % horren atzetik erabili ohi diren ikuskerak modurik gremialistenean gauzatu dira sarri, "gremialista" hitza bere zentzurik peioratiboenean erabiliz.

Guzti honen ondorioz, argitaratzaileak eta idazleak, proiektu global eta amankomun —bakoitzari dagozkion funtzio berezituak aitortuz— baten atzetik elkarrekin ihardun beharrean, interes kontrajarrietako bi elementu bihurtu ohi dira maiz, katea beraren barruan bada ere. Ez da falta izan, idazleak langile soldata-jasotzaile gisa eta argitaratzaileak patronal modura aurkeztu izan dituenik.

Tranpa begi-bistakoa da. Argitaratzaileak egitura ekonomiko edo enpresarial huts bezala planteatzea iruzur egitea da, baita idazleen interesei ere. Gizarte kapitalistan dirua aseptikoa ez den bezala, eta kolore askotakoa izan daitekeen bezala, argitaratzaileekin ere antzeko zerbait gertazen da. Edozein argitaletxek, beraz, proiektu kultural bat sostengatzen du beti: proiektu kultural hori kontzienteki eramaten den neurrian, iniziatiba hartzeko aukera dago; argitaletxe barruan minimoki zehazten ez bada, bestek marraztutako ildotik ari daiteke konpartsa ekonomiko modura. Baina

hori historia hurbilean ere nahikoa garbi ikusten da; beraz, iraganaldiari begiratu txikiren bat ematea interesantea izango da, gerora azken urteotako zurrunbiloan zentratzearren.

Kontuok oso aspaldikoak ezin dira izan, ordea, argitaratzaileak egitura editorial bezala dexente berriak bait dira gure artean. Ez gure artean bakarrik, baina bai areago. Ezin bait dugu ahantzi argitaratzailearen figura inprimategiarekin batera jaio zela; gaur egun editorialek duten protagonismoa, mendetan inprimategiena izan zen. Faktore berriagotzat jo beharra dago liburu-dendena, hauek gero eta gehiago hartu bait zuten argitaratzaile-paper horren zati garrantzitsua. Inprimategia eta liburu-denda, argitaldarien aintzindari biak. Europan editorial zaharrenak 100. urteurrena ospatzen ari badira ere, Euskal Herrian askoz berriagoa da fenomeno. Gerraurrean ere, liburu-dendak eta inprimategiak ziren euskal liburuen argitaratzaileak. Frankismoaren azken urteak arte egoera beretsua dagoela esan daiteke. Oro har euskal argitaldartzak 20 urteko historia duela esan dezakegu. 1968. urte inguruan hasi zen panorama errotik aldatzen. Estreinako editorialak orduantxe sortu ziren, inprimategien eta liburu-denden papera modu berezituago batez betetzen hasiz.

1968an sortu zen euskal argitaletxeen figura, gaur egun "argitaletxe" hitzaz ezagutzen duguna bederen, eta bost urtetan sekulako ugalketa eman zen. 1973a bitartean, eta euskal liburugintzak nozitzen duen aurreneko gorakada kuantitatiboarekin batera, argitaletxe mordoskaren sorrera gertatu zen (*Gordailu, Lur, Irakur Sail, Etor, Jakin, Iker, Gero, Elkar...* errenkada kronologikoan, gutxi gorabehera). Leherketa horren arrazoietan gehiegi ezin izango gara sartu, errazkerietan erori gabe; baina faktore nagusientzat batzuen batzuk aipatu beharko ditugu bederen.

Jakina denez, 1968-75 urte-bitartea borroka politiko eta ideologiko gogorreko garaia izan zen. Ezker abertzalea izenda zitekeenaren inguruan, jendeak proiektu politiko eta kulturaletan izugarritzko fedez eta kemenez sinesten zuen, iraultza posible zela ia jende guztiak onartzen zuen, eta borroka ideologikoaren eta ikuspegi kultural desberdinen ondorioz, argitaletxe guzti horiek esparru ezin egokiago aurkitzen zuten beren lana abiarazteko.

Esandako horren haritik, tesi-liburuek eta saiakerek pisu handia hartu zuten produkzio editorial haren barruan, baita itzulita ere; eta, orduko produkzioari begiratuz gero, geroztiko urte guztietan ez da orduan kaleratu adina saiakera argitara eman.

Orduko argialetxeen sorrera eta funtzionamenduan ingurune politiko-sozialak zein modutan eragiten zuen behar bezala jabetzeko, esan dezagun salmentaren parte nagusia harpidetzen bidez egiten zela. Jendeak izena eman, eta posta bidez liburuko 1.500 ale saldu ahal izateak, gaurko egoeran esate baterako, dezente pentsazina dirudi. Gehiegi azaldu beharrik ez dago, hainbeste jende argialetxeen harpidedun izate horren atzean garai hartako euforia edo esperantza politiko pisu handikoak zeudela.

Argialetxe haien atzean, normalean, talde eragile eta sustatzailerak egon ohi zen, eta bakoitzaren lanak nolabaiteko proiektu edo asmo kultural bat sostengatzen zuen. Jendearen aurrean identifikazio errazekoak izan ohi ziren, etiketen errazkerian eroriz batzuetan. Argialetxe jakin bati kontrapuntua egitearren sortutakorik ere izan zen (*Irakur Sail*-en kasua, *Lur*-ekiko). Gaurko egunetik begiraturata, orduko dinamika kulturalen sustraiturik egotea, eta haren ispilu eta protagonista izatea izan litezke argialetxe haiek erakusten dituzten aberastasun nagusienetako bat. Baina argialetxe haien bestelako ezaugarria, egitura finkorik ezarena izan zen. Eta agian horrexegatik, argialetxe haiek ez zuten iraupen luzerik izan.

Franco hil eta bi urtetara, argialetxeen panorama zeharo eraberritu zen. Editorial txiki baina dinamiko haiek desagertu egin ziren 1974-77 urte-bitartean, literatur sorkuntzaren alorrean ere gertatu zen parentesi ilun batekin batera.

Esan bezala, argialetxe horiek pikutara doaz, eta arrazoi desberdinegatik. Arrazoi estrukturalak aipa daitezke, beharbada. Ez dute estruktura finkorik edota sendotasunik, ez kapital aldetik, ez lokal aldetik, ezta profesionaltasun aldetik ere. Horrek defentsarik gabe uzten ditu hein handi batean. Baina hemen ere arrazoi nagusienak ingurune sozio-politikoari lotuak daudela uste dugu. Hain zuzen ere, arestian aipatu dugun argialetxeen eta dinamika sozio-kulturalaren arteko erlazio estu horren ondorioz, urte haietan eman zen giroak berarekin eraman zituen argialetxeak zulora. Garai haietan suntsitu zen ordurarte egon zen euforia aurre-iraultzailerak eta, honekin batera, proiektu kultural kolektiboekiko lilura. Desmobilizazioaren urteak bizi ditugu, Estatu espainoleko erreforma abiatzarekin batera. Eta gainera, argitalpena ez da horretaz kutsatzen den kultur arlo bakarra: hor ditugu kantagintza, idazletza, etab. ere.

Joan Mari Torrealdai, 1977an, gogoeta ia profetikoa isuri zuen *Euskal idazleak*, gaur liburuan: "Denbora gutxi barru, oker ez banago, euskal editorialearen funtzioak oraindik ere metamor-

fosi bat jasango du. Gaurko euskal argitaletxeek, sarri oinarrian kultur talde bat dute, joera bat, pentsamendu bat". Eta halaxe gertatu zen, liburu horretantxe Joan Marik marraztutako ildo nagusienetan dezente asmatuz. 1977tik aurrera, "profesionaltasuna" ren leloa indartzu doa. Ideologia eta gogoeta kulturalen diskurtsuak esturturen diskurtsuari ematen dio txanda. Hau da, euskal kulturak aurrera segituko badu, eta euskara indartuko bada, profesionalak behar ditugu, zenbat eta esturktura editorial sendoagoak eta "homologatuagoak" eduki, are eta euskal liburugintza indartsuagoa izango da, etab., etab. Termometro berria, langile-kopuruaren araberakoa da: euskal editorial batek 30 langile izango dituen egunean, salbu gara.

Elkar Iparraldetik Donostiara doa, eta itxuraz nahiz izaeraz guztiz berritzen da. *Etor* eta *Gero*-ren tradizioetik *Erein* sortzen da, eta bi horiekin batera *Hordago*-k osatzen duen hirukoteak marraztuko du hurrengo bost urteetako panorama. Egitura gero eta indartsuagoez horniturik, irakaskuntzaren pagotxak eskaintzen die argitaletxei ezinbestekoa duten merkatu-errentagarritasuna. Argitaletxe horien barruan literatur argitalpena guztiz marjinala bada ere, 1982. urtea bitarteko literatur produkzio nagusia horien bitartez kanalizatuko da, ezaugarri nabarmen batzuekin. Hasteko, ezin ukatuzkoa da 1968-75 epeko argitalpen-esperientziarekiko erabateko haustura. Bestetik, argitaletxeak "tekniko" en eta enpresarien eskuetan geratzen dira gero eta gehiago, idazleen inplikazioa piskanaka ia erabat galdu arte. Literatur sustapena, urteak pasa ahala, irakaskuntzaren agindu eta eskaeretara makurtzen da, horrek suposatzen dituen ondorio argiekin: narratibaren bultzada erabatekoa, poesia edo saiakera bezalako jenero "ez-komertzial" en ia desagerketa, eta kontsumoko literatura sortuz joateko ahalegina. Ez genuke esan nahi, joera hori argitaletxeek *inposatua* izan zenik, aitortu behar bait da, joera horrekin idazleek eta euskal kritzi publikoak ere bat egin zutela neurri handi batean.

Begi-bistakoa da, bestalde, akats ugariekin batera, aro berri honetan euskal literatur liburuak irabaziak ere badituela. Txukuntasunean, esate baterako, liburuak askoz arreta gehiagorekin argitaratzen bait dira. Banaketaren seriotasunean ere aurrerapauso itzela eman zen urte haietan. Literatur liburuen promozioa aintzakotzat hartzen hasten da, berandu bada ere. Idazleen ikuspegitik ere, ezin da aherentzi, egile-eskubideak modu gero eta sistematikoagoz ordaintzen hasten direla, eta zenbait egileri —gutxi izanda ere— profesionaltasunaren bidea zabaltzen hasten zaiela.

Nabardura guzti horiek adieraziko lituzkete, gure ustez, aro hartako ezaugarri aipagarrienak. Oro har, argitaletxe-modelo berri honen atzean, egia borobil bat ezkututzen da erreflexio nagusi bezala: egituren kontrolak boterea dakar, eta euskal liburugintza bezalako esparru eraikigabe batean, egitura horiek lehenik eta indartsuen sorteraztzen dituenak lortuko du edozein kultur edo literatur asmo aurrera eraman ahal izateko indarra. Baina zurrunbilo hark ez bide zien beste gogoetarako tarterik utzi, eta indarra eskuratu arren, kultur proiektuekiko eztabaida sustraitik etenda ageri zen. Ondorio gisa, dinamika berri hark kanpoko eskemak inportatzea eta mimesiaren arriskuan bete-betean jaustea erakarri zuen, idazle-en portaeretan ere ikusmolde bera eraginez.

1982-83an hasiz, eta gaur egun arte, elementu berri batek ordu-artereko panorama aldarazi duela esan beharra dago, bukatzeko. Literaturzale eta idazleen inguruan, zenbait argitaletxe sortuz joan dira: *Susa*, *Maiatz*, *Pamiela* eta *Baroja*. Urte gutxi lehenago desagertutako *Ustela Saila*-ren testigua jasoz, argitaletxe nagusien planteamenduen beste muturrean kokatzen dira argitaletxe berri eta txiki horiek. Guztiek dute alboan literatur aldizkari bat, horrek esan nahi duen guztiarekin: idazlez osatutako talde sostengatzailerak, eta argitaletxea kontrolatzen eta norabidea erabakitzen dutenak idazle izatea. Ezinbestekoak diren erizpide ekonomikoen ondoan, taldeak dituen literatur asmo eta erizpideek agintzen dute horien ibilbidea. Hauen akatsak, besteek alde dituztenak dira: apenas egiturarik eta indar ekonomikorik duten, produkzioa nahikoa murrizta da, estabilitate gutxikoak dira, promozioa ez da behar bezala zaintzen, etab.

Gure ustez, argitaletxe txiki hauen eragina azken urteotan askok uste dutena baino haundiagoa izan da, hain "txiki" ez direlako, hain zuzen ere. Txikiak dira liburugintza osoari begira, halaxe da, baina literatur liburugintzari begiratuz gero, besteak bezain handiak direla ohartuko gara. Esate baterako, 1985. urtean, eta sorkuntzazko literatur liburuen lehen edizioak kontutan hartuz, liburu-kopuru dezente haundiagoa kaleratu zuten "txiki" deritzen argitaldarien, besteek baino. Hurrengo bi urteetan, parean ibili da proportzioa. Topiko edo gaizki-uste hori deusezteko garaia bada, beraz.

Baina argitaldari ez hain profesional horien garrantzia ez da kuantitatiboa soilik, gure eritzirako. Isileko lana izan bada ere, nabarmentzekoa da argitaletxe horiek jenero desberdinen arteko oreka berreskuratzen hasteko orduan jokatutako papera. Argitale-

txe handiak kasik —edo kasik gabe, kasu batzutan— narratibara emanak ari ziren garaian, beste argitaletxe horiek izan dira poesia, antzerkia edo saioa argitaratuz, jenero zokoratu horiek indartzen aurrenekoz ausartu direnak. Askotan testimonial izatetik pasa ez diren ekimen horiek eragin handia sortu dute argitaletxe handietan, haien kontzientzia txarra piztu balute bezala, nolabait esatearren. Hortxe dago datua: 1984etik aurrera hasten dira editorial handietan poesiari kabida ematen, iaz, adibidez, poesi liburuen produkzio-kopuruetan argitaletxe txikien parean jartzearaino. Ez da tontakeria.

Laburbilduz: argitaletxe handiek profesionaltasun aldetik eka- rri dute aurrerapausoa eta eragina; literatur taldeei lotutako argita- letxeek, berriz, literatur erizpideen nagusitasunaren aldetik. Kon- trapuntu bien arteko erlazioak lagundu beharko digu aurreran- tzean, kanpoko eskemak imitatze hutsetik urrun, geure errealitateari aberasgarrien izango zaion eredia eraikitzen.

Ezin artikulua bukatu, baina, argitaratzaile instituzionalei erre- ferentziarik egin gabe. Instituzioek, politikoak zein ekonomikoak izan, duela pare bat urte arte ez dute literatur liburugintzan aparte- ko garrantzirik izan; baina oraingo une honetan, kuantitatiboki behintzat, gero eta pisu handiago hartzen ari dira. Normalean literatur produkzioaren %10era iritsi ez badira ere, datu interesga- rria izan daiteke 1987an % 20a gainditu zutela lehenengoz. Halere, instituzio horien argitalpen-lana lehiaketan dinamikari zeharo lo- tua joan ohi dela kontutan izanik, lehiaketa horien ondorengo argitalpena gero eta gehiago ziurtatzearen eman den eboluzioari esker suertatu da horrela. Lehiaketan eskutik bait datoz beti insti- tuziook, monografia honetako beste txokoren batean aurkituko da gurea baino argibide egokiagorik.

J. L.

LA POLITICA EDITORIAL

LA POLITIQUE DES MAISONS D'EDITIONS

El autor, tras mostrar el valor limitado de una labor editorial entendida como mera intermediaria —en su sentido más peyorativo— entre el escritor y los lectores, y analizar los principales factores que favorecen esta concepción reduccionista, pasa a esbozar las líneas de acción más importantes por las que las editoriales de nuestro país han desarrollado su labor desde que funcionan como tales, una vez

superados los estadios previos —aún muy recientes entre nosotros— en que esta labor la llevaban a cabo las imprentas y las librerías. Desde un primer momento (1968-75) de «boom» editorial marcado por la preponderancia del ensayo ideológico-político, vendría un segundo momento (1974-77) en que el acento se pone en la estructura profesional-económica, para terminar en un tercer momento (1982) en que las “pequeñas” editoriales, primando la creación literaria menos desarrollada por las “grandes”, hacen surgir un contrapunto y un movimiento editorial equilibrador. El artículo termina mencionando el papel creciente de las instituciones en el campo editorial, específicamente desde su tradicional instancia de los certámenes literarios.

L'auteur, après avoir montré la valeur limitée du travail des éditions compris comme un simple intermédiaire —dans son sens le plus péjoratif— entre l'écrivain et les lecteurs, et après avoir analysé les principaux facteurs qui favorisent une conception très limitée, passe à ébaucher les lignes d'action les plus importantes pour lesquelles les éditions de notre pays ont développé leur labeur depuis qu'elles fonctionnent comme telles une fois surmontés les premiers stades —encore très récents parmi nous— où ce travail était mené à bien par les imprimeries et les libraires. Après une première période (1968-75) de “boom” des éditions marquée par la prépondérance de l'essai idéologico-politique, viendrait une deuxième période (1974-77) où l'accent est mis sur la structure professionnelle-économique, pour arriver à une troisième période (1982) où les “petites” éditions primant la création littéraire moins développée par les “grandes” font surgir un contrepoint et un mouvement des éditions équilibrant. L'article finit en citant le rôle croissant des institutions sur le terrain des éditions spécifiquement depuis leur traditionnelle instance des concours littéraires.

Kritika eta kritikoak azken Euskal Literaturan

Manu Lopez

0. Sarrera. Literatur kritika eta kritikariak

Euskal Literatur kritika aztertzearen lana egokitu zait, eta lehenbiziko eta ezinbesteko pausoa, nire eginkizunaren objektua definitzea dela iruditzen zait. Zer da literatur kritika? Zeintzuk dira bere helburuak? Nori zuzendua dago? Hona, lehenengo galdera-andana.

Artea zerk eragiten duen hausnartzea lan nekeza da, eta horregatik beharbada, kritika jaio zenetik XVIII. mendea arte gutxi gorabehera, hori baino helburu apalago bati ekin zion: arauarekin zein testu zetozen bat eta zein ez nolabait erabakitzeari, alegia. Eta hemen dugu kritikaren lehen osagaia: erabakia, epaia.

Geroago, XIX. mendean, Erromantizismoarekin batera, araua baztertua izan zen neurri handi batean eta kritikaren papera testua irakurlearen ikuspuntutik aztertzea izan zen: kritika inpresionistaren sorrera dugu hemen.

Beranduago, eta literatur kritikari status zientifikoa eman nahian edo, artearen oinarria bilatzen ihardun zuen hainbat kritikok mende honen hasieratik. Literatur lengoaiaren berezkotasunak, literaturtasuna eta beste helburu teoriko batzuk agertu ziren Formalista Errusiarren lanekin batera.

Ondoren, eta korronte kritikoen deskripzioan exhaustiboa izateko inolako asmorik gabe, literaturari aplikatutako estrukturalismoak hizkera literarioaren gramatika eraikitzea zuen helburuetariko bat (Jonathan Culler-en kasuan bezala); amerikar New Criticism delakoa literatur lanen balioak inmanenteki aztertzeke teoria bat zen; Estilistika deitu korrontearen inguruko teorikoeke efektu estetikoak lortzeke hizkera arruntari buruz ematen diren aldaerak edo "figurak" bilatu eta zerrendatu zituzten, besteak beste. Azterketa semiotikoak zeinu-sistemaren barruan sartzen du literatur obra eta honen zeinuak aztertzen saiatzen da, etab.

Kritika zientifikoaren barruan zerrendaturiko korronte guzti horiek ezaugarri amankomun batzuk dituzte: batetik, literatura zer den eta bere gakoa non dagoen sistematizatzen saiatzen dira, eta, bestetik, autonomoak dira, literatur obra inmanenteki aztertzen dute. Azken ezaugarri honetatik aldentzen eta bereizten den neurrian, beste korronte garrantzitsu bat azkenerako utzi dugu: kritika marxista. Teoria marxistaren eremu zabalagoan kokatzen da, eta garaia eta garaiko produkzio-modu nagusiaren isladatzat hartzen ditu literatura eta artea; honen arabera, literatur obra produkzio-modu horrekin bat datorren ala horretatik desbideratzen den ikusiz aztertzen du, Lukaćs, Gramsci etab.en teorizazioetan oinarrituz. Kritika marxista ere kritika zientifikoaren barruan kokatu behar dugu.

Honaino, beraz, bigarren talde batean, XX. mendean zehar nolabaiteko zientifikotasunez jokatu nahi izan duen kritikaren ardatz nagusiak.

Baina, paraleloki, beste kritika-mota bat —XIX. mendean sorturiko kritika haren zorduna— garatu da eta bizirik dago gure mendean.

Gure mendeko kritika-korronteak ikusteko beste era bat erabili ohi da, komunikazioaren teorian oinarrituz: horren arabera, emisore edo idazlearengan zentratutakoak kritika-mota historikokoak, psikologikoak eta biografikoak izango lirateke; mezuan, obran bertan funtsaturiko metodoak hautatuz gero, formalistak eta esti-

listikoak izango genituzke; eta hartzaile edo irakurlearengan oinarritutakoa, inpresionista litzateke.

Kritikaren izaera aitzaren azpian batasun sendo bat ezkutatzen da: literatur kritikariak, beharrezko ezezik, instituzio bihurtu zaizkigu. Zer gertatu da? Tradizioz, idazleak, sortzaileak berak ziren beren obrekin batera nolabaiteko literatur teorizazioa egiten zutenak (Wordsworth eta Coleridge-ren kasuan bezala, adibidez); bestetan, maila goreneko zenbait idazlek kritika literarioa ere egin du (Eliot-ek, adibidez). Baina zer dela eta sortu da idazlearengandik bereiziriko kritikoa? Zein da bere funtzioa?

Argi dagoena da, literaturarik gabe ez litzatekeela kritikarik. Bide horretatik, literatura pobrea denean, kritika ere pobrea da. Printzipioz beraz, kritikariak literaturaren morroi izan beharko luke. Baina badirudi XVIII. mendetik aurrera kritikak "kritika" izena eman ziola bere buruari eta geroztik bere izaeraren kontzientzia gero eta argiagoa izango zuela¹. Gaur egungo egoeran izugarritzko boterea du kritikak mundu osoan, normalean boteretalderean bat izaten duelako atzean: argialetxe handiak, prestigiozko publikazioak, unibertsitatea, etab. Eta zenbaitek botere hori mugatu beharra ere ikusten du.

Azkenik, eta azaletik baino ez bada ere, bereizketa klasiko bat gogoratu nahi dugu: literatur kritika eta literaturaren historiaren artekoa. "Lehena ekintza bakoitzaren kakoa, bere sustraletan bilatzen saiatzen da, gertaera batek atzetik dakarzkien kausa eta funtsak aztertuz (...) Bigarrenak gertakizunen sentidua, norberaren prozesu bakarraren har-emanak topatuz": horrela definitzen digu Patri Urkizuk "zientzilari" eta "kondailari"aren arteko bereizketa².

1. Gure lanaren helburua: euskal kasua. Mugak

Baina bada lantxo honen mugak zehazteko garaia. Hasteko, euskal kasuaren barruan aztertu dugun epea, gaudeneko hamarkada honi dagokiona da, gutxi gorabehera; eta horren barruan aintzat hartu dugun corpusa, aipatu garai horretan argitaratutako liburuak jaso dituzten kritikak biltzen dituena izan da. Hau da, alde batetik literatur kritika eta literaturaren historiaren artean gorago egin dugun bereizketa kontutan izanik, lehenengoa hautatu dugu lan ho-

netarako, eta horren barruan bizirik dauden idazleci egindako kritikak bakarrik hartu ditugu kontutan. Aukera hori ez da kapritxoak; izan ere, "Euskal literaturaren IV. aste" hau azken literaturaz edo literaturaren egungo egoeraz arduratzen da batipat, eta, hortaz, literaturaren historiari dagokionez, ez du besarkatu ohi guregandik hurbilen dagoen azken literatura, perspektiba-faltaz edo; eta kritikari dagokionez, idazlearekiko dialektika den aldetik, aztergai dugun epe honetan argitaratutako liburuen kritikak bakarrik aztertu ditugu. Hori dela eta, epe honetan plazaratutako kritikak bertatik kanpoko liburuei dagozkienean kanpoan utzi ditugu. Honenbestetan eta honen era korapilatsuz aipatutako epe hori hobeto zehaztearren, esan dezagun 1979tik 1987ra doana dela, biak barne.

Beste alde batetik, gure azterketaren eremua aski irristagarria dena badakigu: gure diskurtsua metakritika deituko genukeen zer-baiten barruan kokatzen da: literatur kritikaren diskurtsuaren azterketa da, ahokorapiloa badirudi ere; eta horrek ez-ohizko maila batean, —ez oso erosoan— lekutzen gaitu. Literatur kritikoen lana askoz ere atseginagoa da, literatur testuak irakurri behar dituzten aldetik. Guk, berriz, kritika literarioak irakurri behar izan ditugu, eta ez da bestea bezain atsegina.

Beraz, epe horretako euskal literatur kritikaren joerak eta eztabaidak aztertzeraz pasa gaitezten.

2. Euskal literatur kritika

Jakin badakit, argitaratu berri den liburu baten kritika egiteak izugarritzko behin-behinekotasuna suposatzen duena; eta horregatik liburu horiei buruz kaleratutako kritikak, "kritika" baino, halako komentarioak izan ohi dira, luzeagoak edo laburragoak, eta, hortaz, argia ezagutzeko izan duten biderik ohizkoena aldizkariak izan dira. Kontsultatu ditudan epe honetako aldizkarietan, gainera, literaturari eta kritikari buruzko burutazioak ere topatu ditut, eta horiek ere aintzat hartu, garai honetako literatur egoeraren sintomak diren aldetik. Liburu moduan aurkitu ditugunak askoz ere gutxiago izan dira, esan bezala, garai honetatik landako obrez aritzen diren liburuak kanpoan utzi ondoren. Azken hauen artean, hala ere, asko aipatu beharko lirakeke azterketa sakonago batean: euskal literaturaz plazaratutako azken historiak, euskal baladen

azterketa desberdinak, zenbait euskal idazleri buruzko monografi-ko eta tesi doktoralak, etab. Baina horiek beste baterako utzi behar-reen gaude, denbora- eta luzera-arrazoiengatik.

Hala ere, neuk ezarritako muga hauek hautsi egin ditut inoiz. Esaterako, lan zabalago batean hamarkada honetako obrekin bate-ra aurreko hamarkadakoak ere sartzen direnean, *Elsa Scheelen*, kasu.

2.1. Kritika deskriptiboak

Beraz, aurkitu ditudan komentario eta kritika horiek, sailka-tzen saiatu naiz, nolabaiteko "etiketak" jarriz. Eta espero zitekeen bezala, talde ugariena osatzen duena "deskriptiboak" dei genitza-keen kritikak dira. Nolabait ere, irakurleagoak oraindik irakurri ez duen liburuaren deskripzioa egiten da honelakoetan: hau da, gaia edo edukina edo anekdota parafraseatu ohi da lehenik, obraren estilo-ezaugarriarik nabarmenenak eman, gero, eta gain-gainetik egindako balorazioa azkenik. Elementu hauen ordena alda liteke komentariotik komentariora, baina horixe izaten da funtsean. Kri-tika-mota hau, gainera, literatur obrak argitaratu eta oso-oso gu-txira kaleratzen da. Non agertzen dira gehienbat honelakoak? Ba-da, egunkarietan batzutan (*Egin*-eko lehengo "Egunon"-eko orrialdeetan inoiz, 1986tik hona ateratzen diren *Eguna* eta *Hemen* egunkari berezietan eta "Zabalik" gehigarrian, etab.); baina batez ere informazio orokorreko zenbait astekaritan: *Argia*-n, desager-tutako *Ere* eta *Anaitasuna*-n, etab. Kritika-mota honek badu osa-gai subjektibo handi bat, balorazioa, baina kritikariak literaturaz duen ezagutzarekin nahasian agertu ohi da, hau da, euskal edo erdal literaturako beste obra edo ezaugarriekin nolabaiteko konpa-razioa ezarriz. Kritikari hauen izenez hitz egiteko orduan —zerga-tik ez?— esan behar da, neurri handi batean ezizenez sinaturiko artikulua direla hauek. Sinatuen artean, eta gaingiroki, Lurdes Oñederra zen *Ere*-n honetaz arduratzen zena; *Argia*-ko kolabora-tzaileei buruz, asko pasa dira orrialde horietatik, baina aipa ditza-gun maiztasun handienez aritu diren batzuk: Josu Landa, Iñaki Camino, Xabier Etxaniz, Mikel Hernandez. Astekari honetan, bestalde, honelako artikulua oso ugariak izan ziren 1982 eta 1984 urte-bitartean, eta azken urteotan oso bakanak dira. Aparte utzi ditugu, noski, aldizkari edo egunkarietan agertzen diren hamar lerrotako liburu-erreseinak. Azkenik, "Kandela" literatur taldeak

argitaratu zuen *Euskal letren dantza 1983an*³, urte horretako produkzio literarioaren azterketa kritikoa izateko asmoz jaio zena ere talde honetan sartu beharko genuke.

Esan gabe doa, noski, sail hau handiena eta oinarrizkoena izan arren, ez duela besarkatzen produkzio guztiaren zati txiki bat besterik.

2.2. Kritika linguistikoak

Beste kritika-motara pasatuz, nik "kritika linguistiko" izendatuko nukeen bat egin ohi da. Euskaldun bakoitzarengan linguista bat dagoela esan ohi da, eta literatura mailan honetaz arduratzen denik ere bada. Eta azkenotan ere arlo honetan, kritika linguistikoan, buru-belarri ari zaigun kritikari batengandik etorri zitzaigun era honetako lehen kritika: Gotzon Garate eta "Elsa Scheelen"⁴ bere artikulua. Liburua 1968an argitaratu zen lehen aldiz, baina berrargitaratua izan zen hamar urte geroago, eta beharbada horregatik, 1979ko artikulua hau. Bertan, oso adiskidetsuki, Gotzon Garateren ustez Txillardegiren nobelan zeuden akats gramatikalak zerrendatzen dira. Esaterako:

"Elsa Scheelen-en aurkitzen diren eta gehienak lapitzez azpimarrazteko pazientzia hartu dut: asko dira sobran daudenak (...) sarriegi erabiltzen da *baina*. *Ordea*, *ostera*... erabiliz prosa aberatsago eta zauliago litzateke (...) (bera) hitza batzutan trakets erabiltzen da, herriak darabilen bestaldera"⁵.

Beste adibide bat, askoz ere hurbil eta ezagunagoa, *Bai... baina* ez liburuaz Joxerra Gartziak egindako artikulua da⁶. Jakina denez, bazter ugari nahasi du kritika honek, eta hizkuntzari so eginik egindako artikulua dugu hori ere, bere lehenengo erdian behinik behin.

Bi hauez gain, artikulua askotan egiten dira aipamen linguistikoak beste era bateko komentarioekin batera (eta ez nahas horiek hizkuntzaren erabilera literarioarekin, estiloarekin).

2.3. Kritika zientifikoa

Hirugarren kritika-motara joanez, "kritika zientifikoa" dugu. Lehen ere izen hau erabili dugun arren, orain da argitasun bat emateko tenorea: Anderson Imbert-ek dioenez, "si no es justo

adjudicar la crítica a los artistas tampoco es justo adjudicársela a los científicos. Del valor estético no hay conocimiento exacto”⁷. Hobe litzateke, beharbada, “kritika akademiko” deitzea. Hau argitu ondoren, zilegi beki “zientifiko” deitura erabiltzen jarraitzea. Izen horren azpian, sarreran esan dugun bezala, alde batetik inmanenteki egindako kritikak, eta, bestetik, “marxista” deitu izan den kritika hartu nahi ditugu. Lehen taldeari buruz eztabaida dexente sortu dute kritika-mota horren balio eta helburuek, baina hori gerorako utziko dugu. Kontua da kritika-mota horrek sarreran aipaturiko eskoletatiko baten edo bestearen ikuspuntutik jokatzeko duela, eta ikuspuntu horiek berekin daramatzaten helburu eta metodologiak direla hemen jokoan jartzen direnak. Beste alde batetik, kritika-mota hori da, nolabait, euskal kritikaren maila teorikoa eta teknikoa ematen duena. Hala ere, honek baditu, nere ustez, eragozpen batzuk: esango nuke, euskal kritikariak oso exhibizionistak direla, alegia, izugarri gustatzen zaiela beren “aparatu” erakustea, aparatu teoriko eta teknikoa, noski. Izan ere, oso dudatan jartzen dut horrela planteaturiko lan baten balioa. Esan nahi dut: azterbideak, metodoak balio du testuko zerbait aurkitzen laguntzen digun neurrian, eta zer hori aurkitu ondoren hasi behar dugu idazten. Baina bilatze-prozesuak ez du zerikusirik erredaktatze-prozesuarekin; bi gauza diferente dira. Ondo dago, bai, erabilitako metodologia argitzea, baina emandako pauso guztiak papereratzearen balioa dudazkoagoa da. Hala ere, badira era honetako kritika txalagarriak.

Zientifikoa deitu dugun kritikaren lehen atal horretako kritikak *Jakin* aldizkariaren orrialdeetan agertu dira gehienbat, eta azkenotan *Literatur Gazeta*-n ere agertu da bat edo beste. Honelakoak idatzi dituztenen artean, lehen ere aipatu ditugun Mikel Hernandez eta Josu Landa aipa genitzake; baina berauen egilerik eza-gunenak Jon Kortazar eta Jesus Maria Lasagabaster dira.

Kritika-mota honetaz, gauza bat gehiago esan nahiko nuke; hau da, askotan esan da kritika-mota honek besteen aurrean daukan ezaugarria baloraziorik ez egitea dela, alegia, obra literarioaren mekanismoak eta abar agerian jartzera mugatzen dela bere eginkizuna, eta horregatik “zientifiko”tzat jotzen du bere burua. Eztabaidak eman dira maila teorikoan “balioa”ri buruz, eta euskal kasuan gutxi egin da tankera horretakoa, baina gogoratu behar da balorazioa ematea ezinbestekoa dela, eta kasurik puruenean ere, zein liburu kritikatu aukeratzearekin berarekin baloratzen ari dela jadanik.

Kritika marxistari buruz, esan behar da, askotan hitz hori fuerte samarra gertatzen delako edo, "kritika soziologiko" izena ere eman ohi zaiola. Berau kritika zientifikoaren barruan sartzeak ez luke azalpen berezirik beharko, baina badaezpada ere gogoratu behar da teoria zientifiko batean oinarritua dagoela; teoria marxista (ikerketa historiografikoetan, adibidez) indar handiena dutenetakoa da eta, gure arloan ere, literaturan, badu bere lekua. Korronte honetatik hurbilen aurkitu ditudan kritikak, 1985az gero argitaratzen den *Larrun* aldizkarian topatu ditut.

2.4. Kritikaren kritika

Bereiziko nukeen hurrengo kritika-mota, "kritikaren kritika" edo "metakritika" izango litzateke. Hauen artean sartuko litzateke egiten ari naizen hau ere, eta orduan kritika honen kritika egin beharko nuke eta horrela infinituki, gure irudia itzultzen digun ispilu-galeria amaigabe batean bageunde bezala. Baina honez gain badira beste batzuk. Ez gehiegi, zeren, askotan salatu denez, kritikarik ez dagoen herri honetan, nola egongo da kritikaren kritikarik? Baina bada bat edo beste: zeregin honetan Joxe Azurmendi aritu da behin baino gehiagotan, *Oh! Euzkadi-n* eta *Jakin-en* gutxienez; Mikel Hernandez eta Ramon Etxezarreta ere bai, eta gero bada Krutwig-en artikulua bat, "Crítica de la crítica"⁸, euskal kritikarien hainbat eragozpen salatzen dituena.

Mikel Hernandezek, esaterako, kritika zientifikoaz dagoen eritziaren berri ematen zipun:

"Kritika zientifiko hau (poetika) da gure artean gehien despreziatu egiten dena. Ez nuke esango desprezio hau oso generala edo zeharrozkoa denik baina bai somatu daitekeela han-hemenka bere kontrako zurrumurrua"⁹.

Eta zurrumurru ozen horietarikoa, arlo honetan aski polemikoa den, edo behintzat kritikoak gehien astindu dituen Ramon Etxezarretarengandik etorri zitzaigun. Hauxe zioen artikulua baten kritika zientifikoari buruz:

"Kontatzen jende askok dakigu, nahiz kapituloak, nahiz orrialdeak, nahiz lerroak, morfemak, izenlagunak edo aditzandregaiak izan, eta hau azken finean gertaera isolatu baten deskripzio bat besterik ez baita (...) Eruditoak behar ditugu, eta dei daitezela nahi bezala, Mikel Hatxe, Kortazar, edo Fermin Pintxo, baina eru-

dizioa luzitu beharrean gasta dezatela gauza probetxosoagotan, eta lau lerrotan behin ez dezatela aipa manualen autorerik beren esanetan fermutzeko (...), eta horregatik ez ditugu suspendituko”¹⁰.

Gero Mikel Hernandezen erantzuna etorriko zen, etab.

Krutwig-ek, aipatu artikuluan, beste era bateko arrazoiak ematen ditu gaur egungo euskal kritikoak epaitzeko. Oinarri genetiko batez, gizakien mundu kontzeptuala 25 urte inguruan guztiz finkatuta dagoela dio, eta hortik aurrera jasoko duena jadanik bereganatua daukan balio-eskalaren arabera neurtzea besterik ez duela izango. Horrela, gure kritiko gehienak, erdal hezkuntza izan dutenez, ez dirateke gai euskal fenomeno artistikoak ulertu eta sailkatzeko. Ikus dezagun bere hitzetan:

“En tal situación se encuentran nuestros críticos literarios y artísticos, que tan solo poseen las posibilidades que les ha suministrado la cultura castellana. Y si se les habla de géneros literarios en otras culturas, o si lo que es aún peor, si intentamos crear algo propio en euskera (...) nuestros críticos educados en castellano no sólo no verán nada de lo que aportamos (...) estarán como el ciego ante un cuadro”¹¹.

Gotzon Garatek ere antzeko zerbait pentsatzen du, eta bere ustez ere badira “erdaraz pentsatzen” duten kritikoak. Literatur azterbideei ere kritika egiten die, azterbide estilistikoaren alde agertuz:

“(...) errezago da egitura estrukturalak eta semiotikoak aurkitzea estilistikoak baino. Estilo azterketa sakonak egitea zailtxo da, eta batez ere euskaraz, arauak eta normak egin gabe bait dauzkagu”¹².

2.5. Kritika “ad hominem”

Baina luze jotzen ari da sailkapen hau, eta azken taldetxora iristeko garaia da. Berau ez da berez literatur kritika, baizik eta halako erasoaldi eta irainen “florilegio” bat. Guk, hemen, latinez dakigun apurra erabiliz, “ad hominem” egindako kritika izendatu dugu sailtxo hau. Era honetako lehen deskalifikazioa Etxezarretak egin zion L.M. Mujikari *Jakin* aldizkarian, azken honen poesi liburua bat zela eta. Ez ditugu hemen han isuritako irainak eta metafora airosoak errepikatuko. Bai, ordea, Mujikaren erantzunaren argudio bat, bere kritikaren ardatzak nondik-nora doazen ikusteko. Izan ere, gure lanaren eremutik kanpo gelditzen denez gero, ez

dugu Mujikaren produkzio kritiko oparoa aztertu, baina, ikusiko dugunez, bete-betean, estilistikaren bidetik dabilen kritikoa dugu. Etxezarretaren eritzia balio gabetzeko, zera leporatzen zion:

“Zuk (sumatzen dudanez) ez dakizu zer den bisemia, sinestesia, metonimia etab. gure poesian”¹³.

Datu labur honi interesgarri deritzot, zeren eta urte honen hasieran, hamar urte geroago, zera erantzuten bait dio F.J. Mendigurreni, honek egindako erreseina bat dela eta:

“Zuk zer ote dakizu, agian, paisajismoaz, bisemiaz, sinestesia, irudi literarioen mamiduraz? Zer ote dakizu apartekorik poesiaren bilakaeraz?”¹⁴.

Baina eztabaida gogortxo horiez gain, izan dira beste batzuk, oso ezagunak, azken garaiotan. Horien artean azpimarratzekoak dira, beren bortizkeriagatik, Mikel Hernandez eta Jon Juaristiren artekoa, eta berriz ere Mikel Hernandez eta Joxerra Gartziairen artekoa, biak *Argia*-ren orrialdeetan¹⁵.

Azkenik, polemika sortu zuen beste kritika bat Pako Aristik —inork ez daki ondo *Saturno* nobelari edo Arantxa Urretavizcaya beronen egileari— “Zabalik” gehigarrian dedikatu zion artikulu gogor bat izan zen¹⁶.

3. Euskal kritikoak

Aurreko puntuan euskal kritikaren behin-behineko sailkapen bat egin dugun bezala, oraingo asmoa euskal kritikoekin gauza bera egitea da, azal-azaletik baino ez bada ere. Goian ikusi dugu nolakoa zen kritikoen banaketa kritika-motaren arabera; orain beste era bateko sailkapena egin nahi izan dugu, agian oso *sui generis*, baina euskal kasuari dagokiolakoan gaude, alegia: kritiko amateur/kritiko profesionalak. Termino hauek ez dira, noski, hitzez hitz hartu behar: “profesional” diogunean, esaterako, gai honetan aditutzat hartuei buruz, autoritateaz, ari gara; beren lana seriotasunez eramateaz gain, gero beren ahalegin horiek sarituak ikusi dituztenei buruz, eta gaur egun literatur edo kritika-usaina duten ekitaldi guztietan deituak izaten direnei buruz: aldizkari zein kongresu zein hitzaldi zein sariketetako epaimahaietan. Eta

“amateurrak” beste guztiok gara. Izenik ez ematearen tabua hautsi nahian edo, aurreko atalean egin dugun bezala, aipa ditzagun izen batzuk hemen ere.

Jesus Maria Lasagabaster eta Jon Kortazar dira, nire ustez, gaur egun euskal kritikan profesionaltzat garbien jo daitezkeenak (bar-ka nazatela besteek). Azken aldi honetan, gainera, oso argi banatuta daukate euskal literaturaren eremua: narratiba lehenengoarentzat eta lirika bigarrenarentzat. Biak dira unibertsitateko doktore-irakasle eta euskal literatura kanporatzen edo esportatzen ahalegindu dira beren kritiken bitartez, nahiz eta Estatuan emandako panorama euskal literaturazale guztien gustokoa ez izan. Adibidez, Jesus Maria Lasagabaster-ek *Antología de la narrativa vasca actual*¹⁷ liburua argitaratu zuen 1986an Llibres del Mall argitaletxe kataluniarrean, euskal literaturaren azken aldian bere ustez inportanteenak izan diren obren zatiak eskainiz, eta hitzaurre luze batekin. Azken hau izan da polemikoena eta kritika eta kontrakritika zenbait jaso zituen: Jon Juaristik ohar labur batzuk plazaratu zituen “Zabalik” gehigarriaren enkarguz¹⁸; gero, *Literatur Gazettea*-n beste bi kritika agertu ziren: bata Juaristiren artikuluari kontra eginez¹⁹, eta bestea, hitzaurrea bera komentatuz²⁰; azkenik, B. Atxagak erantzun zion azken honi *Argia*-k transkribatutako hitzaldi baten bidez²¹. Gerora ere oihartzunik izan du Lasagabasterrek hitzaurre haren bukaera aldean botatakoak:

“Y a fin de cuentas, uno tiene la impresión de que nuestros narradores no nos han contado casi lo que hemos sido, lo que somos y sobre todo lo que nos gustaría ser”²².

Jon Kortazarrek, bere aldetik, euskal lirikaren ikuspegi kritiko eskaini zuen 1984ean *Reduccions*²³ aldizkari kataluniarrean. Monografiko hau katalanera itzulia zegoen eta poemen antologia bat ere ematen zen bertan. Honek ere polemika pittin bat eragin zuen: Luis Mari Mujikak protesta publikoa egin zuen *Argia*-n, kritika hartan bere obra poetikoa ez zelako agertzen. Handik pare bat urtera, *Cuadernos del Norte* aldizkariak Estatuko poesien egoerari buruz eraturako hitzaldi-ziklo batean euskal poesiaren txostenemaile egon zen Kortazar, eta hartan *Reduccions*-eko artikulua eskema eta edukin gehienak berresan zituen²⁴.

Beste alde batetik, iaz II. Euskal Mundu-Biltzarraren barruan egin zen Literatur Kongresuan, Lasagabaster zein Kortazar egon ziren antolatzaile eta hizlari. Bien hitzaldiak gorabehera, nahikoa kritikatu zitzaiena gaztelaniaz ihardutea izan zen. Badakit honek

ez duela literatur kritikarekin zerikusirik, baina zerbaiten adierazgarri da, ezpairik gabe.

Beraz, hauxe da euskal kritikaren egoera: era bateko edo beste-ko kritika egiten dutenen artean, pare bat apenas nolabaiteko sistematizazio batera iritsi direnak. Beste hitzetan esanda: urritasuna. Eritzi-barietate handiagorik ez dagoen bitartean, bi ondorio argi: kontrasterik eza sortzen da, ikuspegi unibokoa, eta bestetik, dau- den kritikoen hitza "jainkoaren hitz" bihurtzeko arriskua.

4. Ondorioak

Aurreko puntuan esandakoa egia bada ere, azken literaturaren kritika egiteko ausardia behar dela ere esan behar da. Dauden kritikoak baztertu gabe, badira unibertsitateko azken labealdietatik ateratako ikerlari baliotsuak, gaur egun euskal literaturaren beste arlo batzuk urratzen dabiltzanak, azken literaturaren azterketan busti gabe. Lan honi ekingo baliote, askoz ere ikuspegi aberasgarriagoa izango genuke, guztion onerako.

Gaur egungo literaturaren kritika ez egiteko eman den beste arrazoi bat izan da, Herri honetan denok ezagutzen dugula elkar, eta hori egiazko problema da. Italo Calvinoren *Si una noche de invierno un viajero* nobelan, pertsonaia batek oso garbi dauka, irakurle izaten jarraitzeko, ez duela kateko beste inor ezagutu behar: ez editorea, ez idazlea, ez beste, bestela plazer hura galdu egingo lukeelako: irakurle soilaren papera errebindikatzen ari zen. Eta arrazoi zuen: zenbat aldiz ez ote gara frustratu irratiz entzuten genuen ahots epel eta sugestigarriaren jabea ez zelako guk imajinatzen genuen modukoa? Literatur obrak ez ote du, berdin-berdin, zerbait galtzen, bere egile mundutiar eta hilkorra ezagutzean? Baina hori ezinezkoa da euskal literaturan.

Azkenik, eta hasieran aipatzen genuenarekin lotuta, silogismo tonto bat egin genezake: literaturarik gabe kritikarik ez badago, eta literatura eskasari kritika eskasa badagokio, euskal literaturaren kasuan, askotan esaten den bezala, idazle askoren obrak ariketa hutsak baldin badira, ezin ote da esan, paraleloki, kritikoen saioak kritika-ariketak baino ez direla? Airean gelditzen da galdera, geroak erantzungo duelakoan.

M. L.

- ¹ ANDERSON IMBERT, E.: *La crítica literaria: sus métodos y problemas*, Alianza Universidad, Madrid, 1984, 118. or.
- ² URKIZU, P.: *Literatura eta kritika*, Lur, Donostia, 1970, 11. or.
- ³ KANDELA TALDEA: *Euskal letren dantza 1983an*, Hordago, Donostia, 1985.
- ⁴ GARATE, G.: "Elsa Scheelen", in: *Jakin*, 11. zk. (1979), 95-103. or.
- ⁵ *Ibidem*, 96, 97, 98. or.
- ⁶ GARTZIA, J.: "Bai... baina ez", in: *Literatur Gazeta*, 5 zk. (1987), 4-5. or.
- ⁷ ANDERSON IMBERT, E.: *op. cit.*, 135. or.
- ⁸ KRUTWIG, F.: "Crítica de la crítica", in: *RIEV*, XXX (1985), 267-278. or.
- ⁹ HERNANDEZ, M.: "Dagoen krisia", in: *Ob! Euzkadi*, 10. zk. (1981).
- ¹⁰ ETXEZARRETA, R.: "Ez du Jon Kortazarrek zure plazerraren sentsazioa neurtuko, Tere", in: *Ob! Euzkadi*, 10. zk. (1981).
- ¹¹ KRUTWIG, F.: *op. cit.*, 271. or.
- ¹² GARATE, G.: "Euskal literatura kritikaz zenbait ohar", in: *Literatur Gazeta*, 9. zk. (1988), 3. or.
- ¹³ MUJIKA, L.M.: "Kritika ezkritika denean", in: *Jakin*, 8. zk. (1978), 140. or.
- ¹⁴ MUJIKA, L.M.: "Tremendismoa kritikan irtenbide merkea", in: *Argia*, 1.181. zk. (88.01.10), 45. or.
- ¹⁵ HERNANDEZ, M.: "Miserablekeriak", in: *Argia*, 1.166. zk. (87.09.27), 53. or.
- GARZIA, J.: "Arrazoirik ezean gezurra nagusi (Mikel Hernandezi)", in: *Argia*, 1.167. zk., (87.10.04), 37. or.
- HERNANDEZ, M.: "Verinesko Topaketak, Estatuko ipuinlarien biltoki eta eztabaidarako parada", in: *Argia*, 1.167. zk., (87.10.04), 44-45. or.
- HERNANDEZ, M.: "J. Garziari erantzunez", in: *Argia*, 1.168. zk. (87.10.11), 44. or.
- JUARISTI, J.: "Hatzamarrak ilargia seinalatzen duelarik...", in: *Argia*, 1.169. zk. (87.10.18), 54. or.
- HERNANDEZ, M.: "Jon Juaristiri erantzunez", in: *Argia*, 1.170. zk. (87.10.25), 44. or.
- ¹⁶ ARISTI, P.: "Saturno: dianatik kanpo eroritako dardoa", in: "Zabalik", *D.V.*, (87.05.06).
- ¹⁷ ASKOREN ARTEAN: *Antología de la narrativa vasca actual* (José María Lasagabaster-en aukeraketa eta hitzaurrea), Llibres del Mall, Barcelona, 1986.
- ¹⁸ JUARISTI, J.: "Antologia simulakro delarik", in: "Zabalik", *D.V.*, (87.02).
- ¹⁹ JUARISTI, F.: "Nobelak direnean hartz polarrak", in: *Literatur Gazeta*, 5. zk. (1987), 5. or.
- ²⁰ IZPIZUA, K.: "Euskal narratibaren antologia: simulakroaren hezur mamia", in: *Literatur Gazeta*, 5. zk. (1987), 1. eta 20. or.
- ²¹ *Argia*, 1.161. zk. (87.07.26), 53. or.
- ²² *op. cit.*, 43. or.

- ²³ KORTAZAR, J.: "Introducció a la darrera poesia basca (1960-1984)", in: *Re-duccions*, 22. zk. (1984), 75-95. or.
- ²⁴ KORTAZAR, J.: "Nueva poesia vasca", in: *El estado de las poesías*, d/g.

LA CRITICA Y LOS CRITICOS

LA CRITIQUE ET LES CRITIQUES

El artículo comienza definiendo el concepto mismo de la crítica literaria, para centrarse acto seguido en el análisis de la crítica que ha tenido lugar de hecho en el caso concreto de la producción literaria vasca en la última década. Distinguiendo subgéneros críticos, la crítica descriptiva es la más numerosa: la que en diarios y semanarios ofrece al lector una información general y rápida de las nuevas publicaciones. No ha desaparecido entre nosotros la crítica lingüística, en realidad más bien crítica gramatical. Aunque reiteradamente exigida, es menos practicada la crítica estilística. Si el actual nivel de altitud de la crítica en el campo vasco viene determinado por la crítica "científica" o académica, que el autor divide en la crítica formalista o técnica y la marxista o sociológica (con ejemplos de cada uno de ellos), el nivel de sus furroses es revelado por algunas sonadas críticas ad hominem. Las reflexiones críticas de estos años sobre el estado de la crítica misma merecen también la atención del autor, que concluye señalando algunas limitaciones (inevitables) y estrecheces (perfectamente evitables) de la crítica actual.

L'article commence par définir le concept même de la critique littéraire pour s'occuper ensuite de l'analyse de celle-ci qui a eu lieu effectivement dans le cas concret de la production littéraire basque ces dix dernières années. En faisant la distinction des sous-genres la critique descriptive est la plus nombreuse c'est celle qui dans les journaux et les hebdomadaires offre au lecteur une information générale et rapide des nouvelles publications. La critique linguistique n'a pas disparu d'entre nous, c'est en réalité surtout une critique grammaticale. Bien qu'elle soit souvent exigée, la critique du style est moins pratiquée. Si l'actuel niveau de la dite analyse dans la vie littéraire basque est déterminée par la critique "scientifique" ou académique (que l'auteur divise en critique formaliste ou technique et marxiste ou sociologique —avec des exemples de chacun d'entre eux—) les accès de fureur sont révélés par certaines critiques renommées ad hominem. Les analyses de ces années sur l'état de la critique même, méritent aussi l'attention de l'auteur qui conclut en signalant quelques limites (inévitables) et étroitesse (parfaitement évitables) de la critique actuelle.

Mahaingurua

Goiz osoan egiten nuen lan

Pako Aristi

Nire istorioa kontatu behar nuela eta, istorio guztiak bezala, kapitulutan banatzea erabaki nuen nerea ere; baina oraindik txikia eta laburra izanez, intentsoa bada ere, hiru kapitulu bakarrik osatzen ditu. Har ezazue, boteprontoan, lehenengoa.

1. Bataioa

Hamazortzi urtez hasi nuen lehen nobela, entzun berria nuen kontakizun fantastiko batean oinarritua. 80 folioetarako bidea egitea lortua nuen, atsegin-tarte bat hartzea pentsatu nuenean. Fatala izango zen tarte hori nobelaren etorkizunarentzat, artean ez nengoelako gisa hartako proiektu bat burutzeko ahalmendurik.

Baina errebelazioa *París era una fiesta* liburu zoragarrian aurkitu nuen. Biziki harritu eta kezkatu ninduen lerroen artean

zenbait aldiz irakurtzen nuen esaldi batek. Parisek hain bereak dituen Kafetako batera joaten zen Hemingway, eta berea eskatu ondoren mahaiari esertzen zenean agertzen zen esaldi soila: "...eta goiz osoan egiten nuen lan". Parkeetan ere egiten zuen lan, edo bere gelan. Ene baitan sortzen zen galdera hau zen: "Baina zertan egiten du lan Hemingway-k?" Erantzuna heldu zitzaidan eguna aztoragarria izan zen niretzat. Elementala bezain konplexua zen ihardespena: "Hemingway-ren lana idaztea da". Hilabete luzeetan paralizatu ninduen erreflexioak. Harriturik nengoen, eta zorabiatu-erik era berean, idaztea lan gisara planteatu zitekeelako, lan batek dituen disziplina, arau, ordutegi, dedikazio eta diru-ordainekin. Hasieratik beretik konturatu nintzen, ordea, idaztea ez zela beste edozein lan bezalakoa, sormen-lana zela, eta ez kopia edo produkzio-lana.

Ordutik hona bitartekoa, kontradikzioaren itxurantzeko hori orekatzea eta harreman onetan jartzeko ahalegina besterik ez da izan. Profesionaltasuna abenida zabal manifestatu zitzaidan, loratsua eta atsegina, baina, abenida guztiak bezala, bi espaloitakoa. Batetik sormen literarioa, gogozkoenak eta gauzarik autentikoenak dauden kutxatik ateratzen dena, barne-mundu propio hori txukun eta erakargarri isladatzea beste ezertan pentsatu gabe buruturiko prozesua. Hortik bizi ezinaren ondorioz, eta haurtzarotik datorren afizio bat gauzatu nahian, sortzen da bigarren espaloia: kazetaritzako sormena. Mugatuagoa, egunkariak duen irakurlego-motan pentsatu beharra dagoelako, besteentzako egindako lana da eta diru-ordain jarraia eta segurua eskaintzen duena.

Bi zutabe horien gainean eratu nuen profesionaltasuna. Nobelaren 80 folioak ezkutuan gelditu ziren, egin nituen aurkikuntzek zokoratuak, eta proiektu berri batean murgildu nintzen. Bakarka argitaratzeko beldurraren ondorioz, ipuin luze bana idaztea otu zitzaigun Iñigo Arambarri, Juan Luis Zabala eta hirugarren honi. Liburu kolektibo bat egin nahi genuen. Gauzak desbideratu egin ziren. Arambarri poesiara joan zen, Zabalarri luzatu egin zitzaion ipuina. Neri ere nobelaren bidea hartu zidan, eta hortik sortu zen *Kcappo* elaberria.

Amaitu ondorengo hilabeteak larriak izan ziren, argitaratzeko bere baliotasunaz kezkatu. Anjel Lertxundiren oneritzia behar izan nuen lasaitzeko, eta jadanik profesionaltasuna hurbilago ikusatzeko. 1984eko irailetik, *Kcappo* idazten hasi nintzenetik, profesionala nintzen, baina nobela kalean ikustea behar izan nuen benetan sinesteko, eta handik urtebetera *El Diario Vasco*-n zutabeak idatzi, diru apur bat irabazi eta benetan nere lanetik bizitzeko.

2. Urte hauetako kronika

Argialetxe eta prentsaren barrena doa urte hauetako kronika. Argialetxea aurkitzea ez da inoiz arazo larria izan, ez neretzat, ez, nik uste, beste guztiarentzat. Horri laguntzera datoz, batetik, euskal liburuekiko egarria eta, bestetik, argialetxeekiko erlazio amisto-soa. Euskal argialetxeak txikiak dira, eta original batek idazlearen eskuetatik argialetxeetako arduradunengana egin beharreko bidea oso laburra da eta berehala heltzen da argialetxetik erantzun gar-bia. Hizkuntza handietako argialetxe erraldoien laberintotik salbu aurkitzen gara, zorionez, euskal idazleok.

Euskal idazle profesionalak argialetxeei dagokienez egiten duen bereizketa garbia da: eskubideak ordaintzen dituztenak eta ordaintzen ez dituztenak daude. Idazleak eskubideak ordaintzen dituzten argialetxeak behar ditu, erabat errespetagarria iruditzen zaidan arren, enpresa-planteamendua egin ordez, argialetxea talde kultural bezala eratu eta alor zehatz batzuetan eragina egiteko erabiltzen dutenen jarrera. Bazterturik dauden alor asko dira argialetxe-plangintzatik begira, hala obra konpletuak, poesia, antzerkia, promozio orokorra, etorkizunean derrigorrez planifikatu eta lan-du beharko diren alorrak.

Askatasun handia dago argialetxe batean edo bestean argitaratzeko, primizia batzuekiko kompetentzia alde batera utzirik. Hala ere, gertatzen dira inola onartu ezinako tiraniak; adibidez, Laura Mintegiri gertatu zitzaiona, Azkue saria irabazi ondoren. Urtebete itxaron behar izan zuen, nobela Susan argitaratu nahi zuelako, Azkue sariaren arduradunek tratu egina bait daukate Elkar argialetxearekin, obra saridunak argitaratzeko.

Kazetaritzari buruz, bi kazetari-mota daudela esan behar.

Lehenengoa plantilan dagoena. Erredakzioan egiten du lan, agindutakoaz idatzi behar du, eta soldata fijoak dauka. Bere askatasuna oso urria da. Bigarrena *free-lance* deitzen da. Ez dago plantilan, kolaboratzaile gisara baizik. Etxean egiten du lan, nahi duenaz idazten du, eta egindako artikuluen arabera kobratzen du. Askatasun osoa du, respontsabilitate guztia ere bere gain. Dударik ez idazle profesionalari bigarren mota hau interesatzen zaiola, eta hori da, hain zuzen, nik praktikatzan dudana.

Prentsaren eta literaturaren harremanaz eta elkarren arteko kutsaduraz ere asko eztabaidatzen da. Rosa Monteroren esaldi bat da, agian, ederrena eta garbiena harreman hori ulertzeko: "Kazetaritza

ezkontza estable bat bezala da, bizitza guztikoa, apur bat monotonoa, baina oreka lortzeko beharrezkoa. Literatura amorante bat bezala da”.

Kasuak, halere, era guztietakoak dira historian zehar.

Kazetaritzak baditu gauza onak: estilo-arintasuna, sintesi-ahalmena, aditzari ematen zaion garrantzia, zehaztasuna, detailismoa... Txarrak ere bai: eskatzen duen entrega izugarria, errealitatearekiko atxekimendua, bizitza hondatzen dizun minbizia bezala... Norberak garbi bereizi beharra dauka bi alorrek, bakoitzaren funtzioa, bakoitzaren aberastasuna, erregistroz aldatzen jakin eta bere indarrak bakoitzak merezi duen arabera banatzen asmatu. Urteen poderioz lortzen den egitekoa.

3. Etorkizuna

Oraindik gertatu gabea denez, metaforen bidez hitz egitera behartuak gaude, etorkizunaz zerbait esaterakoan, eta Beltar hiriaren istorioa datorkit gogora. Gizakiak Babelgo dorrea egin zuenean, dakizuen bezala zerura iristeko asmoz, hiri bat eraiki omen zuen beharantz, alderantzizko zentzuan: Beltar hiria. Uda Niloko iturrietan eman ondoren, zikoinek Beltar-ko dorrerik altuenetan igarotzen zuten negua. Euskal letretan bidaiatzen dugunak ere Beltar-a goaz, Beltar-ako bidaia nekoso eta zehazgabea.

Etorkizunari buruzko ene eritzia aldakorra da, egun batean zein bestean, aldakorrak diren bezala Beltar hiriaren metaforak, bere esanahiak. Beltar: Ambizioa izan daiteke, Babel egin zutenek zuten ambizio bera; umildadearen eredu izan daiteke; sustraian bila joatearen metafora; ifernuetarako bidaia itzulera gabea, agian. Gure etorkizunak ere zentzu ugari izan ditzake, eta, ziurren, guztiak konbinatzen jakiten duenak lortuko du bidaiaren helburua.

Ni dena uzteko zorian egoten naiz egun batzuetan. Proiektuz gainezka besteetan. Betiko bi bideak jarraitzen ditut, betiko bi inpultsoen artean murgildurik.

Halere ezin jakin geroko egunek zer ekarriko diguten. Duela gutxi hamazortzi urterekin idatziriko 80 folioak irakurtzeari ekin diot. Hamaikagarren folioan dena zaborretara botatzea erabaki dut. Garai hartan halako ilusio eta konbentzimenduz hasi nuen lanak basura-kamioi batean izan du amaiera. Ezin jakin geroko egunek zer ekarriko diguten.

Bitartean, arrats osotan egiten dut lan. Ingurukoen nirekiko eritzia aldatzen doala sentitzen dut. Aitak oraindik lan fijo bat aurkitzeko aholkatzen dit. Inozoa. Gero eta gutxiago dira, zer egiten dudan galdetu eta nik "idatzi" erantzun ondoren, "hori bakarrik?" apostilatzen didatenak. Gustagarriena, orain bizi naizen auzoan dagoen Rex kafetegiko emakumeak sartu orduko galdetzen didana da: "¿Qué tal va el trabajo?" "He estado toda la tarde en ello" erantzuten diot, eta une horretan Hemingway txiki bat sentitzen naiz. Prosperatzen ari gara.

P. A.

Mahaingurua

Literaturgintzaren bide luzea: argitaratzailea

Imanol Tapia

Argitaratzailea, hain zuzen ere, hitzak berak dioena da: idazleak ematen dion izkribua jaso eta publikoaren begi aurrera, itxura eder batez, bilduma baten barnean gehienetan, aurkeztea da bere eginkizuna; eta, liburua plazaratu ondoren, publizitatea landu, funtsean ahalik eta irakurle gehienengana iritsi dadin.

Hau litzateke objektiboki argitaratzailearen definizioa. Errealitatean, argitaratzailearen papera zatitua egon ohi da. Tamaina bateko argitaletxeetan, nahiz eta hori Euskal Herri txiki honetan hain normala ez izan, eta literatur bildumen aldetik ari garelarik, zenbait figura aurki daitekeela esan genezake: ekonomi alde zaintzen duena, irakurle-batzordea, bildumaren zuzendaria, azalgilea, bildumaren diseinugilea, publizitatearen arduraduna. Lehen esan dugun bezala, sarritan ematen da, geure kontestuan hain ugari diren argitaletxe txikietan, figura guzti horiek pertsona baten gain egotea.

Eskatzen zaidana neure bilduma baten arduradun-papera azaltea denez gero, has nadin orain dela gutxi arte Elkar argitaletxearen "Literatura saila" izeneko bildumaren xehetasunak adierazten.

Orain dela bost urte Joseba Sarrionandiaren *Narrazioak* izeneko liburu ospetsuarekin hasiera emandako bildumak, 60. alea gainditurik, Xabier Mendiguren Elizegiren zuzendaritzapean jarraitzen du gaur egun bere bidea. Sail hau sortzeko ideia, ordurarte bai jeneroen aldetik eta bai kalitate-maila ezberdinengatik sortutako nahaspilari kohesioa eman eta produkzio sendoago bat bultzatzeko asmotan izan genuen. Urtebete luzea eman genuen ideia hari bueltak eta bueltak ematen. Nahiz eta zenbaitek esan ahobetean gaurdaino ez dela inolako planifikaziorik egin, hamaika lan eta buruhauste sortzen ditu honelako eginkizun batek, eta ez zen guxtiagokoa izan gure hau; gogoan ditut oraindik ere zenbait arazo:

Alde batetik, eta gaia bera harturik, nora zuzen bilduma, hots: zein jenero sar, mailaren listoa non jar eta nola neur, zeinek erabaki jasotako original bakoitzaren balioa, itzulpenak sartu ala ez sartu, zenbat, zer itzuli, itzultzaileak bilatu, korrekzioak zenbaiterainoko zorrotzak izan behar duten originalen kasuan, zenbaterainokoak itzulpenak direnean, komertzialtasuna, jendeak gehien zer eskatzen duen kontutan hartu, alegia, etab. Aipatu nahi nuke hemen zenbait pertsonak, aholkulari gisa, aurreko puntu guzti hauen aurrean eskaini ziguten laguntza guztiz estimagarria, kolekzioaren nondik-norakoa finkatzerakoan: Jesus Mari Lasagabaster, Jose Antonio Azpiroz, Mikel Lasa, Joxe Austin Arrieta eta Xabier Mendiguren.

Alderdi estetikoak, bestetik: kolekzioaren itxura fisikoa, liburuaren neurriak, azalaren diseinua, paper-mota, xehetasun guztiak sartu, egilearen biografia laburra, liburuaren laburpen txiki bat atzealdean, anagrama, etab. Diseinatzerakoan, makina bat proba egin genituen orain duen itxura honetara iritsi arte.

Azkenik, harreman pertsonala, bai idazleekin, eta bai kritiko eta komunikabideekin, Xabier Zaldua lankidea espreski publizitate-lanean ihardutera laneratu zen arte.

Bilduma honen arduradun gisa emandako urte hauetan ondorio garbi bat ateratzekotan, zera aipatuko nuke: kolekzioak berak duen garrantzia. Honekin bi gauza adierazi nahi nituzke: bata, arrazoi praktikoa da, hots, hainbat eta hainbat liburu argitaratzen diren garai honetan, ia ezinezkoa da liburu batek espazio fisiko bat lortzea liburudenda batean, edota liburutegian; beraz, bilduma ba-

ten barnean eta ditxosozko zenbakitxo batekin joan beharko du presentzia hori lortu nahi badu. Bigarrena da, bilduma batek maila eta garantia bat lortzen baldin badu irakurleengan, horrek aukera ematen duela autore konsagratu eta izen handikoen artean arduradunak ontzat jotzen duen autore ezezaguna sartzeko. Hauxe da agian gaur egun, sariekin batera, idazle gazte baten obra plazaratu eta irakurlearengana heltzeko bide bakarra.

Goraxeago aipatu dut hitz bat, kolekzio edo bildumaren arduradunaren lanarekin oso loturik dagoena: *garantia*. *Garantia* hitz honek esan nahi du, irakurleak, bilduma horretako edozein liburu hartuta, ziur egon behar duela idatzirik dagoen obrak maila bat emango duela: itzulpena izanez gero, egokia izango dela, argitarapen zaindua, txukuna eta okerrik gabea izango dela; hitz batean, liburuak bere osotasunean maila egokia izango duela. Hortxe izaten dira askotan arduradunaren kezkek eta buruhaustekak.

Izan ditudan momenturik txarrenak originalak atzera botatzeko izan direla uste dut; eta hauekin batera, enkargatutako itzulpenen bat irakurtzen hasi eta zeharo eskasa dela konturatzerakoan. Obra bat bikaina, objektiboki ona dela esateko modukoa denean, gustora ematen da baiezkoa; baina, zoritxarrez, irakurritako izkribuak oso kaskarrak izan ohi dira askotan, eta ez dago sarritan arrazoirik edo esplikazio zientifikorik izkribu bat maila batera iristen ez dela justifikatzeko, erabaki hauek gehienetan subjektiboak izaten bait dira.

Egia esan behar bada, gertatzen da inoiz idazle ospetsu baten liburua argitaratzea, nahiz eta obra konkretu hura erdipurdikoa dela pentsatu.

Bost urte hauetan izandako esperientziak, batipat pertsonetikiko harremanetatik jasotakoak, guztiz interesgarriak eta era berean nekagarriak ere izan dira. Interesgarriak, literaturaren alorrean mugitzen den idazle jendea, beste arte-alorretan dabilenaren antzera, pertsonaia oso interesgarriak izateaz gain, ia beti sentsibilitate handikoak direlako; baina baita, batezbeste, nahikoa bereziak ere, eta hain zuzen ere berezitasun hori nekagarri suertatzen da luzarora. Ez da ahaztu behar argitaratzailea lagun moduan joaten dela idazlearengana, baina nahitaez laguntasun hori liburua argitaratu nahiarekin lotuta doa, edo nahi bada, negozioarekin lotuta. Beraz, esan behar dut, sarritan oso zail egiten zitzaidala hain zuhurki eta inor mindu gabe, halako beldurrez jokatzeko. Zenbaitekin diruaz edo egile-eskubideez garbi ez hitz egiteagatik galdu izan dut libururen bat, eta arrazoi berberagatik, baina oraingoan azkarregi hitz egiteagatik, besteren bat: zenbaitentzat literatura eta dirua ados ez datozelako.

I. T.

MESA REDONDA: EN EL LARGO CAMINO DEL PROCESO LITERARIO
**TABLE RONDE: SUR LE LONG CHEMIN DU PROCESSUS LITTE-
 TERAIRE**

La mesa redonda, bajo la dirección de Joan Mari Torrealdai, reunió a tres de los muchos personajes que intervienen en el largo proceso literario: el autor, el editor y el crítico literario.

Se recogen aquí dos de las colaboraciones del coloquio: Paco Aristi representa la perspectiva del autor. Imanol Tapia participa como director de una colección literaria. Falta la colaboración del crítico Jon Kortazar, que sí estuvo en la mesa, pero no ha enviado su colaboración escrita.

Paco Aristi narra su experiencia de joven escritor en búsqueda de un status profesional, a caballo entre la literatura de creación y el periodismo. Están de por medio las editoriales, las redacciones de los periódicos y la apuesta por la condición de escritor profesional en euskera.

Imanol Tapia, por su parte, cuenta su experiencia concreta como director de una colección literaria en la editorial Elkar. A partir de la misma explica la función y la labor compleja del director literario en varios sentidos: el del objeto mismo, la línea editorial, el del público lector y sobre todo el del autor. Califica el oficio de director literario como interesante y penoso al mismo tiempo.

La table ronde sous la direction de Joan Mari Torrealdai a réuni trois des nombreux personnages qui interviennent tout au long du processus littéraire: l'auteur, l'éditeur et le critique.

Ici, parmi les dossiers du colloque, deux sont présentés: Paco Aristi présente la perspective de l'auteur, Imanol Tapia participe en tant que directeur d'une collection littéraire. Il nous manque l'étude du critique Jon Kortazar qui a participé à cette table ronde, mais ne nous a pas envoyé son rapport écrit.

Paco Aristi raconte son expérience de jeune écrivain à la recherche d'un status professionnel, à cheval entre la littérature de création et le journalisme. Il s'agit des maisons d'éditions, des rédactions de journaux et du pari pour arriver à la condition d'écrivain professionnel basque.

Quant à Imanol Tapia, il nous rapporte son expérience concrète en tant que directeur d'une collection littéraire aux Editions Elkar. Il expose la fonction et la tâche complexe du directeur littéraire dans plusieurs sens: celui du sujet même, la ligne de l'édition, celui du public lecteur et surtout celui de l'auteur. Il qualifie le métier de directeur littéraire aussi bien d'intéressant que de pénible.

GAI AK

LIBURUAK

Euskararen batasunaz gogoeta zenbait

Koldo Zuazo

1. Euskararen batasunaren berankortasuna

Euskarak izan du —eta oraindik ere badu— harridura eta lilura sortzeko halako dohain berezia. Euskararen jatorri iluna dela, euskararen eta beronen ustezko ahaideen artean (omen) dauden kidetasunak direla, euskararen hizkuntz egitura apartekoa dela, euskararen mendez mendeko iraupena bera dela... eman du, bai, hamaikatxo eztabaida eta hamaikatxo orrialde betetzeko —lorrintzeko ere bai askotan!— adina gai. Goiko horiei guk beste bat, benetan oparoa hau ere, erantsiko genieke: euskararen batasunaren (= standardizazioaren) berankortasuna.

Berankortasuna diogu, zeren auzoko hizkuntzekin parekatzen baldin badugu euskara, haien aldean oso atzean geratzen dela gurea ikusiko bait dugu behingoan. Izan ere, XIII. mendetik XVII.era bitarteko epean zehar joango dira gaztelania, italiara, portugesa edo frantsesa beren barietate standardak itxuratuz eta finkatuz. Katalanaren beraren standardizazioa ere aspaldikoa dugu euskararenaren ondoan, 1913a ezarri ohi bait da harenaren

abiaburu bezala. Guk, berriz, aurten ospatzen dugu Euskaltzaindiak "euskara batua" deitu izan den eredu standardari bere onespena eta babesa eman zioneko hogeigarren urteurrena (1968-1988).

Dena dela, euskararen batasuna berandu eraiki dela diogunean, ez da auzoko hizkuntza handi horiena baino nekezagoa izan delako bakarrik. Horrela balitz, arinkeria nabarmena egingo genuke; euskararen mendez mendeko bilakaeran bete-beteko eragina izan duten kontrako indarrei ezikusi egitea bait litzateke hori. Bada, beraz, guzti honetan, aintzakotzat hartu beharreko arrazoi sakonago eta erabakiorragorik.

1571n eman zen argitara *Jesus Christ gure Iaunaren Testamendu Berria* eta, Joannes Leizarragak bere liburu honi egindako hitzaurrean, ezin garbiago salatuko zituen euskalkien aniztasunak euskaldunei, elkar ulertzeko, dakartzkien zailtasun eta eragozpenak. Leizarraga, gainera, ez zen alferriko hitz hutsetan geratu eta batasunerako bide bat ere —bera— erakutsi zigun. Hortaz, euskara idatzizko zereginetan erabiltzeari ekin zitzaion une berberetik agertu zen mahai gainean batasunaren beharra eta, beharra ezezik, baita helmugara iristeko bidea ere. Are gehiago: batasunaren auzia betiere pil-pilean egon den gaia izan da gurean, proposatutako irtenbideak ere, ugariak eta mota guztietakoak. Leizarragaren ondoren, XVII. mendeko Axularrek eta beronen inguruan murgildu ziren gainontzeko idazleek ere beren hizkuntz eredia, aski bateratua eta zehaztua gainera, eskaini ziguten. Eredu horixe aldarrikatu zuen, hain zuzen ere, Sarako Joannes Etcheberri hurrengo mendean. Argia eta zehatza, halaber, J.A. Moguel bizkaitarrak —edo bizkaieradunak behinik behin— XIX.aren hasieran proposatutako eredia: Beterriko gipuzkera. Eta behin XIX. mende-hondarretaraz gero eta, zeresanik ere ez XX.ean zehar, ezin konta ahala irtenbide —sasi-irtenbideak ere bai, jakina— plazaratu eta bultzatu dira.

Honixe deritzogu, bada, guk geuk harrigarri eta txundigarri: batasunaren beharra, oso aspaldidanik gainera, ezinbestekotzat jo delarik eta ereduak ere eurrez aurkeztu direlarik, nolatan ez den lortu denen —edo multzo hazi batena bederen— adostasuna eredu horietariko bat garaile eta nagusi atera zedin. Gertaera honen arrazoiak azaltzen ahaleginduko gara ondorengo leuroetan.

2. Arrazoen bila

2.1. Goraxeago aurreratu bezala, ez da batere berdina, ezta alderatzekoa ere, frantsesa edo gaztelania bezalako hizkuntzek bizi duten egoera eta euskara bezalakoek bizi —jasa, hobe— dutena. Azken hauek itxita eta debekatuta izan dituzte sendo eta osasuntsu irauteko noraezeko zituzten esparru zenbait.

2.1.1. *Administrazioarena* dugu esparru horietako lehena. Ez Frantzia eta ez Espainia sekula ere ez dira beren hiritarren aniztasun kultural eta linguistikoa onartzearen, eta are gutxiago bultzatzearen, aldeko agertu. Frantziari dagokionez, 1539an plaza-ratutako *Ordonnance de Villers-Cotterêts* dugu abiaburutzat ezar dezakegun mugarrria. Lege horren bitartez Estatu hartako agiri ofizial guztiak frantsesez baizik ezingo zirela egin arautu zen. Lege honek, hala ere, ez zuen Nafarroa Beherean indarrean sartzerik izango 1620a arte, harik eta lurralde hau, Biarnoarekin batera, Frantziako Koroari erantsi zitzaion arte, alegia. Baina hemen ere, ez zen euskara, gaskoia baizik (1539a arte Lapurdin eta Zuberoan izana zen bezalaxe) ofiziala zen hizkuntza bakarra.

1789ko Iraultzaz ondorengo urteetan askoz ere nabarmenago egingo da frantsesari emango zaion lehentasuna eta askoz ere murriztagoa, noski, gainontzeko guztiei utziko zaien lekua, baina okerrrena eta harrigarriena dena beste hauxe da: Frantziaren hizkuntz politika ez da, gaur egun arteko guztian, Iraultza garai nahasi haietan hartutako bideetatik ia batere saihestu.

Espainiaz den bezainbatean, berriz, XVIII. mendean geroztikoak —Borboiak Agintera iritsiz geroztikoak— ditugu gaztelania ez beste hizkuntzen erabilerari buruzko lehen debeku esplizituak. Izan, lehenago ere izan zen horrelako debekurik, baina bestelako gutxiengok (judu, morisko, ijito...) nozitu zituzten, euskaldunek edo katalanek baino zuzenago, neurri horien ondorioak.

Espainiak egin du ordea, Frantziak ez bezala, bere azken urteotako —1969az geroztik bereziki— hizkuntz politikan aldatetarik, nahiz eta hemen ere, esaera zaharrak dioenez, “intxaurrek baino hotsak handiago” diren maiz.

Euskararen neke eta penen eragileak ez dira, baina, kanpotiko zigor eta erasoak bakarrik izan. Euskaldunon zabarkeria eta itsukeria ere nabarmenak izan dira.

Ezaguna dugu, esate baterako, 1610ean Gipuzkoako Batzarrek bere ezezkoa eman ziola Martin Yañez de Arrietak eta Miguel de Ypinçak, azpeitiarrak biak, ondutako bi kristau-ikasbide argitaratu ahal izateko diru-laguntza eskeari, nahiz eta Gipuzkoko ez egon sasoi hartan mota horretako libururik euskaraz.

XVII. mende honetan bertan, Nafarroa Behereko agintariei ere ez zitzaien nonbait egoki iruditu Bidegaray-ren hitztegia —eta, antza denez, gauza bera gertatu zen beronen gramatika-hasikinekin— argitaratzeko diru-laguntza ematea.

Hurrengo mendean, Lapurdiko Biltzarrak ere ez zuen Sarako Etcheberrik burututako latin-ikasbidea argitaratzeko sosik eman nahi izan.

Bizkaiari dagokionez, azkenik, hona hemen Gernikan 1613ko abenduaren 10ean hartutako erabakia: “se ordenó que en adelante no fuesen admitidos como procuradores de las Anteiglesias los que no supieran leer y escribir en romance” eta 1631-34 bitartean sortutako istilu larrietan euskaraz hitz egin ahal izateko eskubidea eskatuko zen arren, gaztelania erabiltzeko erabaki hori geroz eta zorrotzago betereziko zen ondorengo urteetan.

Aipatutako azken adibide hauetan ikus daitekeenez, oztopoak ez dira, ez zuzenean ez zeharka, Paris edo Madriletik ezarri. Euskaldunok kulturarengana eta geure Herriko ezaugarriengana erakutsi dugun axolagabekeria eta atxikimendurik eza dira, honetan, errudun bakarrak.

Iragan garaietako “balentria” horiek ikusirik ez dugu uste, bestalde, gutariko inor asaldatu eta aztoratuko denik, gaur egun bertan ere nonnahi eta noiznahi azaltzen bait zaizkigu era honetako jarrerak.

2.1.2. *Irakaskuntzarena* dugu euskarak sarrerarik izan ez duen beste esparruetariko bat. Ezagunegia da, eta ez dugu, horrenbetez, hemen azalduko, eskoletan euskaraz hitz egitearren ezarri ohi den eraztunaren zigorra. Oker legoke, alabaina, jokatibide hori Francoren edo Primo de Riveraren diktadurapean jarri dela indarrean uste duena. 1761ekoa da —goiztar samarra, beraz— horrelako neurrien berri ematen digun, eta guk ezagutzen dugun, lehen lekukoa. Honelaxe mintzo da Cardaberaz herna-niarra urte horretan argitaratutako *Eusqueraren Berri Onac* liburuan:

(...) Gendeen artean beste Lenguageric Eusquera baño dicha ga-beagoric ezta icusi, ta gure jatorrizco, edo jaiotzaco Izquera ezba-

liz bezala, ta Euscaraz itzeguitea, pecaturic aundiena baliz bezala, guiza artetic quendu, ta lurpean ondatu naidute, ta Escoletan sortija, edo siñaleaquin, azote ta castiguaquin eragotci naidute. (...)

Humboldt hizkuntzalariak 1801ean Euskal Herrira egin zuen bisitaldian ere jaso zuen zigor honen albisterik eta, beronen leku-kotasunaren arabera, Astarloak berak ere (gogora dezagun 1752an jaio zela durangar idazle hau) ezagutu omen zuen zigor hau bere haurtzaroan.

Ipparaldeaz den bezainbatean, 1830eko Iraultza ondorengoak dira gisa honetako zigorrei buruz eskuratu ditugun salaketarik zaharrenak eta, gauza jakina da, behin III. Errepublikaz geroztik (1880ko hamarkadaz geroztik, alegia) estu eta zorrotz beterazi direla frantsesaz gainerako hizkuntzak galerazteko neurriak.

Honetan ere, administrazioaren esparruan bezala, ez da bizdeko gaitz guztien errudun Paris eta Madrilgo agintariak egitea. Hegoaldean, esate baterako, 1857a arte —“Ley Moyano”— indarrean sartu zen arte— bertoko Erakundeen (Batzar Nagusi, Diputazio edo Udaletxeen), esku zegoen lehen mailako irakaskuntza antolatzeko ardura (edo zenbait ardura bederen). Eta Nafarroari dagokionez, gainera, 1880a arte iraun zuen bizirik eskubide horrek. Euskaldunek, baina, batere mozolo ez zirelarik, laster ohartu ziren gizartean “gora” egingo bazuten, erdara eta erdaraz beharko zutela ikasi. Euskara, bizkitartean —eta hori ere kasurik hoberenean!—, kristau-ikasbidea irakasteko mugatu-ko zen.

2.2. Bazterketa honen ondorio batzuk

2.2.1. Euskara zenbait esparrutatik baztertuta egon dela esan dugu eta esparru horietarik bi, gure eritziz erabakiorrenak, aipatu ditugu: administrazioa eta irakaskuntza. Baztertze honek euskararen iraupena bera ere kolokan jarri du eta horren lekuko dugu, adibidez, Euskal Herriko zenbait tokitara zabaldu den esaera: “Euskaldunak egiten du euskararik, baina ez dirurik”. Eta “egia” honetaz euskaldunik xeheena jabetu baldin bada, zer esanik ere ez “letratuagoak” zirenak. Ikusi besterik ez dago, diogunaren ezaugarri, zein izan den euskal idazleen —eta ezingo dugu zalantzatan jarri idazleonek euskaltzetasuna— jokabidea: eliz liburuak izan dira, gehientsuenetan, euskaraz egin izan diren bakarrak, horrela, erdararik ez zekien euskaldunak ere bere bu-

rua salbatzeko aukera izan zezan. Gaia jasoagoa zenean, berriz, erdarara jotzea izan da usuenik hartu ohi den bidea. Nahi adina adibide eskainiko digu gure Literaturak diogun hau egiaztatzeko: Oihenart zuberotarrak poesia eta atsotitz-bilduma euskaraz egin zituen arren, latinez idatzi zuen bere histori lana. Aita Larramendik, euskaraz ere zertxobait eman zigun arren, gaztelaniaz burutu zuen bere lanik gehiena. Euskaraz eman zigun Ubillosek *Christau doctrin berri-ecarlea* eta, latinez, filosofi lanak. Aita Prai Bartolomek, orobat, euskaraz egin zituen bere erlijio-liburuak, baina gaztelaniaz baliatu zen bere gramatika-lanetarako eta beste horrenbeste esan dezakegu Añibarro, J.M. Zavala, Inchauspe, Lardizaval eta abar luze bati buruz, salbuespenak ere badauden arren: Sarako Etcheberri, Cardaberaz edo Okondoko Ulibarri, esate baterako.

Euskara, horrenbestez, bai xumeetarako eta kultur mailarik apaleneko irakurlegoari zuzendu nahi izan zaionean erabiltzeko mugatu izan da. Irakurle goi hau, bestalde, idazlearen ingurukoa izan ohi da maiz eta hau benetan ere erabakiorra da esku artean darabilgun auzirako. Izan ere, herri edo haran jakin bateko irakurleentzat lanen bat taxutzerakoan, zein hobe herri edo haran horretako hizkera bera baino? Eta, hortaz, zertarako aritu euskara landu, jantzi eta orokorrago bat itxuratzen?

Egokiagoa eta onuragarriagoa zirudien lehenbiziko bidea hautatzea eta hari horretan kokatu beharko ditugu Beriayn nafarrek (1621) eginiko aitorpena: "yo escriuo el [bascuence] que se habla en Pamplona" edota Prai Bartolome markinarraren (1816) "Verbeetia imini dot neure erricua; daquidana" nahiz Astarloaren (1816) "Marquinacua da nire euzqueria, ainche aci ninzalaco". Jokabide honek, esan beharrik ere ez dago, luzera begira euskararen batasuna atzeratzea eta eragozte besterik ez du ekarri.

2.2.2. Guzti honekin batera ezin aipatzeke utzi *ideologia asimilatzaileen* eragina. Euskara bertan behera laga eta euskaldunok ere "kultur" hizkuntzez (baina gaztelaniaz eta frantsesez, sekula ere ez ingelesez edo alemanez) baliatu beharra behin eta berriz egin zaigun gomendioa izan da, eta da. Agerian dago "gomendio" honi jaramon egitera, euskara idatzizko zereginetatik baztertzea (horretarako bait daude gaztelania zein frantsesa!) eta ahoz aho erabiltzeko mugatzea izango zela lehen urratsa. Lehen urratsa bai, baina ez azkena, luzera begira honelako murrizketek hizkuntzen erabateko iraungitzea eta behin-betiko heriotzea ekartzen dute eta.

Tesi asimilatzaileen aldekoentzat, jakina, guztiz alferrikoak izango dira euskara standardizatzeko eta kultur hizkuntza bihurtzeko ahaleginak. Euskaldunek ahoz ahoko ihardunean erabili ohi duten euskara "jatorra" eta "goxoa" dute honelakoek gorripatuko eta euskara gaurkotze saioak "artifizialtzat" joko.

R. Menéndez Pidal hizkuntzalari ospetsuaren hitzak aurkeztuko ditugu tesi asimilatzaileen eredu legez eta gure baieztapenen sendogarri. Bilbon 1920an egindako hitzaldi batean eman zituen ezagutzera Pidal-ek bere eritzi hauek. Gauzak bere kokagune zuzenean ezarriko baditugu, gogora dezagun, 1918an sortu zela Euskaltzaindia eta sortu zen une beretik bi euskaltzaini —A. Campión eta P. Broussaini— batasunari buruzko txosten bat gertatzeko agindua eman zitzaiera. Txosten hori burutzeaz batera, lau batzar berezi antolatu zituen Euskaltzaindiak Campión-ek eta Broussainek azaldutako irtenbideak eztabaidatzeko asmoz. Garai eta giro horretakoak dira, beraz, M. Pidal-en hitzok:

Pero aún más. Figurémonos que eso, que yo estimo imposible, se realizara, y que las nuevas generaciones del pueblo vasco llegaran a aprender la lengua artificiosa unificada. Pues la Academia, en vez de haber continuado, depurado e impulsado el vasco histórico, como es su misión, habría roto bruscamente la tradición en el desarrollo del idioma, para lanzar a éste en una vía nueva; habría quitado a la lengua la mayor parte de su valor y de su autoridad histórica; habría matado a los venerables dialectos tradicionales, consagrados por la adhesión fervorosa de las generaciones vascas de hace muchos siglos, y los habría sacrificado en aras de un producto nuevo, desprovisto de interés arqueológico y sin utilidad alguna para la cultura humana, hecho sólo para el pueril interés de poder decir en una lengua exótica lo que muy bien puede decirse en cualquiera de las dos grandiosas lenguas culturales del extremo occidental de Europa.

Unamunok ere hartuko zuen batasunari buruzko eztabaida honetan parte eta honengan ere ezin nabarmenago isladatuko zen ideologia asimilatzaileen eragina:

La cultura vasca, lo que se llama cultura, se ha hecho o en español o en francés. En español escribió sus cartas y sus ejercicios Iñigo de Loyola, el fundador de la Compañía de Jesús, y en francés pensaba y escribía el abate de Saint-Cyran, fundador de Port-Royal, fortaleza del jansenismo. (...)

(...) En vascuence no se puede pensar con universalidad. Y el pueblo vasco, cuando se eleva a la universalidad, lo hace en español o en francés. Hasta aquellos de nuestros paisanos que se dedi-

can a relinchar contra España, a la que no conocen, tienen que hacerlo en español. Y algunos de ellos no conocen otra lengua. Lo que no quiere decir que la conozcan bien.

(...)

Los autores del *Informe* (Camióñ eta Broussain, alegia) saben de sobra que no se podría explicar en vascuence ni química, ni física, ni psicología, ni... ciencia alguna. Saben de sobra que el vocabulario religioso o teológico y psicológico del vascuence es de origen latino. (...)

Oraingoa ere, tesi asimilatzaile hauen aldeko eta jarraritzai-leak kanpotarrak edota, bertokoak izan arren (Unamuno zen bezala), kanpotarren zerbitzuan zihardutenak zirela pentsa lezake norbaitek. Gu, ostera, uste hori erdia ustel dela erakusten ahaleginduko gara, eta, euren euskaltzaletasunak ukaezinezkoa dirudien arren, pentsakera horretan murgildurik ageri zaizkigu gure arteko zenbait izen ospetsu.

Gauzak berriro ere beren kokagune egokian ezartzeko, esango dugu 1950 inguruan eten nabarmena gertatu zela, bai euskal gizartean oro har eta bai hizkuntzaren arlo zehatzean ere.

XIX-XX. mendeetan zehar hala hiztegian nola joskera eta aditz morfologian nagusitu ziren jarrera ultragarbizaleak nahi izango dira zapuztu eta, aldi berean, euskara kultur hizkuntza bihurtu. Horretarako, jakina, erdarek ere —grekoari bereziki— ateak zabaldu egin beharko zaizkie. Krutwig izan zen, gerraosteko urte haietan, ahalegin honetan gehien nabarmendu zenetariko bat, baina ez ziren denak —ezta hurrik eman ere!— bere asmoaz zuzen jabetu. Hauxe da, esate baterako, 1949an *Gernika* aldizkarian, L.A.-k (Labayen, Antonio?) izenpeturiko lantxo batean, irakur dezakeguna:

Edozeñek daki eritasun bat sendatzeko lenengo gaitza ezagutu bear dala. Aurren aurrena esan zagon euskeraren gaitza zarra dala ta sendatzeko zalla. Eri bati ezin zaio geiegi eskatu. Ezin jarri dezakegu español, prantzes, ingles eta beste erdera indartsuen mallan. Etxe lanetarako gai da ordea ta laguntza eta itzal aundia eman dezake oraindik urtetan eta urtetan euskal-erriari...

Aiton batek illobak bezala, gure semeak euskaltasunean azi lezazke; ta gure sinismen, oitura, jolas, dantza ta euskal gogoaren zaindari bikaina izan diteke. Onek euskeraz Fisika, Kimika ta Matematikak irakastea baño geiago balio du. Gai oiek eta bete goi jakituria erderari utzita ere euskerari gelditzen zaio bazter polita: etxe-barrengo, erri artekoa, erreljioaren magal gozoa.

Bete-beteen sartuko da Krutwig eta beronen jarraitzaileen aurka "Aspaldiko", 1954ean *Eusko-Gogoa* aldizkarian argitaratutako artikulu batean. Adierazgarria, bestalde, honek ere —L.A.-k, bezala— euskararen eta erdaren artean egiten duen esparru-banaketa:

Landuzale berri batzuek ba-ditugu aurrerantzean euskera areago eraman nai dutenak: Philosophia Naturalis, Bacon, Newton eta Einstein'en eremuetara. Ez dago gaizki ametsa. Nik uste, ordea, ez ote dan oraingoz urrutitxo joatea. Teoloji goitar, Kimika ta antzekoak ikasteko beti jo bearko dugu erderara. Gure indar eta almenak neurtu gabe geiegi eskatzea kaltegarri litzaiguke agian. Apaltxo iraungo ba'genu ere pozik. Gure literatura "quadrivium" otan sartuko nuke: 1°) Kristau-ikasbide ta erlisioa. 2°) Erri-Jakintza (ipui, kanta, komeri, bertso ta ele-berri). 3°) Gauzen ikaskizunak. 4°) Szientzi Matematikaren apur eta oñarriak, astapenak alegia.

Orixek berak ere antzerako mugak ezarriko zituen 1959an *Yakin* aldizkarian plazaratutako artikulu baten:

(...) Ba-du euskerak bere edertasuna non agertu: ele-eder edo literaturan, izate-gaiean edo metapisikan, eder-legeetan edo estetikian, izkeran edo gramatikan. Utzi detzagun kimika ta olakoak, oriek ez baitira giza-izkuntza yatorra. Oriek ez dute batere edertu inongo izkuntzarik. Itsusitu bai, gogotik. Zer esanen ote luteke. Fray Luis biak eta Cervantes'ek, egungo gaztelan utsusia eta aldrebesa irakurriko ba lute? Ortara ezker, iakingai oriek erabilli detzagun beste edozein izkuntzetan. (...) Guk gauekik goizera nai dugu egin guzia, eta lanik gabe, alegiñik gutxieneko legean zabartuz. (...)

Etena, gorago aurreratu bezala, 1950 inguruan egingo zen. Euskara esparru guzti-guztietara hedatzea eta zeinahi arlotan erabiltzea bilakatuko da helburu nagusi. Ordura arte gaztelaniak eta frantsesak betetzen zituzten esparruak aurrerantzean euskarak ordezkatzeko izango da bereziki azpimarratuko dena eta, honetan, badaukagu euskaldunok Krutwig-i zer eskertu. Ez da izan Krutwig helburu hori agertzen ez lehena eta ez bakarra, noski. Sustraien bila murgilduko bagina Echepererenganaino joan beharko genuke, "heuscara ialgui adi campora..., plaçara..., mundu gucira" izango bait zen gure lehen idazleak 1545ean aldarrikatuko zuena. Krutwig-engandik gertuago horixe izango zen, halaber, Lizardik behin eta berriz egingo zuen eskabidea: "izkuntza larrekoa" zena, aurrerantzean, "noranaikoa", "yakite-egoek igoa", "baserriz landa" agerrerazi eta "apaindu zernaitarako". *Itz-lauz* liburuan bildu ziren zenbait artikulutan ere ("Egia ikus

dezagun, ama!”, “Gure bideko mugarrak”, “Bide berriak?... Bide guziak?...”, “Bide ta bide-ondo”...) maiz lotuko zitzaion gai honi.

Krutwig-ekin batera, berriz, nahitaezkoa dugu *Eusko-Gogoa* aldizkaria aipatzea. Edozein gai euskara hutsez adieraztea zeukan Yokin Zaitegi zuzendariak xede nagusizat eta, bete ere, ondo bete zuen bere nahia aldizkariak iraun zuen bitartean (1950-1959).

Asmo berberarekin plazaratu zen *Egan* aldizkaria eta horren lekuko dugu Mitxelenak 1951n argitaratutako “Euskal-literaturaren etorkizuna” izeneko artikulu ezagunean, Lizardiren hitzetan oinarrituz, dioen hau:

(...) Larre-izkuntza dena kale-izkuntza biur dedin, ain maite dugun garo-usaia —norbaitek gorotz-usaia esango luke— zertxobait galtzea naitaezkoa izango du. Kaletarrak ere euskaldun gera, batzuek beintzat, ta zori gaiztoz edo zuri onez, kaletarrok gero ta gehiago gallentzen ari. Eta kaletarron buru-biotzak ez izaki beti lengo euskaldunenak bezin garbi. Barrenean bi gizonen burruka latza somatzen dugu (...), biotz euskalduna ta buru erdaldunaren arteko burruka amaigabea (...). Eta euskera biziko baldin ba'da (...) gure errietako biziera naasia euskeraz jarri bear nai-ta-ez (...).

Ildo beretik abiatu zen 1956an sortutako *Yakin* aldizkaria ere. Ezin argiago azalduko dira hizkuntzari buruzko kezkek lehenbiziko zenbakiaren atarian bertan:

Zuk, lankide yator, ta nik txerta diogu gure izkuntz oni, lur ez jotzeko ain bearrezko zuan mentu berri ori. Zaarra dugu izkuntza, ta basatia. Egun, artzain ta ikazkiñen mintzaia soilik. Egun-egungo jokabide-mailetatik at dugu gure euskera.

“Kultur-mentua”, onatx zuk ta nik txerta diogun bizigarri berezia. Nik bezin ondo dakizu: gure euskera kultur-yoera ta kultur-ats guzi-guzietan murgil ez bitartean, aizea orrazten ari gera. Berez dager.

(...)

Edertu dezagun geure izkuntza. Egungo arazoetara egokitu. Saia gaitezen edotariko gaia ta arazo euskeraz erabiltzen. Tamala, bait da naiz erriari, naiz gutartean euskeraz jardutean kirtenkeritara edo ikullu gaietara jo behar izatea!

1950az geroztikoa dugu, beraz, euskara kultur hizkuntza bihurtzeko grina, eta grina hori Euskal Herrian barreiatuz eta

euskaldunengan txertatuz joan ahala hartuko dute indarra euskara bateratzeko saio eta ahaleginek ere.

3. Euskal Herria, herri zatikatua

Euskararen batasunaren berankortasuna aztertzen ari garelarik, badago, gure eritziz, guztien gainetik ezarri beharreko arrazoi bat: Euskal Herriak mendez mende jasan duen —eta gaur egun ere jasaten duen— zatiketa politiko-administratiboarena. Ez da bakarrik Iparraldea Hegoaldearengandik banatzen duen muga ezagun hori. Hegoaldearen barruan ere hor ditugu, gero eta urrunago, gero eta aldeniago bata bestearengandik, Euskal Lurralde Autonomoa batetik eta Nafarroako Foru Komunitate bestetik. Iparraldean, berriz, eta elkarrengandik gero eta aldeniagoak hemen ere, hortxe ditugu Baionako arrondizamenduan biltzen diren Lapurdi eta Nafarroa Beherea batetik eta, bestetik, Oloronekoari loturik dagoen Zuberoa. Zatiketa hau guztiz aspaldikoa izanik, areagotu eta sakondu baino ez da egin, esan bezala, azken urteotan; eta beronen ondorioak benetan ere erabakiorrak suertatu dira arlo guzti-guztietan, hizkuntza barne.

3.1. Banatasun nazionala eta hizkuntz banatasuna

Euskaldunak Estatu ezberdin bitan eta, Estatu horietako bakoitzaren barruan ere, multzo administratibo ezberdinetan sakabanaturik egoteak emaitza nagusi bi ekarri ditu. Alde batetik, ezabatu eta galdu egin da euskaldun guztiek komunitate berbera osatzen duteneko kontzientzia eta, honen ondorioz, baita euskaldun guztiek hizkuntza berbera daukatenaren kontzientzia ere. Hortaz, hizkuntzaren batasuna eraikitzeko ezinbestekoa den baldintza hori falta izan da gurean.

Multzo ezberdinetan sakabanaturik egoteak, bigarrenik, elkarren arteko norgehiagoka eta lehiak azkartu egin ditu. Gaur egun ere probintzia batzuetakoek besteetakoen lepotik egiten dituzten txiste eta ateraldiak bizi-bizirik dauden arren, horien erroak oso sakonak dira gurean eta, behin XVIII. mendean gero, horrelako tirabira eta ezinikusien lekuko franko aurkitu ahal izango dugu han-hemenka.

Jarrera hauetatik datozen kalte eta ondorio makurrak salatu dituenik ere izan da, jakina, eta, aitzindaririk izatekotan, Larramendi andoaindarra genuke denetan aipagarriena. 1745ean argitaratutako Hiztegiaren hitzaurrean behin eta berriz erasoko ditu euskaldunok geure ihardunean, inolako premiarik gabe, erabili ohi ditugun erdal maileguak. Hauek baztertzeo, euskalkiren baten ez diren hitzak besteetatik hartzea eta erabiltzea —eta ez erdarazkoak— gomendatuko du Larramendik. Helburu hau bete dadin, baina, oztopo jakin bat ikusiko du berak:

Todo hombre de razon dirà, que esto es muy conveniente, y conforme à razon; y no obstante en hacer comunes todas las voces, hallo una dificultad casi invencible, y todo Bascongado me la confesarà desde luego. Y es la oposicion, con que los de un Dialecto nacen, y se crian contra los de dialecto diferente, especialmente en orden al Language, en que mutuamente se tachan, y desprecian por insensatas, y sin razon alguna. El Guipuzcoano oyendo hablar al Bizcaino *guradozu, ez jaramon, astu yataz*, etc. empieza à reirse, y hacer ascos. El Bizcaino hace lo mismo, oyendo al Guipuzcoano *nai dezu, ez malmetitu, astu zaizquit*. Aunque uno, y otro sepan v.gr. ambas voces *donguea, gaistoa*, que significan malo, el Bizcaino jamàs quiere usar el *gaistoa*, ni el Guipuzcoano el *donguea*. No hablo de los Rayanos, que participan de ambos dialectos. Y esta oposicion se encuentra aun dentro de un mismo dialecto en varias voces, que son como proprias de diferentes Lugares. (...)

Mendibururi 1747ko martxoaren 17an bidalitako, eta honek *Jesusen Bihotzaren devozioa* liburuan argitara emandako, gutunean ere antzeko salaketa egingo du Larramendik:

(...) Are gogai-carriena da, charlari óyec icústea, ta aditzea, nolá daudén isecáz, ta musinca Eusquéráz ederqui daquiénen jolasari, bein Nafarroaco *minzoa dela*, gueró Bizcaico *verbá dongueá*, bátean *ausaz ere* Goyerricó hizqueta dezulá, béstean *noasquiro* Betterricoa; achurlárien, ta necazarien hitzera dála hura, basérritarra dirudizúla, ta millá onelacó astaqueria. (...)

Hegoaldean ezezik Iparraldean ere auzi-mauzi berberak omen zebiltzan nagusi, Larramendik berak *Corografía* liburuan azpimarratuko zuenez:

(...) el dialecto de Zuberoa, que, en lo hablado especialmente, es muy varonil y fuerte; y si por esto los labortanos le tachan de áspero, ellos se desquitan calificando al labortano de afeminado y melindroso y siempre unos dialectos están murmurando de los otros con poca discreción. (...)

Larramendiren salaketok gorabehera, ez dirudi euskaldunek beren jarrera chauvinista eta txokozaleak bertan behera utzi zituztenik. XVIIItik XIXrako bitarte horretan, esate baterako, gogor ekin zion J.A. Moguelek eztabaida kaltegarri horiek isilerazteari, eta Humboldt bera ere ondotxo jabetu zen horrelako lehia eta tirabirek hizkuntzen bilakaeran izan ohi dituzten ondorioez:

Aún más singular y muy dificultoso para el estudio de la lengua es el siguiente fenómeno. La lengua vasca tiene, como toda lengua primitiva, una abundancia de palabras de igual significación y en otro tiempo habladas en una extensión incomparablemente mayor. *Zaldia* y *Zamaria* llaman el caballo, *erhia* y *atza*, dedo, *gora-çoa* y *arbasoa*, el tatarabuelo, etc.

De estas palabras ha tomado el dialecto de las diferentes regiones una de ellas y ha quedado desconocida la otra, o por lo menos no es usual. La rivalidad de las pequeñas localidades hace entonces, según me aseguraron observadores perspicaces, que en una de ellas no quieran de buena gana servirse de las expresiones, que son peculiares a la vecina, si bien los nombres propios muestren que en otro tiempo eran de uso más general. En Durango se dice p.ej. para expresar la idea de recoger *batu*, en Guipúzcoa *bilda* (sic). Esto no obstante los nombres de varias quintas de allí están compuestos con la primera palabra. No es raro hallar, por tanto, tales expresiones locales aisladas, más bien en localidades alejadas que en las próximas. A la inteligibilidad general de la lengua no puede esto hacer ningún detrimento, pues siempre se trata solo de un corto número de expresiones. Pero dificulta la pesquisa del caudal lingüístico completo y denota la tendencia general de todo carácter popular a disgregarse siempre y primero en masas menores, antes de unirse en mayores.

Gure eritziz, bada, jarrera hauetan datza Euskal Herrian batasunera begira plazaratu diren proposamen ugarien porrota ulertzeko giltzarririk nagusienetako bat. Euskalki jakin bateko hiztunek batasunerako aukeratutako euskalkia ez zela berena ikusi dutenean, gaitzetsi eta arbuiatu egin dute eredu hori, inoren euskalkiari amore ematea baino hobe bait zen, nonbait, gartzelariaren nahiz frantsesaren aurrean burua makurtzea.

XIX. mendean, gainera, gauzak dexente nahasiko ziren eta, gure irudiko, ez batasunaren mesederako, oso kalterako baizik. 1876az geroztik batipat, batasunaren eztabaida pil-pilean jarriko zen Hegoaldean eta, pentsatzekoa denez, Arana-Goirik ere hartuko zuen eztabaida horretan parte. Honek, zoritxarrez, politikan zeukan eredu konfederal berbera erabili zuen hizkuntz auzietan eta, hortaz, batasunaren aurka azaldu zen bete-betean.

Euskal Herriaren burujabetasuna aldarrikatu zuen Arana-Goirik, baina Euskal Herri independente horren barruan sei euskal Estatuetariko bakoitzak (Nafarroa Beherea Nafarroarekin batzen zuen, jakina) bere nortasun eta ezaugarri bereziei eutsiko zien. Ezaugarri horien artean hizkuntza zen adierazgarrienetakoa bat eta, honen ondorioz, sei euskalkiei eustea, eta ez euskalki bakar bati, zen Arana-Goirik proposatuko zuena.

Beraren ustez, bi dira, soil-soilik, batasuna egin beharreko sailak: alde batetik, Euskal Herri osoan, eta euskalki ezberdinak gorabehera, *ortografia bakarra eta bera* erabiltzearen aldeko azalduko da eta, bestetik, egoki eta komenigarri deritzo *euskalki bakoitzaren barruan* —baina ez, gero, handik gorago!— batasuna egin dadin, azpi-euskalkiak eta herri batetik besterako aldatetarako ezabatuz, alegia.

Horixe da 1896an argitaratutako *Lecciones de Ortografía del euskera bizkaino* liburu ezagunean esango duena eta, luze samarra bada ere, oso-osorik aldatuko dugu hona:

“Lo que procede, en mi opinión, es componer dentro de cada región euskeriana que haya sido antes estado autónomo y se halle en la posibilidad de volver a serlo algún día, un dialecto general, formado por lo elementos menos alejados de las formas orgánicas, esparcidas aquí y allá, en los diferentes subdialectos o variedades que se hablen en el territorio de que se trate; y que ese dialecto así elaborado no sea patrimonio exclusivo de la literatura y la clase elevada de la sociedad, sino habla que, abatiendo y matando las formas usuales desechadas, llegase a generalizarse en el país y a ser común de doctos e ignorantes, pobres y ricos, siendo la lengua oficial en todas las escalas de la enseñanza, desde las primeras letras hasta los estudios superiores, y apareciendo en las conversaciones callejeras lo mismo que en los discursos de más elevado estilo, y así en la enmarañada epístola del férreo aldeano como en los documentos oficiales y en las obras más abstractas o más poéticas. De esta suerte tendríamos un solo Euskera Guipuzkoano, un solo Euskera Nabarro, un solo Euskera Bizkaino, etc., viniendo a realizarse en la esfera lingüística la fórmula que en la práctica tiene tantos y tan decididos partidarios, *la variedad en la unidad*, que correspondería exactamente a la que hubiese de regir en este último orden.

Si algún día los distintos pueblos euskerianos necesitasen de un Euskera común a todos para asuntos de algún orden especial, tiempo habría de componer uno que sólo tuviese este determinado destino, mas debe advertirse que este trabajo presupone el de la formación de todos y cada uno de los dialectos regionales,

punto al que estamos muy lejos todavía de llegar respecto de cualquiera de ellos. Pero unificar el Euskera, de manera que de todos los dialectos, todos los subdialectos y todas las variedades se extrajese una sola forma, ni conviene por las razones apuntadas, ni hay en rigor motivo para ello: porque prácticamente se puede comprobar que las diferencias dialectales no dificultan en lo más mínimo las relaciones de unos *euskeldunes* con otros, ni tampoco es tanta como algunos suponen la dificultad con que tropiezan para entenderse los de distintos dialectos, sino muy insignificante y tal que desaparecería en absoluto en el momento que el *euskeldun* conociese gramaticalmente su lengua patria.

Lo razonable es, pues, que dentro del Euskera se construyan, por de pronto, tantos dialectos como regiones hay dentro de Eusería que han sido políticamente distintas en la historia, y que cada uno de esos dialectos se forme con los elementos gramaticales y lexicológicos más puros que hoy se encuentren esparcidos en los diferentes subdialectos y variedades de la respectiva región”.

Berdintsu mintzatuko da, euskaraz oraingoan, urte berean plazaratutako *Egutegi Bizkaiafa*-n:

Gure izkera edefak eztauka era bat bakafik: bai-daukaz batzuk.

Iru dira euskerearen izkelgijak: bat, bizkaiafa, egiten da Bizkaya'n, Araba'n eta Gipuzkoa'ko zati batan; beste bat, goiko Nabaiafa'n, Lapurdi'jan eta Gipuzkoa'ko beste zatijan; eta irugafena, Ziberoa'n eta Benabafia'n. Irurok dira zaf-zafak; irurok edef-cdefak; irurok, geure odolaren izkerea.

Baia bizkaiafok egin bial dogu geure izkelgi au; gipuzkoaafak eurena; eurena, napaafak; eta eri baktxaren semiak, euren efiko izkelgia.

Arana-Goiriren aburuak *lege* bihurtuko dira Maisuaren esanak itsu-itsuan beteko dituztenentzat eta horixe da, hain zuzen ere, mende honetan zehar jeltzaleetarik askok batasunari —eta ez bakarrik “euskara batuari”!— uko egitearen arrazoietariko bat. Izan ere, *Euzkadi* aldizkari jeltzaleak 1910ean batasunari buruzko eritziak eskatuko dituenean, Arana-Goiriren berberak errepikatuko ditu Zubietak. 1916an Bilboko Euzkeltzale-Bazkuna-koak plazaratuko duten *Sobre la unificación del euzkera* liburuxkan ere (Alderdi jeltzaleak batasunaz sekula argitaratu duen libururik osoen eta zehatzenean, alegia) antzeko arrazoi eta irtenbideak azalduko dira eta beste horrenbeste egingo du Manuel de Egileorrek, Euskaltzaindiak, Campión eta Broussainen txostena eztabaidatzeko asmoz, 1920ko abenduaren 26an burutu zuen batzarrean. Harrez gero plazaratu diren proposamenen au-

rrean ere (Azkueren "Gipuzkera osotua", Krutwigen "lapurtera klasikoa", Euskaltzaindiaren "euskara batua"...) hotz eta uzkur agertu dira beti jeltzaleak.

Esanak esan, izan da, noski, batasunaren alde ihardun duen jeltzalerik ere eta, eurotariko batzuk, zentzu eta zuhurtasun haundiz gainera. Koldo Eleizalde bergarra dugu hauetariko bat. Gogor salatuko zituen 1910ean *Euzkadi*-n argitaratutako iruzkin labur batean, batasun nazionalik ezak euskaldunon izaieran eta euskararen bilakaeran izandako eragina:

(...) este individualismo de los vascos ha sido ultrafunesto á la raza. El ha sido el culpable de que, hasta estos últimos tiempos, no haya existido entre los euzkos el sentimiento de la total Patria vasca. El individualismo *individual* ha sido la rémora y el obstáculo del individualismo *racial*. La Tradición histórico-política de nuestra raza nos ofrece el espectáculo del estadito de Oñate, del estadito de Orozko, etc., la atomización política de un pueblo de suyo muy reducido ya [Oñati 1845eko urriaren 9an bildu zitzaion Gipuzkoari; ordurarte Arabako Gebaratarren jaurerria osatu zuten; Orozkoko harana, berriz, 1785ean bildu zitzaion Bizkaiari]; pero no hemos conseguido constituir el Estado Vasco, uno y único, ni siquiera la confederación de todos los estados vascos; de aquí nuestra decadencia política.

(...) El mayor obstáculo que ahora se opone al renacimiento del idioma y de las letras vascas ¿no procede de la división y subdivisión de nuestra lengua en tantos dialectos, subdialectos y variedades que parece imposible pueda llevarse más allá el atomismo de un idioma? Pues aquí tenemos á nuestro ensalzado individualismo, que si no produjo, propiamente hablando, la división, trabaja, por lo menos, con todas sus fuerzas para conservarla: encastíllase cada vasco en la torre de marfil de su variedad local, y para él no hay más Euzkera que el suyo; ni se toma el trabajo de escuchar á los de otra variedad. ¡Así somos, por obra y gracia del individualismo!

1911n ekingo zitzaion Eleizalderen *Raza, Lengua y Nación vascas* argitaratzeari. Hauxe dugu, hain zuzen ere, garai hartako jeltzaleen oinarri-oinarrizko izkribuetariko bat era, bertan, Arana-Goiriren eritziekiko eten garbia egingo du Eleizaldek:

No puedo coincidir en esta opinión con el gran escritor patriota. Si ha de haber un Euzkera guipuzkoano, otro nabarro, otro bizkaino, etc., toda literatura *euzkeldun* es imposible: es cuestión de hechos positivos, y no ha menester de demostración. Ni veo relación ninguna entre la demarcación, más que arbitraria, de los históricos Estados Vascos y la cuestión de los dialectos; antes me

parecía más natural demarcar los Estados según los dialectos, que no el criterio inverso. El señor Arana-Goiri era, respecto de Euzkadi, convencido y entusiasta federal; por mi parte, cada vez lo soy menos; la federación me parecía un mal, menor sin duda que la absoluta separación en que históricamente hemos vivido, pero al fin, un mal.

Creo que la aspiración general es, hoy, á la uniformidad, por lo menos en el Euzkera literario.

Batasun-gorabeheretan buru-belarri murgildurik ibili zen, orobat, Perderika Belaustegigoitia jeltzale laudiarra eta beronen *La unificación del euzkera* txostena da, gure eritziz, Euskal Herrian batasunera begira burutu den lanik sakonenetarikoa bat. Ez zen txosten hau argitara eman eta Belaustegigoitiak berak euskaltzale zenbaiti bidali zien (1916 inguruan) irakurri eta eztabaidatu ahal izateko ale bana. Honek ere, jeltzale sutsua zen arren, erabateko etena egingo zuen Arana-Goiriren erabakiekin:

(...) No es de extrañar que el genio de Arana no se percatara de la importancia que la unificación *total* del euzkera podía un día entrañar; en aquellos primeros días del nacionalismo escribía así *sólo para los bizkainos* y hubiérase dado por muy satisfecho con que estos le leyesen; por eso, sólo preconizó la *desaparición de las subvariedades del bizkaino* refundidas ó seleccionadas en una sola. Si hubiera vivido algunos más años hubiera sentido la imperiosa necesidad de la unificación de todos los dialectos para dirigirse á los demás vascos, para lograr economía en las publicaciones literarias (...).

Vascos hay á quienes el amor propio regional avasalla y que sienten en el alma el predominio que un dialecto *que no es el suyo propio* pueda alcanzar, y, ante esto, olvidan el peligro de muerte que el euzkera amenaza en su fraccionamiento: algunos invocan la autoridad de Arana y no faltan quienes apoyan sus teorías en la independencia política de cada uno de los Estados vascos, negando en redondo á unos vascos el derecho de intervenir en la lingüística de los otros, no ya en forma violenta, sino aun dirigiéndose pacíficamente al convencimiento para el bien general de la lengua y de la Patria. Con un federalismo tan exagerado, iríamos á parar al lenguaje de *valle ó de barriada* sagrados é inviolables.

Tanto más absurdo es el exclusivismo dialectal, cuanto es más difícil *clasificar los dialectos* y trazar sus líneas divisorias, las cuales *no coinciden*, ni apenas tienen relación con las demarcaciones regionales vascas. (...) dentro del antiguo territorio patrio, medianamente podemos conjeturar cuál fuese el euzkera de muchas zonas erderizadas hoy de Araba, Bizkaya ó Nabarra. En las *regio-*

nes extraterritoriales donde los emigrantes vascos se agrupan, no hay seguramente tradición dialectal, y, sin embargo, es una necesidad sentida la de decidirse por uno u otro dialecto. Sea en América, sea en Europa, quien á los vascos en general quiera dirigirse por escrito, *tendrá que optar* por uno de los dialectos, so pena de pensar en antieconómicas y absurdas publicaciones en todos ellos. Tratándose de autoridades ó entidades como el Obispo de Gazteiz ó E.B.B. que ni son bizkainas ni gipuzkoanas exclusivamente; ¿qué dialectos les corresponderá usar? ¿O será preciso usar el español en esos casos para que ningún vasco se resienta?

Si no hay derecho á remover la cuestión de los dialectos, tampoco podrá tocarse á los subdialectos y últimas subvariedades y proclamaremos el lenguaje de barriada. (...) Absurdo sería dejar morir la lengua vasca por no acceder á la preferencia de un dialecto; absurdo preferir la lengua extraña á la lengua hermana, sentirse bizkaino ó gipuzkoano antes que vasco.

3.2. Batasun nazionala eta hizkuntz batasuna

Euskal Herriak bizi (izan) duen zatiketa politiko-administratiboa bada ere euskararen batasuna eragotzi —eta eragozten— duen indarretariko bat, euskaldunok Herri bat eta bera osatzen dugulakoaren kontzientzia sendotuz joan den heinean garatu da, halaber, hizkuntz batasunaren nahia eta beharra. Bi gertaera hauen (kontzientzia nazionala batasunaren beharra) lotura erakusten ahaleginduko gara ondorengo lerroetan.

Borboiek Agintea hartzeak badauka —gorago ikusi legez— zerikusirik Euskal Herriaren eta euskararen bilakaerarekin. Esanenezake “Decreto de Nueva Planta” ospetsu hura indarrean sartzearekin batera (1716) hasten dela aro berri bat Euskal Herrian eta, zehatzago esateko, Hegoaldean. Dekretu honek ez zuen, egia esan, bapateko eraginik izan gurean, baina bai Katalan Herrietan eta Aragoan. Hauek, eta euren Foruei eustearren, Carlos artxidukearen alde jarri ziren Espainiako “Guerra de Sucesión” (1705-1714) delakoan eta euskaldunak, aldiz, azkenean garaile suertatuko zen Felipe d’Anjou —gero Felipe V deituko zena— erregegai frantziarraren alde. Carlosi eutsi zioten herrialdeek nozitu zituzten, beraz, “por justo derecho de conquista” ezin adierazgarriago hartan oinarriturik, zentralismoaren lehendabiziko erasoaldiak. Baina, emeki-emeki, Decreto de Nueva Planta-n aipatzen ziren “Gaztelako lege, usadio, ohitura eta auzitegiak” gainontzeko lurraldeetan ere (hala nola, gurean) saiatuko ziren ezartzen.

Luzaro gabe azaleratuko zen Euskal Herrian Madriletiko neurri berriok sortutako egonezin eta haserre bizia. Giro hone-tantxe kokatu behar da, noski, Larramendik oraintsu arte argita-ra gabe —eta ez dirudi batere zaila zentsura honen zergatia uler-tzea!— egon den eskuizkribu batean egingo zuen eskabide hau:

(...) Pues, ¿por qué el bascuence, lengua tan viva y de más vida que otra ninguna, no ha de ver á todos sus bascongados juntos y unidos en una sola nación libre y exenta de otra lengua y nación? ¿Por qué tres Provincias en España (y no hablo ya del reino de Navarra) han de estar dependientes de Castilla: Guipúzcoa, Alaba y Bizcaya; y otros tres dependientes de Francia: Labort, Zube-roa y Baja Navarra?

El abandono injusto de Castilla nos ha puesto en estado de mirar por nuestra subsistencia y libertad; ni parecerá extraño que nos valgamos de ella para dar un gran pesar á Castilla y otro á Fran-cia, en desquite de los daños que nos han causado. Las provincias de Labort, Zuberoa y Baja Navarra (salvo siempre su fidelidad) lloran sepultadas recientemente sus libertades, derechos y pose-sión antiqüísima, á violencias injustas del poder. El Señorío de Bizcaya gime también bajo el yugo que le van poniendo como á nosotros. Solicitemos á unos y á otros, y nos llamaremos las Pro-vincias Unidas del Pirineo. (...).

Hauxe da, guk dakigula, zazpi euskal herrialdeen batasuna —las Provincias Unidas del Pirineo— aldarrikatu den aurreneko aldia (Tellechea Idigorasek uste duenez, 1756-1758 inguruan ida-tzi bide zuen Larramendik izkribu hau) eta, batasun nazionalare-kin batera, hizkuntzari buruzko adierazpen hau ere egingo zuen izkribu berean:

(...) Haremos que al Senado (Provincias Unidas del Pirineo-ko Senatuari, alegia) ningún forastero hable de palabra ni por escrito si no es en bascuence, ni se responderá si no es en la misma lengua, y de precisión la aprenderán todos. (...)

Larramendi dugu, gainera, gurean argitaratu den lehen euskal hiztegiaren (1745) egilea eta, gure ustez adierazgarriagoa dena, baita lehen euskal gramatikarena ere (1729). Gramatika eta Hiztegi horiek ezin garbiago erakusten dute Larramendik euskara —gipuzkera, bereziki— standardizazio-bideetan abia-razteko zeukan borondate eta nahia. Garbiro azalduko zuen, ha-laber, batasunari buruz berak zeukan eritzia: euskalki guztiak —tokian tokikoa— erabili eta landu, eta, euskaldun bakoitzak, berearenaz ezezik, gainontzeko beste guztien berri ere izan.

Larramendiren garaikide zen Peñafloridako Konteak, berriz, era honetara arrazoituko zuen Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País 1764ean, eta ez lehenago, sortu izana:

No contribuía poco á esta desgracia, la falta de motivos que juntasen con la frecuencia que pedía proyecto tan grande, los Caballeros de estas tres Prov(inci)as. De aquí nacía el mirarse como naciones diversas, y de esta impresion, el que se interesasen mui poco, las unas, en los negocios de las otras.

Esta indiferencia, era ciertam(en)te perjudicial á todas tres, y desde luego se pribavan de las ventajas que la union, y buena correspondencia, devia procurarles; yá promoviendo su comercio, yá facilitando sus manufacturas, yá procurandose reciprocos socorros, que hiziesen comunes los intereses de todas juntas.

Agerian dago, bada, zazpiena ez bazen ere, hiru probintzien batasuna, behinik behin, nahi zela estutu eta areagotu, eta horixe berori irakur daiteke Elkartek honen arautegiko lehen artikuluan:

(...) estrechar mas la union de las tres Provincias Bascongadas de Alaba, Vizcaya, y Guipuzcoa.

XXXVIII.ean, berriz:

La divisa, y sello de la Sociedad será un escudo con tres manos unidas en simbolo de la amistad, y union de las tres Provincias, y enlazadas con una cinta, en cuya parte pendiente ácia el centro se leerà este Mote Bascongado: *Irurac bat*, que quiere decir *las tres hacen una*.

Elkartek honek, hiru probintzien arteko lokarriak estutzeaz batera, hizkuntzarenganako kezkarik ere izango zuen eta kezka horren ondorio da 1785 inguruan bertako kideetako batek, Aizpitartek alegia, Peñafloridako Kontearen aginduz burutu zuen euskal hiztegia.

Istilu eta gatazkak biziago eta garratzago bilakatuko dira XIX. mendean barrena eta horren islada zuzena ditugu, noski, bi gerrate karlistak. Eraso zentralistei aurre egin beharrak Hegoaldeko lau probintzien batasuna sendotzea ekarri zuen ondorioz eta, oraingoan ere, batasun horri lotuta etorriko da hizkuntzaren batasun-egarria. Jose Francisco Aizquibel gipuzkoarra dugu, garai honetan, erizpiderik argienak erakutsiko dituen, nahiz eta beronen izkriburik gehienak ez diren, zoritxarrez, gure egunok arte argitaratu. Honela mintzo da 1838 inguruan (Lehen gerrate

karlistaren barruan, beraz) idazteari ekin zion *De los Dialectos* izeneko txostenean:

El establecimiento o fundación de una Academia Bascongada en Tolosa u otro punto centrico de todo el país Bascongado compuesta de las siete Provincias Bascongadas de uno y otro lado del Pyreneo seria en mi concepto de la mayor importancia (...).

Hizkuntz Akademia eratzea eta *zazpi* herrialdeentzako hizkuntz eredu bakarra eskatuko ditu, orobat, bere Hiztegiaren hitzaurrean (1853 inguruan idatzia).

(...) se forme una Academia compuesta de los hombres más ilustrados del país bascongado, tanto franceses como españoles, que es de absoluta necesidad para los adelantos de nuestra lengua y para que con el tiempo modificando las diferencias de ortografía y pronunciación, y generalizando indistintamente las voces de los diferentes dialectos en la escritura y literatura, se forme una lengua comun, comprensible para todas las provincias. (...)

Zehatzagoa izango da 1856an argitara emandako *De la lengua euskera ó de los Vascongados* lantxoan:

(...) Esto mismo quisiéramos que sucediera con nuestra *Euskera*, que poco á poco se formase un dialecto clásico ó literario, que comprendiesen igualmente los habitantes de todo el país Vascongado indistintamente (...).

Honetatik etor litezkeen ondorioez, berriz, zera erantsiko du:

(...) De este modo estaria unida esta nacion con el tiempo ethnográficamente, bajo un dialecto comun literario, que al cabo de un siglo ó dos predominaria, por la ventaja de ser comprendido en las siete provincias ó distritos de diferentes dialectos, que hoy se conocen y no se pueden entender unos con otros, ya que es imposible reunirlos políticamente perteneciendo á dos naciones poderosas. Progresaría muchísimo la literatura vascongada, porque habria mas consumo de libros *euskeranos*, puestos que les era comprensible á todos el dialecto literario, y entonces se publicarian muchas gramáticas, diccionarios y obras útiles, que por temor de falta de venta se hallan en el dia en el estado de *manuscritos*, unos concluidos y otros abandonados, sin ningun género de estímulo para concluirlos. (...)

Iparraldeari dagokionez, askoz ere motelago joango dira hermen gauzak. Egia da, izan, 1790eko otsailaren 26an, Iparraldeko hiru probintziekin batera Biarnoa ere Departamendu berean biltzea —eta hiriburu, gainera, Pabe zela— erabaki zenean, euskaldunen arteko batasuna estutu egin zela; baina, honek, guk daki-

gunez, ez zuen hizkuntzaren batasunean islada aipagarriegirik izan. Etena Chahorekin —eta gogora dezagun hau Hegoaldean egona zela Lehen gerrate karlistan!— helduko da. Euskal Herri osorako ortografia bakarra da beronek proposatuko duena, 1845eko irailaren 28an *Ariel* kazetan argitaratutako ohar honek erakusten digunez:

L'orthographe des textes basques que nous insérons est critiquée un peu à la légère par ceux qui ne se rendent pas bien compte de notre but. Il s'agit d'arrêter les règles de la meilleure orthographe pour l'universalité des dialectes euskariens. Plusieurs correspondants nous ont exposé leurs idées sur ce point, mais nous avons remarqué que la plupart, très-peu versés dans notre littérature nationale, semblent ignorer le système usité dans nos provinces espagnoles; ils ne sont préoccupés que de la routine suivie pour l'impression des livres de piété en dialecte labourdin. (...)

Helburu bera aldarrikatuko du bere Hiztegiaren (1856) hitzaurrean ere:

(...) Maintenant, que le Navarro-Souletin dise *zakitzat* à l'impératif, le Labourdin *zazkiat*, le Guipuzcoan *zakizkit*, le Biscayen *zakidaz*, etc., peu importe: la richesse et la variété des dialectes euskariens ne doit changer en rien l'unité et la régularité de l'orthographe nationale. (...)

II. gerrate karlistaren bukaerara (1876) iristen gara honenbestez, eta galtzaile suertatzearen ordainez —“por justo derecho de conquista” esan beharko oraingoan ere—, ia erabat ezabatuak izango dira lehenagotik ere aski murriztuak zeuden gure zorioneko Foruak. Oraintxe hedatu eta sustraituko da “Zazpiak bat” horren kontzientzia. Antza denez, horixe izan zen Donibane-Lohitzen 1894 eta 1897ko “Fêtes de la Tradition basque” izeneko jaietan erabili zen goiburua eta kontzientzia honen eragina zuzen-zuzena izango da hizkuntz auzietan ere.

Euskal Herri osorako ortografia bakarra finkatzea izango da lehenbiziko ahalegina eta horixe da, esate baterako, José Mantrolak bere *Cancionero Vasco*-n (1880) edo Arturo Campión-ek urte berean *Revista Euskara*-n aldarrikatuko dutena. Garai honetakoak dira, halaber, ortografia bateratzeko burutu diren txosten eta libururik mardulenak eta sakonenak: José Ignacio Aranen lan ugariak, R. M.ª de Azkueren *Proyecto de ortografía* (1896) eta Arana-Goiriren *Lecciones de Ortografía del euskera bizkaino* (1896) lekuko. Banakako ekintza guzti hauei buru emateko Batzar Nagusi bat deitu zen 1901ean, beti ere ortografi siste-

ma bakar hori eraikitzeke asmoz. Hego eta Iparraldeko euskaltzaleak bildu ziren horretarako Hendaian; baina, tamalez, batzuren eta besteren —batez ere, batzuren— setakeriaren ondorioz, bertan behera utzi zen hain onuragarria izan zitekeen ahalegin hura.

Ondorengo urteetan, harik eta egoera baretu zen arte, ez zen aurrera egin. 1910 inguruan eten zen isilunea eta 1936 arteko urteetan urrats handiak emango ziren —Hegoaldean ia denak—, eta, ortografiaren batasunean ezezik, baita euskara standardizatzebidean ere.

Gerrek —1936-39 eta 1939-45ekoak, jakina— gerarazitako iharduerari 1950 inguruan emango zaio jarraipena. Aro berri honetan ere Hegoaldeak, eta erbestean ziren Hegoaldekoak, izango du nagusitasuna eta, izenik aipatzekotan, nahitaezkoa izango dugu —euskara kultur hizkuntza bihurtzeko ahaleginean genuen bezalaxe— Krutwig-ena azpimarratzea.

Batasun nazionalaren eta hizkuntz batasunaren arteko lotura ezin estuago azalduko zaigu oraingoan ere; eta, nabariarik, Hegoaldean. Iparraldeak 1939-45 arteko gerran, beste hainbatetan legez, Frantziarekin, alderdi berean, ihardun zuen borrokan; etsaia, nolabait esateko, “arrotza” zelarik. Gertaera honek asko lagundu du, biak ere intereskide zirelarik, Iparraldearen integrazioa Frantzian.

Hegoaldeak, ostera, Espainiako jokabide zentralisten aurka, orain ere “nolabait” esateko, burukatu zuen bai 1936-39ko gerran eta bai XIX. mendekoetan ere. Honek, jakina, lau herrialdeen arteko batasuna sendotu eta areagotu beharra ekarri zuen, nahiz eta gero, batasun horrek sor zitzakeen arriskuez jabeturik, zenbaitek eginahalak egin dituen Araba eta, batez ere, Nafarroa batasun horretatik urruneraztearren.

1960az geroztik, baina, Iparraldean ere —Frantziako gainontzeko nazionalitateetan bezala— eskabide abertzaleak gero eta biziago plazaratuko dira. Frantziak, Indotxinan lehenengo eta Algerian gero, jasandako porroten ondorio da, nonbait, Hexagono barruko lurraldeetan nabari den susperraldi hau. Iparraldeari dagokionez, ordurarte aldizkaria zen *Enbata*, alderdi politiko bihurtuko da 1963ko apirilaren 15ean eta euskal Departamentua eraikitzeke eskabideak ere gero eta sarriago eta ozenkiago adituko dira nonahi.

1963 urte horretan bertan, hain zuzen, "Euskal Idazkaritza" elkarteak sortuko da Baionan, bere barnean "Hizkuntza-Sailla" ere izango duenak. Sail honetan bilduko diren Ipar eta Hegoaldeko —eta oso adierazgarria dugu mugaz handiko eta hemendikoen arteko harreman hau— euskaltzaleen (J. M. Bilbao, J. L. Davant, R. Idiart, E. Irigaray, T. Monzón, J. Solaun eta Txillar-degi) lanaren emaitza izango da 1964ean argitaratu emango diren *Baiona'ko Biltzarraren Erabakiak*.

Zazpi orrialdetako txosten xume hau "euskara batuaren" oinarri bihurtuko da ondorengo urteetan eta hauxe dugu, azken baten, Euskaltzaindia 1968az geroztik osatuz, zehaztuz eta landuz joan izan den euskara standardaren ardatza.

K. Z.

Gerraurreko *Argia* asterokoaren azterketa

Arantxa Arzamendi

Sarrera

Gerraurreko urteetan Gipuzkoan egin zen kazetagintzari buruz ez da oraindik azterketa sakonik egin; baina liburutegietan gorde diren bildumak material ugaria eskaintzen dute azterketa horri ekiteko.

XIX. mendearen bukaeran hasi ziren agertzen luzaroan iraungo zuten lehen argitalpenak, ordurartekoek oso bizitza laburra izan bait zuten. Egunkarien zerrenda oso luzea eta aniztasun handikoa da. Hor ditugu: *Diario de San Sebastián* (1878-1887), liberala, *El Urumea* (1879-1885), Serafin Barojak sortua, *El Eco de San Sebastián* (1883-1888), eta *El Guipuzcoano* (1888-1892), monarkizaleak, *La Voz de Guipúzcoa* (1885-1936), errepublikarra, *La Libertad* (1889-1892) errepublikar erradikala, *El Fuerista* (1888-1898) eta *La Constancia* (1897-1936), integristak, *El Correo de Guipúzcoa* (1898-1912) eta *El Correo del Norte*

(1912-1916), karlistak, eta *La Unión Vascongada* (1891-1903). XX. mendearen hasieran, 1903an, Rafael Picabeak *El Pueblo Vasco* (1903-1936) sortu zuen. Geroxeago agertu ziren *El Liberal Guipuzcoano* (1915-1918), *Diario Vasco* (1916-1919) eta *La Información* (1916-1921), hirurak eskuindarrak. *El País Vasco*-k, Primo de Riveraren diktadurako urteetan iraun zuen, eta 1930ean kaleratu zen *El Día*-k estatutuaren alde gogor jokatu zuen. Lau urte beranduago sortu zen beste egunkari eskuindar bat, *El Diario Vasco*; eta azkenik *El Frente Popular* aipatu behar dugu, hauxe izan bait zen 1936ko uztaitetik iraila bitartean donostiarrek ezagutu zuten egunkari bakarra.

Era berean, aldizkariak ere oso ugariak ziren eta arlo guztietara zabalduak. *Euskal Erria* (1880-1918), Manterolak sortua, *Gipuzkoa* (1907-1913), Eusko Alderdi Jeltzaleak kaleratzen zuena Engracio de Aranzadi "Kizkitza"ren zuzendaritzapean, Julio Urquijo-ren *Revista Internacional de Estudios Vascos* (1907-1936), *Novedades* (1909-1916), argazkiz apaindutako lehen aldizkaria, Gregorio Mujikaren *Euskal Esnalea* eta *Euskalerriarren Alde* (1911-1931) eta *Yakintza* (1933-1936), Jose de Ariztimuño "Aitzol"ek sortua ditugu ezagunenetakoa. Guzti hauen artean aipamen berezia merezi du *Argia*-k, Gipuzkoa osoan euskara hutsean egin zen aldizkari bakarra izan bait zen. Zorionez, *Argia*-ren bilduma gure egunotaraino iritsi da: 1921etik 1929ra bitarteko aleak Arantzazuko Santutegiko Liburutegian daude, eta 1930etik 1936rakoak, berriz, Loiolakoan. Lerro hauen bidez nire eskerrik beroenak eman nahi dizkiet Arantzazuko Aita Zubizarretari eta Loiolako Aita Egileori, lan hau egi-teko eskaini didaten laguntzagatik.

Asterokoa

1921eko apirilak 24ean kaleratu zuen lehen zenbakia *Argia*-k, eta ordutik 1936ko uztailaren 19a arte, 797 zenbaki argitaratzea lortu zuen, astero-astero, etengabe. *Argia*-ren egoitza, "Loyola'tar Eneko Deunaren irarkola"n, Leizaolatarrak Garibai kalean zuten inprentan egon zen. Orrialde-kopurua eta neurriak oso aldakorrak izan ziren. Hasieran lau orrialde (36 × 50 cm.), 1932an zortzi (32 × 45), 1935ean sei, eta 1936an laurekin kalera-tzen zen. Irudiak, argazkiak eta iragarkiak testu osoan zehar tar-

tekatzen ziren, asteroko txukun eta egoki bati zegokion moduan. Zenbaki bakoitza 10 zentimotan saltzen zen, eta urteko harpidezta Espainia barrurako 5,50 pezetakoa zen, eta Espainiatik kanpo, berriz 9,50 pezetakoa.

Sortzaileen artean, Bitor Garitaonandia, Josu Karrera, Gregorio Mujika, Ramon Inzagaray, Ambrosio Zatarain eta Agustin Anabitarte egon ziren. Garitaonandia, gainera, *Argia*-ren lehengo zuzendaria izan zen. Bizkaitarra, Zaldibar-en jaiotako 1876an, jesuita zelarik Donostiara etorri zen 1915ean, eta *Argia*-ren zuzendaria izan zen bere heriotza arte, 1929an. "Garbi" goitizenaz izenpetzen zituen *Argia*-ko artikulua eta *Euskal Esnalea*-n ere askotan idatzi ohi zuen. Garitaonandiari, Joseba Arrue apaizak jarraitu zion *Argia*-ren zuzendaritzan 1932aren bukaera arte, eta honi, berriz, Antonio Etxeberria jesuitak "Bostlore" goitizenaz ezaguna zenak. Baina zortzi hilabete *Argia*-n pasa ondoren, Txinara joan zen misiolari. Azkenik, Anizeto Zugasti izan zen zuzendaria. Beraz, *Argia*-ren lau zuzendariak apaizak izan ziren, eta hauetatik bi, Garitaonandia eta Etxeberria, jesuitak.

Idazkaritza, lanetan, Ramon Inzagaray "Elurmendi", apaiza, Gregorio Mujika "Jeme" eta Ander Arzelus "Luzear" ibili ziren. Kolaboratzaileen zerrenda oso luzea da; ezagunen artean, honako hauek ditugu: Agirre Tomas "Barrenoso", Agirre Jose "Lizardi", Aiztondo, Alzeta, Agustin Anabitarte "Anabi", Andatzmendi, Arbi-lorea, Argibide, Ariztimuño "Aitzol", Joxe Arruti "Arnope", Arkaitza, Iñazio Artetxe, Arrangoleta, Arrieta, Antonio M.ª Labayen "Ayanbe", Bai-noski, Jesus M.ª Leizaola "Barazar", Basagoti, "Berriz-arte", Beti-alai, Biak, Egiargi, Iñaki Eizmendi "Baserri", Ramon Inzagaray "Elurmendi", Endoya, Erkiaga, Ernaizu, Etxeberria, Eztala, Bitor Garitaonandia "Garbi", Ganbaretxe, Gogor, Jesus Insausti "Uzturre", Ipurtagi, Iriagarai "Larreko", Iturbe, Iturria, Jarrai, Koldo Jauregi "Jautarkol", Gregorio Mujika "Jeme", Karraskedo, Lakaiñ, Lanalde, Iñaki Lizaso, Loentxo, Loramendi, Lugerri, Luzear, Mendizorrotz, Errobustene Mujika "Tene", Odieta, Olaburu, Ollara, Iñazio Perez Arregi, Txomin San Sebastian "Txadonzai", Juan Garmendia Cortadi "Zeleta", Ziolar, Zubieta, Zubigar.

Leizaola familiaren inprentatik ateratzen zen *Argia* astero. Inprenta honek, "Loyola'tar Eneko Deunaren Irarkola"k, euskal liburu eta liburu erlijiosoak argitaratzen zituen bereziki. 1928an,

rotatiba berria estrenatu zuenean, plantila honela zegoen osatua¹:

Iturri, Mario, kajistalaria, donostiarra
 Etzegoyan, Luziano, makina-mutila, pasaitarra
 Oyanguren Trifon, kajistalaria, donostiarra
 Rezola, Patrizio, kajistalaria, donostiarra
 Kobos Kanpo, Juan, makinalaria, donostiarra
 Etkezarreta, Joxe Mari, linotipilaria, donostiarra
 Izagirre, Pedro, kajistalaria, donostiarra
 Zabala, Julio, linotipilaria, donostiarra
 Bulman Eizagirre, Joakin, antolatzalia, donostiarra
 Mutuberria, Ramon, kajistalaria, donostiarra
 Basurko, Koro, Argia-banako mutila, donostiarra
 Leizaola, Errikarta, Argia banakaria, donostiarra
 Alkorta, Txomin, Argia-mutila, donostiarra
 Loinaz E., Argia banakola-idazlaria, naparra
 Telletxea P., Argia banakariordezkua, lasartearra.

1935ean, "rotograbado" sistemarekin hasi zen lanean, eta Ojanguren eta Marin-ek egindako argazki ederrez horniturik kaleratzen zen. Bestalde, *Argia*-k urtero egutegi bat ere imprimatzen zuen, euskara hutsean, eta datu askorekin: geografikoak, historikoak, abestiak, baserri-lanak, bitxikeriak, etab.². Gainera, 1927an, *Txistu*, haurrei zuzendutako aldizkaria sortu zuen³.

Zentsuraren zigorra behin bakarrik ezagutu zuen: hain zuten 1928an, Primo de Riveraren diktadurapean, gobernadoreak 500 pezetako isuna eta hilabeteko isilaldia igorri zionean, gero astebetera laburtua izan zena, gobernuak emandako barkapen edo indultuari esker⁴. Errepublikagarain, zentsurak eraso gogorra egin zuen erlijioa defendatzen zuten aldizkarien aurka. Bilbon *Euzkadi*-k eta Donostian *El Día*-k, hilabeteko zigorra jaso zuten, baina ez horrela *Argia*-k, nahiz eta gobernuaren jokabidea gogor salatu⁵.

Argia Euskal Herri osoan zehar zabaltzen zen, baina bereziki Gipuzkoan. *Argia* beraren iturriek diotenez, 1928an, % 1,83k irakurtzen omen zuen Gipuzkoa osoan, eta Donostia kontutan hartu gabe, berriz, % 2,20k. Datu hauen aurrean, hamazortzi biztanletik batek, edo hiru familiaren artean ale bat erostea lortu nahi zuten aldizkariaren bultzatzaileek⁶. Tiradari buruzko datu

batzuk ere jasotzen dira Haziendari ordaindu behar zitzaion "de-recho de timbre" izenekoaren bitartez⁷.

Urtea	Aleak	Aleko pisua	Ordaindu beharra
1928	200.000	36 gr.	514,28 pezeta
1929	286.000	40 gr.	817,15 pezeta
1930	280.000	32 gr.	641,83 pezeta
1935	208.000	53 gr.	787,43 pezeta

Datu hauen arabera, 1930etik aurrera beherakada bat ikusten da, agian *El Día* egunkariaren sorrerarekin zerikusia duena, 1930ean kaleratu bait zen Donostian arrakasta handiz. Bestalde, ale bakoitzeko pisua gehitzeak, aldizkariaren alderdi on bat adierazten du: formato ederragoa eta informazio ugariagoa edukitzea, alegia.

Ezaugarriak

Argia-ren ezaugarri nagusienak, katolikotasuna eta euskara izan ziren. Hala aitortzen zuen lehen zenbakian, irakurleak agurtzerakoan:

"(...) Apezpiku jaunaren bedeinkapenak ornituta gatoz. Beroren baimena, belaunikaturik, aftu degu (...). Apezpiku jaunari aguf mamitsua"⁸.

"(...) Euskerarik irakurtzen ez dutenen aetatik makinabat aitzaki entzun ditugu. Au dala ta ura dala... Batez ere, euskera zalla darabilgula alde guzietan... ¿Bai e? Efexa ere jafiko diagu ba, ori besterik ez badek (esan degu) ta emen gatoz, euskera efex ori gurekin degula"⁹.

Kontutan eduki behar da, garai hartan, Gipuzkoan ez zela euskaraz idatzitako aldizkaririk, eta, gainera, euskaraz irakurtzeko gai zirenak oso gutxi zirela. Hutsune hori bete nahian sortu zen *Argia*, eta, irakurleei bidea errazteko, irakurtzeko arauak ere ematen zituen. *Argia*-ren sortzaileek ongi zekiten beren irakurlegoa baserri-munduaren inguruan aurkitzen zela, eta irakurlego hori alfabetatzeko asmoarekin sortu zuten aldizkaria. Bestalde, *Argia*-k bazuen kezka politiko bat ere, lege zaharrak, foruak berreskuratzea, hain zuzen. Arrazoi horregatik II. Errepublikaren garaian oso gogor jokatu zuen estatutuaren alde¹⁰.

Bi ezaugarri hauek, hots, abertzaletasuna eta euskaltzaletasuna, oso lotuak azaldu ziren beti; baina abertzaletasunari garrantzi handiagoa eman zitzaion, batez ere II. Errepublikan, autonomi estatutuari buruzko eztabaidak hasi zirenean. Adibidez:

“Abertzaletasuna edo euskaltzaletasuna: Zer da lenago? Zer beafago? Zer ohea? Abertzaletasuna da lenen. Abertzale dena euskaltzale da, bañan euskaltzale dena ezta abertzale. Abertzaleak bi gauza maite ditu osorik, Euskal erria ta euskara. Euskaltzaleak, euskera maitatzen du, bañan biotz apalez edo egoki datorkiolako edo... ¡Nik aldatik!¹¹”.

Abertzaletasuna estatutuaren aldeko kanpainan azaldu zen bereziki, eda euskararekiko kezka, berriz, ia astero. *Argia*-ren orrialdeetan, Euskaltzaleak eta Euskal Esnaleak beren ekintzen berri ematen zuten, Euskararen eguna zela, hitzaldiak, txapelketak, Olerti eta Antzerki Egunak, etab. Gaur egun iturri historiko ezin hobeana dugu *Argia*-ren bilduma gerraurreko egoera ezagutu nahi badugu.

Edukina

Argia-k arlo guztietako informazioa eskaintzen zuen; hauek ziren atal nagusiak: “Eliz gayak”, “Efietako befiak”, “Lan munda”, “Politika befiak”, “Euskera”.

“Eliz gayak”

Inoiz ez zituen ahazten erlijio-ospakizunak, Lezoko Gurutze Santua, Inazio eta Xabier Deunak, Bazko Igandea, Arantzazuko Amaren jai-eguna, etab.

Errespetu handiz tratatzen zituen eliz agintariak. 1928an, ongi-etorria egin zion Elizbarrutiko Gotzai berriari, Mateo Mujika gipuzkoarrari, gotzai izendatzea lortu zuen lehen euskalduna izateagatik¹². Era berean, gogor gaitzetsi zuen Mujikaren erbes-teratzea II. Errepublikan¹³, baita eliza eta komentuen erreketak¹⁴, eta jesuiten kanporaketa ere¹⁵.

Urte haietan, Ezkioko Ama Birjinaren agerpenek oihartzun handia izan zuten aldizkari eta egunkarietan, eta baita *Argia*-n ere, nahiz eta agerpen haien egiatzotasuna zalantzan jarri¹⁶.

Informazio zabala eskaini zuen Dublin-en ospatu zen Eukaristi batzarreari buruz, Ernandorena eta Karmel Leizaola bertara joan bait ziren Euskal Herriko ordezkari gisa, eta Cork-eko alkaterearen emazteari ikurrin bat eskaini zioten¹⁷.

Heziketaz ere asko arduratzen zen, eta gurasoei behin eta berriro dei egiten zien, seme-alaben hezkuntza kontrola zezaten. Dotrinaren beharra, zinearen kalteak, etab. ere maiz aipatzen zituen.

“Eñietako beñiak”

Sail honetan Donostiako ospakizunak tratatzen ziren bereziki, kirol, kultura edo beste edozein gaitakoak¹⁸. Ezin dugu ahaztu, 30eko hamarkadan Donostian mugimendu kultural garrantzitsu bat sortu zela, aipagarriak izanik adibide gisa, Euskaltzaleak-ek antolatutako Bertsolari¹⁹ eta Antzerti Egunak²⁰. Baina bazen Donostiako bizimoduan beste arlo bat, *Argia*-k beti gaitzetsi izan zuena: Kurtsaal, Kasino eta hondartza-inguruko giroa. Arrazoia zera zen, katolikotasuna ezin zela bat etorri aipatutako lekuekin. Hara zer zioen:

“... beraz, Jaungoikoa eta mundua, eleiza eta Kursala, kristau legea ta kasinoa, ezin ditzakezute serbitu, bata bestearen etsayak diralako: edo bata edo bestea, biyak batean iñola ez”²¹.

Eztabaida hauek sortzen ziren bakoitzean, adostasun osoa azaltzen zuen Donostiako *La Constancia* eta *El Día* egunkariek, arazo hauen aurrean ideologia berekoak bait ziren; baina *La Voz* guztiz kontrakoa zenez, etsairik gogorrenzat jotzen zuen²².

“Lan mundua”

Langile-munduaz ere asko arduratzen zen, eta doktrina kristau soziala defendatzen zuenez, *Rerum Novarum* eta *De Charitate Christi* irakurtzea gomendatzen zien bai langile eta bai nagusiei²³. Sozialismoa eta UGT, berriz, oso gogor salatzen zituen²⁴.

Argia-ren eritziz, lanik eza zen langileen arazorik handiena:

“Etokizun beltza agiri da langileentzat, bazter guzietatik oyu bat besterik ez da entzuten, lanik ez dagola eta langileak gaizki dabilzala, ogia nun eta nola irabazi ez jakiñik”²⁵.

Alkoholismoak ere asko kezkatzen zuen eta gaitz honen aurkako zenbait kanpaina ere antolatu zuen²⁶.

Eusko Langile Alkartasuna-ren alde agertu zen beti, eta behin eta berriro bertan sartzea gomendatzen zien langileei²⁷. 1929an, Eusko Langileen Alkartasunak lehen batzarre egin zutenan, *Argia*-k informazio zabala jaso zuen. Bestalde, Iñaki Eizmendi "Baserri"k lan handia egin zuen *Argia*-ren orrialdeetan, abertzaletasuna baserritarren artean zabaldu asmoz²⁸.

"Politika berriak"

Primo de Riveraren diktadurapean, zentsura zela eta, azaleatik baino ez ziren tratatzen arazo politikoak. Marokko-ko gudako berriak ziren lehen orriari agertzen zirenak, J. M. Leizaolak, "Siziliako gudari bat" izengoitiarekin sinatuz, astero kronika luze bat bidaltzen zuen *Argia*-rentzat.

Errepublikaren etorrerak guztiz aldatu zuen egoera, eta ordutik aurrera, Estatutua izan zen ardatz nagusia. Hara zer zioen 1931n, Estatutuaren aldeko hautagaien garaipena eman zenean:

"(...) Pozkafi da benetan. Euskaldun on guziak elkartu dira, Euskal efiak itz egin du. Fuegoak nai ditugu, Lege zarrekin bizi nai degu"²⁹.

Eskuindarrek egindako erasoan aurreran, *Argia*-k Estatutuaren katolikotasuna defendatzen zuen ia astero, eta ezkertiarrekin eztabaida gogorak izan zituen arazo honegatik. Bestalde, Estatutuaren aldeko kanpainak gizarte-maila guztiengana zabaltzen zituen: gazteak, emakumeak, soldaduzkan zeudenak, ikasleak, etab.³⁰.

"Euskera"

Azkenik, euskararen zabalkundea aipatu behar da. Arlo honetan, *Argia*-k behin eta berriro eskatzen zien gurasoei seme-alabak ikastolara bidaltzeko³¹. Informazio zabala jasotzen zuen Euskaltzaleak, Euskal Esnaleak edota Eusko Ikaskuntzak antolatutako ekintzei buruz, hain zuzen, urte haietan kultur pizkundea nabaritu zen.

Bestalde, Euskal Esnaleak urtero prestatzen zituen hitzaldietara joateko eskatzen zien *Argia*-k irakurleci:

“¿Lau itzaldi oiek (Orixe, Kirikiño, Fermin Irigarai eta Aita Zabalarenak) entzun gabe geldituko dan euskaldunik izango ote da Donostian? Puntanekoak izango dira gero oraingo itzaldi oiek... Olako aukerarik ez degu askotan izango”³².

Argia-ren orrialdeetan jasotako proiektuen artean bada bat aipatzea merezi duena. 1929an Eusko Ikaskuntzak antolatutako Udako Ikastaroetan euskal egunkari baten beharraz luze hitz egin omen zen, eta azkenik Lizardi, Mendilauta, Esparza eta Ander Arzelus-en artean batzorde bat sortu zuten proiektua aurrera eramateko asmoz³³. Baina diru arazoak handiak zirela eta, ez zen proiektua betetzerik izan, eta erdibide bezala 1930ean *El Día* egunkaria kaleratu zen Donostian, euskaraz idatzitako orrialde batekin, “Euskal orria”, Ander Arzelus “Luzear”ren eskutik³⁵.

A. A.

- ¹ *Argia*, 368. zk. (28.05.06), 1. or.: “Argiaren irarkola. Langilleak eta mutilak”.
- ² *Argia*, 32. zk. (21.11.27), 1. or.: “Argiaren egutegia”.
- ³ *Argia*, 298. zk. (27.01.02), 1. or.: “Txistu”.
- ⁴ *Argia*, 387. zk. (28.09.23), 1. or.: “Argia gabeko astea”.
- ⁵ *Argia*, 540. zk. (31.08.30), 1. or.: “Ixildu? Ezta ezergatik ere!”.
- ⁶ *Argia*, 368. zk. (28.05.06), 11. or.: “Argia zenbat irakurtzen dan. Argia zenbat irakurri bear litzateken”.
- ⁷ Gipuzkoako Hazienda Artxiboa, 3311. legajoa.
- ⁸ *Argia*, 1. zk. (21.04.24), 1. or.: “¡Agur!”.
- ⁹ *Ibid.*: “Gure izkera”.
- ¹⁰ *Argia*, 27. zk. (21.10.23), 1 or.: “Urrillaren 25'garrena.”
- ¹¹ *Argia*, 222. zk. (25.07.19), 1. or.: “Uztaillaren 21”.
- ¹² *Argia*, 376. zk. (28.07.01), 1. or.: “Mujika'tar Mateo Gotzai berriaren sarrera ospetsua”.
- ¹³ *Argia*, 526. zk. (31.05.24), 1 or.: “Gaitzespen-itzak. Urrestarazu ta Muxika'tar Mateo Gasteiz'ko gotzai jaun agugarria erbestera!”.
- ¹⁴ *Ibid.*: “Oraingo gertaera negargarriak”.
- ¹⁵ *Argia*, 547. zk. (31.10.13), 1 or.: “Katolikoan aurka, erabaki beltzak”.

- ¹⁶ *Argia*, 533. zk. (31.07.17), 1. or.: "Ezkiogan Andre Mariaren agerpenak?"
- ¹⁷ *Argia*, 584. zk. (32.07.03), 1. or.: "Irlanda'ko Dublin-en Eukaristi Batzar nagusia".
- ¹⁸ *Argia*, 14, 20, 74, 282... zk.ak.
- ¹⁹ *Argia*, 770. zk. (36.01.26), 1. or.: "II. Bertsolari Eguna".
- ²⁰ *Argia*, 788. zk. (36.04.17), 1. or.: "III. Eusko Antzerti Eguna".
- ²¹ *Argia*, 72. zk. (22.09.03), 1. or.: "Kursaal, Kasino, ta...".
- ²² *Argia*, 500. ak. (30.11.16), 1. or.: "Gipuzkoarrak ta *La Voz*".
- ²³ *Argia*, 599. zk. (32.09.25), 2. or.: "Langilleak eta nagusiak, biak, Eleizaren agindupean jarri bear dezute".
- ²⁴ *Argia*, 584. zk. (32.07.03), 1. or.: "Union General de Trabajadores Ez. Euzko Langilleen Elkarte Bai".
- ²⁵ *Argia*, 3. z k. (21.05.08), 1. or.: "Lanik eza".
- ²⁶ *Argia*, 22. zk. (21.09.18), 1. or.: "Mozkorkeriak"; 62. zk. (22.06.25), 1. or.: "Erari-zaletasuna. Txoroak ugaritzen"; 66. zk. (22.07.27), 1. or.: "Erari-zale-
tasuna. Egia".
- ²⁷ *Argia*, 2. zk. (21.05.01), 1. or.: "Langiletasuna".
- ²⁸ *Argia*, 663. zk. (33.12.17), 1. or.: "Baserritarra ta abertzaletasuna".
- ²⁹ *Argia*, 531. zk. (31.06.28). 1. or.: "Gora Euskal-erria!!"
- ³⁰ *Argia*, 656. zk. (33.10.20).
- ³¹ *Argia*, 70. zk. (22.08.22), 1. or.: "Euskal ikastolak. ¡Bidali aurrak!"
- ³² *Argia*, 395. zk. (28.11.18), 1. or.: "Astea".
- ³³ *Argia*, 429. zk. (29.07.14), 1. or.: "Euskal egunkaria".
- ³⁴ *Argia*, 430. zk. (29.07.21), 1. or.: "Egunerokoa ez da aterako!"
- ³⁵ *Argia*, 476. zk. (30.06.08), 1. or.: "Aurrera goaz".

Bilboko eguneroko bizitza gerra zehar: “Euskadi” eta “El Liberal” egunkariaren azterketa

Mikel Xabier Aizpuru Murua

Sarrera

Azken urte hauetan Eguneroko bizitzaren ikerketak garrantzi handia hartu du. Izan ere, Gizakiaren Historia ezin dugunez adierazi gizon guztiak aztertuz, eguneroko bizitzara jo beharrean aurkitu gara, bertan aurkitzen bait dugu esperientzia zehatza eta gizaki konkretua. Honekin batera, *Gizakia*-ren berragerpenak Giza Zientzien ikergai bezala, “Bizi izandakoa”ren jakinmina sortu du, “Erakundea” baztertuz.

Egunerokotasunaren interes berria adierazteko orduan, beste arrazoi batzuen artean, honako hauek ditugu:

- Leku guztietan sistema orokorrak kolokan jarri izana;
- Gaurko Gizartearen errefusak, bizitzeko baldintzei garrantzi handia eman izana;

- Bakoitzaren bizitza pribatuan eta telebistaren bitartez, beste en edo norberaren egunerokotasunaren irudiak gauza arrunt bihurtu izana.

Guzti honek eta batez ere lehen arrazoiak, Giza Zientzien ikergai berri hau zabaldu du. Bere helburua *gizakia* aztertzea da, eta honekin, bere inguru hurbila, bizitzaren baldintzak, senideak, auzokideak, lagunak, lankideak, etab. Baita gizartearekiko harremanak nola antolatzen dituen ikustea ere, bai kulturarekin, bai lan-munduarekin edo eguneroko gertakariekin¹.

Ikerketa honi dagokionez, helburuak ez dira hain orokorrak, ez eta hain borobilak ere. Nere asmoa bikoitza da: alde batetik, Bilboko Eguneroko bizitza ikertzea 1936ko uztaitetik 1937ko ekaina arte, eta, bestetik, hau oinarritzat hartuz, Eusko Jaurlaritza, eta batez ere jeltzaleek, gerrari buruz zuten irudia aztertzea. Beraz, ikergaia zehazturik dago: lekua, Bilboko hiria izango da; epea, gerra-garaia Bilboren erorketa arte, ohizko egunerokotasunetik kanpo gelditzen den aldi bat.

Helburuak honako hauek lirateke: bata, euskal historiografiak oraindik ia landu gabe duen eremu bat irekitzea²; bestea, giza talde konkretuaren, hots, jeltkideen, ikuspegia argitzea, gerrak sorturiko egoera berriari buruz. Izan ere, Gerrak Euskal Herrian berezitasun ugari izan bazuen, Eusko Alderdi Jeltzalearen eraginez izan zen³. Alderdi politiko honen eskuhartzeak Errepublikaren ondoan, Espainiako beste lurraldeetako giroarekin ezberdintasun handiak zituen ingurua sortzen lagundu zuen. Honela, gerrak planteatzen duen nagusitasun ideologikoaren bilakaerak, liskarren areagotzeak eta egunerokotasuna bizitzeko era berriak⁴, Euskal Herrian berezitasun nabariak izango dituzte.

Helburu hauek kontutan izanik, nere ikerketa egunkariak aztertzer mugatu da, *Euzkadi* eta *El Liberal*⁵ hain zuzen, oso baliotsuak diren ahozko elkarrizketak alde batera utziz. Jokabide honen arrazoiak argi dira, nere ustetan behintzat: ikergaiaren helburu apalak betetzeko, ahozko elkarrizketek lan gehiegi suposatuko lukete, taldearen ikuspegia galtzeaz gainera; aldiz, egunkariak alderdiaren ikusmolde bateratua ematen dute. Dena den, eguneroko bizitzari buruzko azterketa orokorra egiteko garaian, ezinbestekoa izango da ahozko elkarrizketei lehen postua ematea.

Giro berria

Nahiz eta lehen egunetan borroka armaturik ez egon Bilbon, giro berria nabari da berehala kaleetan. Itxura burgesak ia-ia desagertu egin ziren; adibide gisara, kapelen ordeztapelak nagusitu ziren buru guztietan. Desfileak sarri egongo dira egun hauetan, ezkerreko alderdiak izanik buru horrelako ekintzetan. Alderdi politiko ezberdinek bereganatu egin zituzten etxeak eta autoak. Beribiletan gidari berriak jarriko dira eta istripuak ere sarri gertatuko. Baita pistola edo fusila erabiltzen ez jakiteagatik ere. Lehen egunetan greba egon bazen ere, berehala bueltatuko dira langileak lanera, milizietako lanetan dihardutenak edo Gipuzkoara joanak izan ezik. Giroa baretzeko arrazoien artean funtsezkoa da Gobernadore Zibilaren papera⁶.

Eskuineko indarren errepresioa

Lehenengo egunetan 50 pertsona hil eta 600 atxilotu zituzten; hala ere, errepresioa ez zen oso gogorra izan, batez ere beste herrialde batzuekin parekatzen badugu (adibidez, Nafarroarekin). Steer-ek dioenez, Bizkaiko Epaimahai Herritarrek 30 heriotz zigor baino gutxiago ezarri zuen; hauei espetxeetako asaldapenetan gertatuak, hasierakoak etab. elkartuz, ez dira guztiak 500 hilketetara heltzen.

Defentsarako Biltzarreak eta Eusko Jaurlaritzak oso politika parekatua egin zuten. Ekintza garbieran harrapatuak atxilotu ziren, baina asko eta asko aske geldituko ziren, isuna ordaindu ondoren. Isunak ugariak izan ziren gerra-garaian, errepublikaren kontrakoak izateagatik, alarma zabaltzeagatik, elikagaiekin tratutan ibiltzeagatik, etab. Isunaren kopurua oso ezberdina izan zen, bostehundik bostehun mila pezetara, eta zigortuen aberastasunarekin erlazionatua zegoen. Egunkari ezkertiarrek salatu egingo dute politika hau: adibidez, *El Liberal* egunkariak, 1937ko otsailaren 9an, isunen ordeztapek zigorrak ezartzea eskatu zuen; baita izenak argitaratzea ere (azken hau zenbait kasutan bakarrik betetzen zen). Egunkari berak errepresioa gogortzea eskatuko du, bosgarren kolumna sor ez zedin.

Heriotz Hilketa zigorrak gehienbat militar matxinatuei edo espiei ezarriko zaizkie, ta piloto alemanei. Denak epaiketa ondoren defendatzaile eta guzti. Dena den, aleman ez ziren fusilatua izan, trukatuak baizik.

Zentsura bi ataletan banatuko da: alde batetik, irratia, eta, bestetik, prentsa. Irrati-munduari zegokionez, eta Gobernuaren 1936ko urriaren 13ko Agindua jarraituz, Errepublikaren aldeko erakundeetan elkartu gabe zeuden pertsona guztiak Jaurlaritzari eman behar zizkioten bere irratia. Hain zuzen ere, maiz, eskuindarrek bere irratia oso altu jartzen zituzten, frankisten sintoniak kaleratuz. Dendetan salgai zeuden irratigailuak ere kontrolatuak izan ziren.

Prentsari dagokionez, zentsurak bi alor ukituko ditu. Tokien izenak, batailoien posizioak, etab. kendu egingo ditu. Eritzi-artikuluak oso gogorak baziren, estali egiten ziren. Zentsura lehen alearen gainean egiten zen, haren aztarna eta orri tatxatuak ale guztietan ikusten zirelarik.

Emakumea

Emakumearen egoerak ez zuen aldaketa handirik izan eta izandakoak askotan okerrerrako izan ziren. Lehenengo egunetan, borrokan zuzen-zuzenean parte hartu zuten batez ere CNT eta PCEko partaideek; baina gero frontetik desagertu egingo dira, borroka gizonen eskuetan utziz. Alor honetan, nabarmena da EAJren eragina. Alderdi honentzat, emakumearen lana atzealdean dago, arropak josten, bendak prestatzen, gaixozain bezala, etab.: eta bere ekintzak, Emakume Abertzale Batzaren ekintzak, hildo horretatik joan ziren.

Aro Garaikideko beste gerra batzuetan bezala, Gerra Zibilak emakumearen askapena ekarri zuen, gizonak utzitako postuak betez, lantegian edo frontean; baina bide honek oso garrantzi gutxi izan zuen Bizkaiko lurraldean, ohizko rolaekin jarraituz. Beste aldetik, eta batez ere errefuxiatuen artean gertaturiko gauza da, eskontzak asko ugaritu ziren egun horietan. *Euzkadi-k*, 1937ko urtarrilaren 26an Erregistro Zibilaren aurrean errenkada luzeak zeudela zioen. Eskontza hauekin, bere segurtasuna aurkitzen saiatu ziren emakume asko, miseriatik edo prostituziotik alde egin nahirik.

Errefuxiatuak

Errefuxiatuen arazoak hiru belaunaldi nagusi izan zituen. Lehenengoa, Gipuzkoa galtzen denean. Une horretan ehun mila bat gipuzkoarrek joko dute Bizkai aldera. Herrialde honetan antolakuntza nahikoa ona izan zen, eta Gipuzkoatik ihes egin zuten alkate eta zinegotzien bidez, jende guztia banatua eta kontrolatua zegoen. Exodo honen adierazgarri, egunkarietan agertzen ziren desagertutako edo norabidegabeko pertsonen sailak dira. Lehen egun hauetan, orrialde bat baino gehiago betetzen dute.

Bigarren aldian, umeak kanpora bidaliko dira: Frantziara, Ingalaterrara, Belgikara eta Errusiara. Ume gehienak, gerra amaitzean, itzuli egingo dira. Bilbo erortzean, jende askok Santander-a joko du lehenik eta gero atzerrira.

Tartean egon zen beste bolada bat, kopuru txikikoa, baina garrantzitsua moral aldetik: otsail aldera Gipuzkoatik kanporatutako emakume eta haurrena.

Dudarik gabe hainbeste errefuxiatuaren presentziak arazoak sortu zituen, bai Bizkaiko populazioarekin, bai beren artean. Giza talde honek bere sustraiak etenak ikusi zituen eta bere pentsaera zalantzan. Hala ere, prentsan ez dugu istiluen berririk jasoko, agian arazoa maila horretara ez zelako heldu.

Eliza

Elizak, lehen egunetako iskanbilak utzirik, berdin jarraitu zuen. Mezak, hiletak, ezkontzak eta bataioak beti bezala ospatuz. Normaltasun horren adierazgarritzat aipa dezakegu martxoaren 9an Elizbarrutiko Apezgaitegia zabaldu zela Begoñan. Bestalde, Euzko Gudarosteko batailoi guztiek bere kaperaua zuten. Fronteetan ere meza ospatzen zen.

Ekonomia eta dirua

Ekonomiari dagokionez, ez ziren beste herrialdeetako arazoak gertatu. Lantegiek martxan jarraitu zuten oso berandu arte.

Bai langileek eta bai gudariak bere soldata jasotzen zuten. Alde horretatik ez zegoen problemarik. Arazoa, zer erosi zen. Sortu-tako mesfidantza-giroaren ondorio bezala, desagertu egin ziren zilarrezko txanponak lehenik eta kobrezko txanpon xehea ondoren, jendeak bere etxeetan gordetzen zituelako.

Hain zuzen, Barne Sailaren ekintzen artean, altxor horien aurkitzea zegoen, eta inoiz diru asko aurkitu zuten zenbait pertsonak gordeta, bai urrezko, bai zilarrezko txanponetan. Kobrezkoak, gehienbat, merkatari eta dendarien eskuetan zeuden.

Diru xehea faltatzean, eguneroko bizitzan egiten ziren erosketa txikiak oztopatuak gertatu ziren. Urtarrileko egunkarietan maiz irakurriko ditugu metatzaileen aurkako hitz gogorrak. Arazo hau Errepublika osoan gertatu zen. Beste lekuetan erantzuna paperezko dirua, baleak, kartoia, larruzko edo hojalatazko txanponak ateratzea izan bazen ere, Euzko Jaurlaritzak beste mota bateko irtenbidea hartuko zuen: Frantzia txanpondu zuen. Martxoaren 5ean 13 tona pezetako txanpon heldu ziren Bilboko portura. Jaurlaritzak Bilboko banketxeen dirua kontrolatzen zuenez, 9.000 milioi baino gehiago, ez zuen inongo oztoporik izan operazio hori egiteko. Apirilean operazioa errepikatu egin zuen.

Errazionamendua

Gerra gehienetan bezala, elikagaien urritasuna izan zen arazo larrienetako bat. Aldasoro jaunaren lana, lehenik Defentsa-Biltzarrean eta gero Euskadiko Jaurlaritzan, Hornidurako Sailburu bezala, handia izan zen, eta, nahiz eta egoera larria izan, Bizkaiak ez zuen beste lurralde batzuetako eskasia jasango. 1936ko uztailaren 29an salneurrien lehen zerrenda azaldu zen. Irailaren 18an errazionamendu-txartelak banatzen hasi ziren eta 24ean jandantik ezarri zen.

Lehenengo egunetan ez zen arazorik izan; baina negua hurbiltzen hastean, eskasia azaldu zen. Azaroaren 27an ogiaren errazionamendua jarri zen, 250 gramo pertsonako. Abenduaren 11n ikatza faltatzen hasi zen. Kontutan izan behar da Bilboko argi-indarra ikatzaren bidez lortzen zela. Indarra gordetzeko, ordubetez argia kentzen zen zonaka. Abenduaren 19an Bilboko

azoketako salmenta arautuko da. Barazkiak, fruituak eta arrai txikiak saltzen ziren hauetan.

Garai honetan sarri ikusten ditugu egunkarietan isunen zereendak, elikagaiekin tratutan ibiltzeagatik; adibidez, Sestaon zigorrak ezarriko zaizkie zenbait laguni, herritik haragia ateratzen saiatzeagatik, salneurriak igotzeagatik edo errenkadetan iskanbilak sortzeagatik.

Negua oso latza izan zen, eta ogi, ikatz, esne eta haragi gutxi egon zen. Jaurlearitzak neurri gogorragoak hartu behar izan zituen. Esnea, ume txikiei bakarrik ematen zitzairen eta batipat Santander-tik ekartzen zen. Otsailean hotel, jantoki eta tabernetan plater bakarra jartzen da. Bazkaria zopa, haragia, arraina edo edozein eltzekari eta postrez osatua zegoen. Debakatu egon zen gozokiak egitea.

1937ko uzta lortzeko, Jaurlearitzak bi neurri hartu zituen: alde batetik, hazia banatu zuen; bestetik, bere baserrietan lanean ari ziren nekazariak ez ziren kintaren bidez gerrara joango.

Apirilean egoera oso larria zen, zeren itsasontziak beldur bait ziren frankisten guda-itsasontzien. Hilaren 12an, honela osatua zegoen erraziamendua: libra bat zopa-pasta, bi libra arroz, libra-erdi bat azukre, libra bat garbantzua eta libra-erdi bat aza. Zorionez, hilaren 20an "Seven Seas Spray" itsasontzi ingelesa heldu zen Bilboko portura: gatza, ardoa, olio, urdaiazpikoa, eztia, irina, baberrunak eta garbantzua zekartzen. 21ean beste hiru ontzi sartu ziren, irinarekin batez ere. Hemendik aurrera eta gerraren bukaera arte, latza jarraitu zuen egoerak, itsasontzien kargamenduaren zain. Bilbo erori zenean, Jaurlearitzaren biltegietan hiru edo lau hilabetetako jana zegoen.

Bilbon, gerra-garaiko fenomeno nagusia errenkada izan zen; esan genezake, errenkada handi bat zela Bilbo. Jendea begira zegoen zer erosiko edo zer banatzen zuten. Errenkadetan nahikoa iskanbila sortzen zen, tranpak zirela eta.

Janari bat ugari egon bazen Bilbon, garbantzua izan zen. Mexikotik ekarritako asko bait zegoen bertan gerra hasi aurretik. Luzaroan, garbantzuz eta arrozaz osatua egon zen bilbotarren dieta. Bizkaiko herrietako egoera pixka bat hobea izan zen, baserritarrei esker. Arrautzak merkatu beltzean bakarrik aurki zitezkeen. Haragia, gehienbat frontera bidaltzen zen, eta, gerraren bukaerarako, oso urria zen. Katuek eta kaiote osagai ederra egi-

ten zuten askoren plateretan. Arrantzak garrantzi handia izan zuen, batez ere lehen mezprezatutako arrain txiroak (adibidez, txitxarroak); baina sare-faltak eta frankisten guda-ontziek zaildu egin zuten arrantzaleen lana.

Goseak sortutako egoera larria baldin bazen ere, bilbotar baizuentzat traumarik handiena ardoaren eskasia zen, *Euzkadi*-ren hitzetan. Errazionatua zegoen, ezinezkoa zen txikitoa eskatzea, eta jendeak limonada eta txokolatea hartzen zuen. Hain arazo larria konpontzeko asmoz, zenbait alditan, eta alkohol industria-lak erabiliz, likoreak egin ziren, eta ez zen arraroa moskor bat edo beste ikustea Bilboko kaleetan, banaketa-egunetan.

Aisia eta olgeta

Gosearen eta bonbardaketen poderioz, morala lur jota zegoen, baina biztanlegoaren jolas- eta alaitasun-gogoia, zorigaitzak alde batera utzirik edo hauek berdintzeko, mantendu eta areagotu egin ziren. 1936ko udatik aurrera jendez josita zeuden zinemak, kontzertuak eta bestelako ikuskizunak.

Zinema zen ikuskizun herrikoiena; gerraren azken egunetaraino iraungo du. Bere garrantzia ikusteko, esan dezagun, gerraren hasieran bi emanaldi egoten zirela eta gero iraunkorra izan zela: aurrena bostetatik bederatzia arte, zenbait lekutan hiruretan hasten zirelarik. Maiatzaren 10etik aurrera, zazpietatik hamar arte iraungo du. Egun hauetan, nahiz eta debekatu egon argi-indarra erabiltzea egunez (lantegi eta Jaurlaritzaren egoitze-tan izan ezik), irratiak eta zinemak martxan jarraituko dute.

Gerra-garaian ez zen bertako produkziarik egongo, bi laburmetraia salbu: "Entierro del benemérito sacerdote José María de Korta y Uribarren, muerto en el frente de Asturias" eta "Semana Santa en Bilbao". Filmeen asmoa, erlijioaren eta eskubide nazionalen arteko elkargarritasuna frogatzea zen, ateismoa ezeztatuz.

Kartelerari begiraturaz, ez dugu denbora luzez gerraren arrastorik ikusiko. Giza-Laguntza Sailak bere gain hartzen duenean ikuskizunen kontrola, nabariagoa izango da gerraren presentzia. Hala ere, filme gehienak betikoak dira: espainiarrak, Hego- eta Ertamerikakoak eta, nagusiki, lehen egunetan, Iparramerika-

rrak. Bilbon posible zen "King-Kong", "Tiempos Modernos" edo "Nobleza Baturra" ikustea, baita James Cagney edo modako beste aktore amerikarren filmeak ere.

Zinemarekin batera, beste ikuskizun handia, Giza-Laguntza Sailak eta ezkertiar alderdiek antolatutako jaialdiak ziren. Hiru atal zituzten: musika, antzerki-lana eta abesbatzak. Askotan gazteria anarkistek antolatuak ziren. Ikuslegoa ez zen beti ezkertia-rra izaten; adibidez, Konsomol itsasontziaren aldeko jaialdian, Lehendakaria ere egon zen. Konzertuak sarri entzun ziren Bilbon; Eusko Jaurjaritzak musika-banda sortu zuen eta arrakasta handia zuen.

Pilota-partiduak jokatzen segitu zen, Bilboko Euskalduna frontoia egun batzuk itxita egon arren, gerraren beharrak zirela eta. Mungiako eta Gernikako frontoiek, berriz, partiduekin jarraitu zuten, azken egunak arte. Futbola lehen egunetan egin zen, baina berehala desagertu zen. Jaialdietan bakarrik jokatzen ziren partidua. Hauen artean garrantzitsuenak, "Euskadiko egazkinean alde" ospatu zen, urtarrilaren 22an; EAJko eta EAEko taldeek jokatu zuten, azkenak irabaziz 7 eta 5. Martxoan Euskadiko taldea sortu zen eta atzerrira irten zuen, zenbait partidu jokatuz, Euskadiren izena Europan zehar zabalduz. Boxeoko match-ak ere ospatu ziren, hegazkinaren alde.

Jai herrikoiak ere mantendu ziren; horrela, Aste nagusiko jaietz gain, San Sebastian Eguna eta Santa Ageda ospatu ziren, azken hau Bizkaia osoan.

Irratiak ez zuen beste lurralde batzuetako garrantzirik izan: Radio Bilbaoren egitaraua musikaz osatzen zen gehienbat, tartean berri-emankizunak eginez. Aurrena hamaitetan eta gero hamabietan bukatzen ziren saioak.

Nahiz eta bonbardaketak oso azkar hasi (irailaren 25ean eta urtarrilaren 4ean izan ziren nagusiak), jendeak ez zien beldur handiegirik hegazkinei, azken egunak arte. Aterpeak azkar presatatu ziren, askotan trenbideko tuncletan. Urriaren 25ean, hegazkinen aurkako aterpeen zerrenda azaldu zen. Benetako beldurra Durango eta Gernikako ekintzen ondoren etorri zen; baina presio internazionalak asko lagundu zuen, eta ez zen berriz mota horretako bonbardaketarik egongo.

Hezkuntza

1936-37 ikasturtea ez zen bere garaian hasi, eta umeak, esko-larik gabe, kaleetan zehar ibiltzen ziren. Honek protestak ekarri zituen, eta egunkarietan irakur dezakegu gatzetxoek koadrilek egindako okerren berri.

Jaurlaritza sortzean, Hezkuntza Saila Leizaola jeltzalearen menpe gelditu zen eta esan beharra dago Sail honek lan handia egin zuela. Berehala, urriaren 16an, Euskadiko Eskolak sortu ziren. Lehen Mailako zuzendari orokorra Vicente Amezaga izan zen; lehen eskola, Plentziakoa, azaroaren 4ean zabaldua. Eskola hauek konfesionalak eta euskaldunak ziren eta ohizko Nazionalekin, Elizaren eskolekin eta EAJren ikastolekin batera, lehen mailako hezkuntz sarea osatu zuen. Jaurlaritzak erabilitako giza eta politika-joko moderatuen ondorioz, Bizkaiko eskoletan ez zen beste lurraldeetako borroka iraultzailerik sortuko; umeek ez dute borroka ideologikoan parterik hartuko.

Azaroaren 5ean Haurtzaindegiak sortu ziren eta 6an, Araba eta Logroño-ko udalekueetan zeuden bizkaitar umeak itzuli ziren beren etxeetara. Azaroaren 18an Euskal Unibertsitatea sortu zen. Apirilaren 24ean Euskara-Irakasleen eskola sortu zen, nahiz eta, frankisten erasoaldia zela eta, praktikotasun handirik ez eduki neurri honek.

Euskerak bi urrats bete zituen gerra-garaian: alde batetik, irratian erabiltzen zen gaueko informatiboetan; eta, bestetik, maila askoz garrantzitsuagoan, lehen egunkari euskalduna sortu zen, *Eguna* izenarekin eta EAJren babesean.

Kaleko giroa

Bilboko, eta Bizkai osoko, eguneroko bizitzak ezberdintasun nabari eta handiak zituen beste lurralde errepublikanoekin. Bizkaian ordena ezin hobea zen eta bizitza nahikoa gutxi bereizten zen gerra aurrekotik, militar errepublikano baten hitzetan. Bere ustez, militar gehiago egotea salbu, bizitzak normaltasun osoa zuen; bake hau EAJren presentziaren ondorio izango zen.

Gerrak aurrera egitean, aldatu egingo da irudi erdi-idiliko hau: goseak eta bonbardaketak lur jota utzi zuen biztanlegoa. Beti aterpetan sartuta egon beharrak nazkaturik eta nekaturik zeukan jendea. Hala ere, kainoiak gelditzean, hiriak bake-itxura hartzen zuen; aulkiak atera eta kalean esertzen zen jendea kontu-kontari. Baina gerraren azken egunak oso latzak izan ziren.

Ondorioak

Bilboko eguneroko bizitzaren ezaugarri nagusiak azaltzen saiatu naiz. Laburki izan bada ere, nahikoa argi ikus dezakegu EAJk gerrari emandako norabide berezia. Bere ikuspegiak bi ardatz ditu: alde batetik, Eusko Alderdi Jeltzaleak ez zuen gerraren eraginez nagusitasun ideologiko berririk nahi, ezta egunerokotasuna bizitzeko era berririk ere. Aldiz, eta jadanik Errepublikak-garaian (batez ere BBBk jorratutako bidea jarraituz), bere helburu politikoak praktikara eramatea izan zen EAJren asmoa. Horrela, Eusko Jaurlaritzaren barruan Sailburu jeltzaleen lana bikoitza izan zen: batetik, ordena eta sistema mantentzea; bestetik, abertzaleen gobernuaren hastapenak sortzea. Zentzu honetan, zenbait Saitetan boterea bere kontrolpean edukitzen saiatu ziren jeltzaleak: adibidez, Hezkuntza Sailean, politika abertzalea eramanez, beste alderdiak, hein batean, baztertuz.

Ordena mantentzerakoan, jeltzaleak eta beste alderdi guztiak batasun-giroan ibili ziren, nahiz eta abiapuntu ezberdinak izan eta ezkerreko alderdiek gogortasun handiagoa eskatu. Ohizko ordena mantentzearen arrazoiaren artean, Eusko Jaurlaritzak lortutako trebetasuna dugu, gutxienezko zerbitzuak mantenduz eta Legeak errespetatuz, eskuindarren aurkako errepresioa antolatzeko garaian. Lan honi, Espainia osoan izan ez zuen gizatasuna emanez.

Politika honek eragin garbia izan zuen eguneroko bizitzan, aipatu dugunez, Errepublikako beste lurraldeekiko berezitasunak nabarmenak izanik, "bake"-ingurua sorteraziz. Baina, izan zuen beste ondorioak ere. Horien artean nagusiena honako hau dugu: Eusko Jaurlaritzak ez zuen gogor jokatu bosgarren kolumnaren aurka, gizarte barruan kolokadura handirik ez sortzeko; baina, ondorioz, gerraren planteamendua aldatu egin zen. Bar-

ne-etsaien aurka ez zutenez borrokatzen, gerra zibilik ez zegoe-
nez, borroka kanpoko etsaien aurka zuzendu zen; anai arteko
gerraren ordeztu, "ohizko" gerra baten planteamendua zabalduz,
batez ere gudariaren artean. Gerra, hauentzat, independentziarako
bidea besterik ez zen. Honetaz jabetzeko, *Gudari* aldizkaria ikusi
besterik ez dago. Hots: askapen nazionalerako tresna ikusten zen
gerra.

Bukatzeko, eta konklusio gisa, zera esan dezakegu: Eusko
Jaurlaritzaren politikak sorturiko eguneroko bizitzak berezitasun
nabarmenak dituela Errepublikako beste lurraldeekin, barne-
etsaien aurka gogor jokatu gabe eta, ondorioz, gerrak kanpotar-
ren aurkako, borroka zentzua hartuz zenbait sektorentzat,
jeltkideak nagusiki.

M.X.A.M.

¹ BALANDIER, G.: "Los espacios y los tiempos de la vida cotidiana", in: *Debats* (Valencia), 10. zk. (1984).

² Ikerketek beste garai eta gune ezberdinak ere landu beharko lituzke, hala nola, gose-urteak, frankisten alde atera ziren herrialdeetako bizimodua, etab.

³ Ikus FUSI, J.P.: "El País Vasco durante la Guerra", in: MALEFAKIS, E.: *La guerra de España 1936-1939*, Círculo de Lectores-El País, Barcelona, 1987.

⁴ NICOLAS, E. eta beste: "Una propuesta de crítica historiográfica: La guerra de España de EL PAIS como expediente de legitimación", in: *Arbor* (Madrid), 491-492. zk. (1986), 183-215 or.

⁵ Jeltzalea lehena eta sozialista bigarrena.

⁶ Gerraren lehen egunetarako, ikus FLANDES, S.: *La incidencia de la insurrección militar de 1936 en la vida cotidiana de Bilbao*, II Euskal Mundu Biltzarra (Euskal Herriko Historiari buruzko Biltzarra, Komunikazioak, II. atala, V. alea). Gerra Zibilar buruzko azken ekarpenak ezagutzeko ezinbestekoa da GARITAONAINDIA, C. eta GRANJA, J.L. (Ed.): *La Guerra Civil en el País Vasco. 50 años después*, UPV/EHU, Bilbao, 1987.

Jaso ditugu

ARIZTIMUÑO, Jose (AITZOL): **Obras completas / Idazlan guztiak. I: Biografía y rasgos mayores de su obra / Biografía eta bere ekintzaren alderdi nagusienak**, Erein, Donostia 1988, 20,5 × 13 cm. 392 or.

ASKOREN ARTEAN: **Erlazantza. Erlazantzako Aldizkaria**, 2. zk., 1988. 21 × 14,5 cm. 35 or.

ASKOREN ARTEAN: **Maltrato y abandono infantil. Identificación de factores de riesgo**, E.J. Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz, 1988. 24 × 17 cm. 241 or.

ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Angina de Pecho e Isquemia silente**, Editorial MCR, Barcelona, 1988. 24,5 × 17 cm. 380 or.

ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Antropologia kulturala / Antropología cultural**, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1988. 24 × 17 cm. 319 or.

ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Antzinako erregimenaren krisia / La crisis del antiguo régimen**, Txertoa, Donostia, 1988. 24,5 × 17,5 cm. 399 or.

ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Aspectos metodológicos de la investigación educativa**, Narcea, Madrid, 1988. 24 × 17 cm. 295 or.

ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Avances en pediatría**, Idepsa, Madrid, 1988. 28 × 21 cm. 296 or.

- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Congreso de antropología. Munibe. n.º 6 Suplemento**, Eusko Jaurilaritza / Sociedad de Ciencias Aranzadi, Gasteiz / Donostia, 1988. 28,5 × 21 cm. 307 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Die Makromolekulare Chemie. Macromolecular symposia**, Hüthig & Wepf Verlag, Basel, 1988. 23,5 × 15,5 cm. 629 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Ekonomia eta gizarte arazoak (XIX-XX mendeak) / Economía y conflictividad social (siglos XIX-XX)**, Txertoa, Donostia, 1988. 24,5 × 17,5 cm. 473 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Ekonomia, gizartea eta kultura antzinako erregimenean / Economía, sociedad y cultura durante el antiguo régimen**, Txertoa, donostia, 1988. 24,5 × 17,5 cm. 571 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Erakundeak, ekonomia eta gizartea (VIII-XV mendeak) / Instituciones, economía y sociedad (siglos VIII-XV)**, Txertoa, Donostia, 1988. 24,5 × 17,5 cm. 607 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Espacios rurales y urbanos en áreas industrializadas**, Oikos-Tau, Vilassar de Mar, 1988. 22,5 × 16 cm. 254 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Hasieratik kristautzera arte / De los orígenes a la cristianización**, Txertoa, Donostia, 1988. 24,5 × 17,5 cm. 409 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **II. Euskal Mundu-Biltzarra. Oroitzatxostena / II. Congreso Mundial Vasco. Memoria**, E.J. Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz, 1988. 29,5 × 20,5 cm. 481 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Kooperatibismo biltzarra / Congreso de cooperativismo**, E.J. Argitalpen Zerbitzua / Deustuko Unibertsitatea, Gasteiz / Bilbo, 1988. 22 × 15 cm. 428 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Kultura eta ideologiak (XIX-XX mendeak) / Cultura e ideologías (siglos XIX-XX)**, Txertoa, Donostia, 1988. 24,5 × 17,5 cm. 402 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **La filiación a finales del siglo XX. Problemática planteada por los avances científicos en materia de reproducción humana**, Editorial Trivium, Madrid, 1988. 24,5 × 17 cm. 450 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **La gestión educativa ante la innovación y el cambio**, Narcea, Madrid, 1988. 24 × 17 cm. 244 or.

- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Mujer y realidad social**, E.J. / EHU, Gasteiz, 1988, 24 × 17 cm. 175 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Opiate and adrenergic mechanisms and their therapeutic repercussions in opiate addiction**. *Revista de Farmacología clínica y experimental*. (Vol. 5, Suppl. 1. 1988), Sociedad Española de Farmacología, Madrid, 1988. 24 × 18 cm. 49 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Perspectivas y problemas de la función docente**, Narcea, Madrid, 1988. 24 × 17 cm. 351 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Politika bilakaera (XX mendea) eta euskaldunak eta Amerika / Evolución política (siglo XX) y los vascos y América**, Txertoa, Donostia, 1988. 24,5 × 17,5 cm. 415 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Symposium de oncología pediátrica. Anales españoles de pediatría (Suplemento 34. Vol. 29. Octubre 1988)**, Editorial Garsi, Madrid, 1988. 28 × 21 cm. 172 or.
- ASKOREN ARTEAN (II.E.M.B.): **Temas actuales sobre psicopedagogía y didáctica**, Narcea, Madrid, 1988. 24 × 17 cm. 271 or.
- ASTIAZARAN ACHABAL, María Isabel: **El Santuario de Loyola**, GK, Donostia, 1988. 20 × 14 cm. 249 or.
- ATXAGA, Bernardo: **Obabakoak**, Erein, Donostia, 1988. 20,5 × 13 cm. 403 or.
- AYUNTAMIENTO DE BILBAO / BILBOKO UDALA: **Pergola. Revista Cultura / Kultur Aldizkaria**. (N.º 1 Julio 1988. Uztaila), Ayuntamiento de Bilbao / Bilboko Udala, Bilbo, 1988. 27,5 × 20,5 cm. 114 or.
- BUTRON, Joseba; DE PEDRO, Jokin: **Euskal gramatika praktikoa. 1. Azalpenak**, Erein, Donostia, 1988. 21,5 × 14 cm. 285 or.
- BUTRON, Joseba; DE PEDRO, Jokin: **Euskal gramatika praktikoa. 2. Ariketak/Erantzunak**, Erein, Donostia, 1988. 21,5 × 14 cm.
- CAJA LABORAL POPULAR. DPTO. DE ESTUDIOS: **Economía Vasca. Informe 1987**, LKA, Arrasate, 1988. 26 × 20 cm. 418 or.
- COLOMA, Luis: **La camisa del hombre feliz y otras narraciones**, Mensajero, Bilbo, 1988. 18 × 11 cm. 222 or.
- ETXEBARRIA, Jon Gotzon: **Quintus Horatius Flaccus. Olerkiak**, Egi-le-editore, Gernika, 1988. 16,5 × 12 cm. 43 or.

- ETXEBARRIA, Jon Gotzon; BAZTARRIKA, Isidor: **Andre Maria-ren Goratzarreak**, Egile-editore, Gernika, 1988. 17 × 11,5 cm. 55 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **1987ko txostena / Memoria 1987**, E.J. Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz, 1988. 23,5 × 21 cm. 70 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren berezko mugimendua / Movimiento natural de la población. 1987**, Euskal Estatistika-Erakundea, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 286 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera. BIA / Encuesta de población en relación con la actividad. PRA. 4/1988**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera. BIA / Encuesta de población en relación con la actividad. PRA. 5/1988**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera. BIA / Encuesta de población en relación con la actividad. PRA. 6/1988**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera. BIA / Encuesta de población en relación con la actividad. PRA. 7/1988**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera. BIA / Encuesta de población en relación con la actividad. PRA. 8/1988**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera. BIA / Encuesta de población en relación con la actividad. PRA. 9/1988**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera. BIA / Encuesta de población en relación con la actividad. PRA. II/1988**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 171 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera. BIA / Encuesta de población en relación con**

la actividad. PRA. III/1988, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 171 or.

EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Euskadiko K.A.ko 1986ko biztanleen udal-errola. Biztanleria aktiboa / Padrón municipal de habitantes 1986 de la C.A. de Euskadi. Población Activa**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 26,5 × 21,5 cm. 146 or.

EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Euskadiko K.A.ko 1986ko biztanleen udal-errola / Padrón municipal de habitantes 1986 de la C.A. de Euskadi. Hezkuntza eta Euskara**, E.J. Argitalpen Zerbitzua Nagusia, Gasteiz, 1988. 26 × 21,5 cm. 161 or.

EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Industri kontuak / Cuentas industriales. 1986 oinarria / Base 85 Euskal Estatistika-Erakundea**, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 110 or.

EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Industri produkzioaren indizea. 1986-1988ko 1. Sei hilekoa / Índice de producción industrial 1986-1er. Semestre 1988**, Euskal Estatistika-Erakundea, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 48 or.

EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Irakaskuntzaren estatistika / Estadística de la enseñanza. 84/85**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 184 or.

EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Irakaskuntzaren estatistika / Estadística de la enseñanza. 85/86**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 191 or.

EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Udal-Adierazleak / Indicadores municipales. 1, 2. 1988**, E.J. Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz, 1988. 29 × 26 cm. 1.449 or.

EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA: **Udal-aurrekontuen estatistikak / Estadísticas presupuetarias municipales. Liquidaciones 83-86ko likidazioak. Presupuestos 1987ko aurrekontuak**, Euskal Estatistika-Erakundea, Gasteiz, 1988. 25,5 × 21 cm. 129 or.

GARAY UNIBASO, Francisco Fernando: **Correos Marítimos españoles a la América Española (Cuba, Pto. Rico y Sto. Domingo) vol. II - De 1827 a 1861**, Mensajero, Bilbo, 1988. 18 × 11 cm. 250 or.

GARAY UNIBASO, Francisco Fernando: **Correos Marítimos españoles a la América Española (Indias Occidentales) vol. I - De 1514 a 1827**, Mensajero, Bilbao, 1988. 18 × 11 cm. 254 or.

- IRIGOYEN, Alfonso: **De Re philologica linguae vasconicae. II**, Egile-
-editore, Bilbo, 1987. 20 × 14 cm. 347 or.
- LARRINAGA, Josu Erramun: **Asociaciones de Mocerías en Euskal
Herria**, Mensajero, Bilbao, 1988. 22 × 15 cm. 102 or.
- LEWIS, Michael; HILL, Jimmie: **Hizkuntz irakaskuntzarako teknika
praktikoak**, (euskaratzailea: Larramendi, Usoa) HABE, Donostia,
1988. 21,5 × 15 cm. 146 or.
- LOPEZ ATXURRA, Rafael: **Historia, Zientzia sozialak eta Hezkun-
tza**, E.H.U. Argitarapen Zerbitzua, Bilbo, 1987. 20 × 13 cm. 176
or.
- ORMAETXEA, Nikolas "Orixe" / ETXEBARRIA, Jon Gotzon (Presta-
tzailea): **Hacia una gramática nuestra. Tiempos de conjugación.
Adizkien eraskina**, Jon Gotzon Etxebarria, Gernika, 1988. 17 ×
11,5 cm. 48 or.
- RECALDE RODRIGUEZ, Amaia; ORELLA UNZUE, José Luis: **Docu-
mentación real a la provincia de Guipúzcoa. Siglo XV. Tomo I**,
Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1988. 26 × 16 cm. 227 or.
- RECALDE RODRIGUEZ, Amaia; ORELLA UNZUE, José Luis: **Docu-
mentación real a la provincia de Guipúzcoa. Siglo XV. Tomo II**,
Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1988. 26 × 16 cm. 266 or.
- SARASOLA, Ibon: **Hauta-lanerako euskal hiztegia. Ebaki-Gabizain**,
GK, Donostia, 1988. 27 × 20 cm. 110 or.
- URRUTIA, Santi: **Lurpeko idoloa**, Udala, Zarautz, 1988. 20 × 17 cm.
45 or.
- X.X.: **Afrikako Herri ipuinak. I. Animaliak eta beraien mundua**, Gero
/ Mensajero, Bilbo, 1988. 19 × 13,5 cm. 71 or.
- XX.: **Afrikako Herri ipuinak. II. Animaliak eta beraien mundua**, Gero
/ Mensajero, Bilbo, 1988. 19 × 13,5 cm. 94 or.
- X.X.: **Afrikako Herri ipuinak. III. Gizona eta bere mundua**, Gero /
Mensajero, Bilbo, 1988. 19 × 13,5 cm. 101 or.

JAKIN

LITERATURA eta INGURU SOZIALA

Euskararen batasunaz
Gerraurreko "Argia" astekaria
Bilbo gerra-garaian

Urria
Abendua

49

1988

JAKIN

Ategorrieta hiribidea, 23, 1. esk. – 20013 Donostia
Tel.: (943) 27 17 13